

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru

Vladimir Strugar
Željko Karaula

VJEKOSLAV DOMINKOVIĆ

MOJI DOŽIVLJAJI – AUTOBIOGRAFIJA

Prinos proučavanju života i djela hrvatskih pedagoga

ZAGREB – BJELOVAR, 2021.

Iz Predgovora

Dominkovićevi memoari s izvornim naslovom *Moji doživljaji (Autobiografija)* – uz to i *Obnova školstva [strojopis]* nalaze se pod signaturom R 6340. Osim autobiografije čuva se i njegova obilna korespondencija ukoričena i sačuvana u četiri sveska (pod signaturom R 6341). Nema točnog zapisa o tome kada je autobiografija napisana, ali se pretpostavlja da je pisana od polovice 20-ih godina 20. stoljeća. Naime, pojedini dijelovi rukopisa već su publicirani u skraćenom obliku u časopisu *Građanska škola* od 1926. do 1930., no podosta nepregledno s obzirom na to da je u pojedinačnim brojevima toga časopisa tijekom tih četiriju godina izlazilo otprilike dvije do tri stranice njegovih memoara. Stoga je ova knjiga prigoda da se njegovi memoari prikažu kao cjelina na kritički i znanstveni način. Da bi se objasnile neke nejasnoće i nepreciznosti te poneki događaji, u Predgovoru je korišten kao izvor podataka i autorov personalni dosje koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu (HR-HDA), fond 216, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II.), Dominković Vjekoslav, br. 1631. Izvorni tekst Dominkovićeve Autobiografije objavljen je integralno, bez ikakvih kraćenja i promjene, upravo onako u kakvom je obliku pronađen u izvornom Dominkovićevu strojopisu.

Autori vjeruju da se objavljivanjem autobiografskog teksta *Moji doživljaji Vjekoslava Dominkovića* uvelike popunjava praznina u literaturi o povijesti hrvatskoga školstva i pedagogije, posebice u prikazima života i djela istaknutih učitelja i pedagoga.

S. obzirom na sadržaj knjiga može biti korisna studentima nastavničkih fakulteta, učiteljima i nastavnicima osnovnih i srednjih škola te svima koji proučavaju povijest pedagogije i školstva u Hrvatskoj.

VLADIMIR STRUGAR · ŽELJKO KARAULA

VJEKOSLAV DOMINKOVIĆ
MOJI DOŽIVLJAJI – AUTOBIOGRAFIJA

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Posebna izdanja Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru

Knjiga 13

Glavni i odgovorni urednik
akademik Dragutin Feletar

Recenzenti
dr. sc. Štefka Batinić
dr. sc. Vjenceslav Herout

Lektorica
Marica Kurtak, prof.

ISBN 978-953-347-426-7

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001116838.

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru

Vladimir Strugar
Željko Karaula

VJEKOSLAV DOMINKOVIĆ

MOJI DOŽIVLJAJI – AUTOBIOGRAFIJA

Prinos proučavanju života i djela hrvatskih pedagoga

Zagreb – Bjelovar, 2021.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	9
-----------------	---

I.

MOJI DOŽIVLJAJI – AUTOBIOGRAFIJA VJEKOSLAVA DOMINKOVIĆA U ODGOJNO-OBRAZOVNOM I KULTURNO-POVIJESNOM KONTEKSTU (dr. sc. Željko Karaula)

„MI – DITTESOVCI“: POČETAK DOMINKOVIĆEVOG PROMIŠLJANJA O ODGOJU I OBRAZOVANJU	13
Ključni pojmovi	13
Životopis	16
U Vojnoj krajini pokraj Petrovaradinske tvrđave – put do učiteljskog zvanja	18
Ravnatelj Više djevojačke škole u Karlovcu (1889. – 1909.)	23
Službenik u Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici – „dnevničar koji slaže kataloge“	32
U novoj jugoslavenskoj državi – neumorno pedagoško djelovanje	34
UČITELJSKI I PEDAGOŠKI RAD VJEKOSLAVA DOMINKOVIĆA (prof. dr. sc. Vladimir Strugar)	37
Vjekoslav Dominković: sažetak životopisa	37
Na razmeđu <i>stare</i> i <i>nove</i> škole	38
Pedagoško djelovanje	41
Zastupnik koncepta građanske škole	41
Odgoj i obrazovanje djevojaka	46
Odgoj djevojaka	47
Škola za domaćice	47
Iz povijesti školstva za odgoj i obrazovanje djevojaka	48
Škola	48
Nasljeda <i>stare škole</i>	48
Naslijede stare škole: nastava u maloj realci	49
Nastavna metoda: „Od ovdje do ovdje“	49

Herbartov verbalizam	50
Šiba glavno odgojno sredstvo	51
Jedinstveno odgojno djelovanje škole i obitelji	51
Učitelj	52
Uzroci neuspjeha u odgoju	53
Primjena školske kazne, preopterećenost i intelektualni rad prijedodne	53
Tjelesni odgoj za razvoj i zdravlje	54
Radni odgoj – školski vrt	55
Školski vrt u Karlovcu	55
Učitelj i školski vrt	55
Reforma škole	56
Reforma školstva	57
Obnova školstva	57
Nadzor i uprava	58
Školski nadzornici	58
Tko je sposoban biti školski nadzornik?	59
Ravnatelj škole	59
Učiteljsko udruživanje	61
 PEDAGOŠKIM DJELOVANJEM DO NAPRETKA ŠKOLSTVA	 62
 ZAKONI I PROPISI O ŠKOLSTVU 1774. – 1929.	 64
Preporuke za čitanje	67
 VAŽNIJA DJELA VJEKOSLAVA DOMINKOVIĆA	 68
 ODABIR IZ DJELA VJEKOSLAVA DOMINKOVIĆA	 73
Zašto građanske škole	73
Kakvu naobrazbu pruža građanska škola?	74
Tri slabosti osnovne škole	74
Naobrazba učitelja građanskih škola	75
Ravnatelj škole	75
Građanske škole mogu zadovoljavati potrebe pojedinih dijelova zemlje	76
Žena i škola	76
Škola za domaćice	76
Pedagogija i ženski odgoj	77

Žena hoće odgoj i obrazovanje	78
Nastava – usvajanje tuđih, nerazumljivih riječi i misli	78
Odgajati je umjetnost	79
Odgoj u obitelji	80
Odgajatelj mora poznavati dijete i njegove osobine	80
Važnost obrazovanja žena	80
Majčino mlijeko – najprirodnija, najbujnija i najbolja dječja hrana	81
Odgoj u obitelji i darovitost	81
Učiti za praktičan život	82
Kakve škole trebamo	83
Novo doba znanja i građanske škole	83
Prosvjetne uredbe prema potrebama mladih i društva	84

II.

VJEKOSLAV DOMINKOVIĆ MOJI DOŽIVLJAJI – AUTOBIOGRAFIJA

Vrhovne inspekcije	93
Moji ravnatelji	101
Moje školovanje	104
Moje učiteljstvo	124
Predgovor	156
Obnova školstva	158
ZAKLJUČNE MISLI	163
ABSTRACT	165
BILJEŠKE I ARHIVSKI IZVORI	167
Prvi dio	167
Drugi dio	172
LITERATURA	187
KAZALO POJMOVA	191
KAZALO IMENA	197
O AUTORIMA	201

PREDGOVOR

Autobiografijom *Moji doživljaji* Vjekoslava Dominkovića nisu se dosad koristili autori znanstvenih radova za povijest hrvatske pedagogije te odgoja i obrazovanja. Vjekoslav Dominković predao je u više navrata svoju zbirku rukopisa Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu početkom 1930-ih godina, a njegova autobiografija „Moji doživljaji“, čuvana kao rukopis u trezoru NSK, obrađena je i signirana 21. listopada 1953. godine te korisnicima dostupna najkasnije 1997. godine. Dominkovićevi memoari s izvornim naslovom *Moji doživljaji (Autobiografija) – uz to i Obnova školstva* [strojopis] nalaze se pod signaturom R 6340. Osim autobiografije čuva se i njegova obilna korespondencija ukoričena i sačuvana u četiri sveska (pod signaturom R 6341). Nema točnog zapisa o tome kada je autobiografija napisana, ali se pretpostavlja da je pisana od polovice 20-ih godina 20. stoljeća. Naime, pojedini dijelovi rukopisa već su publicirani u skraćenom obliku u časopisu *Gradanska škola* od 1926. do 1930. (vidjeti str. 71), no podosta nepregledno s obzirom na to da je u pojedinačnim brojevima toga časopisa tijekom tih četiriju godina izlazilo otprilike dvije do tri stranice njegovih memoara. Stoga je ova knjiga prigoda da se njegovi memoari prikažu kao cjelina na kritički i znanstveni način. Da bi se objasnile neke nejasnoće i nepreciznosti te poneki događaji, u Predgovoru je korišten kao izvor podataka i autorov personalni dosje koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu (HR-HDA), fond 216, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II.), Dominković Vjekoslav, br. 1631. Izvorni tekst Dominkovićeve autobiografije objavljen je integralno, bez ikakvih kraćenja i promjene, upravo onako u kakvom je obliku pronađen u izvornom Dominkovićevu strojopisu.

U Autobiografiji se često koriste kratice pojedinih osoba koje smo obradili na uobičajeni način. Za pisanje bilješki – odnosno skraćenih biografija poznatijih hrvatskih i austrijskih pedagoga, učitelja, političara, književnika i drugih društvenih djelatnika koji se spominju u Autobiografiji – koristili smo se uglavnom mrežnim izvorima sa

stranica Leksikografskog Zavoda Miroslav Krleža poput <http://www.enciklopedija.hr/> i <http://hbl.lzmk.hr/> te *Njemačkim biografskim leksikonom* (Neue Deutsche Biographie), također na <http://www.ndb.badw-muenchen.de/>. Za sve druge bilješke naveden je izvor podataka. Pojedini važniji događaji koji se spominju u ovoj knjizi imaju također svoje objašnjenje u bilješkama.

Autori vjeruju da se objavljivanjem autobiografskog teksta *Moji doživljaji* Vjekoslava Dominkovića uvelike popunjava praznina u literaturi o povijesti hrvatskoga školstva i pedagogije, posebice u prikazima života i djela istaknutih učitelja i pedagoga. Od mnogih dosad cjelovito objavljenih monografija hrvatskih pedagoga izdajamo sljedeće: Davorin Trstenjak: *Fabković i Skender i Marija* (1919.), Salih Ljubunčić: *Davorin Trstenjak 1848. – 1921.* (1931.), Vlatko Previšić: *Život i rad Martina Robotića* (1974.), Marija Brida: *Pavao-Vuk-Pavlović – čovjek i djelo* (1974.), Dragutin Franković: *Davorin Trstenjak – borac za slobodnu školu 1848. – 1921.* (1978.), Ivan Dumbović: *Milka Pogačić: društveni i pedagoški rad* (1979.), Mihajlo Ogrizović objavio je tri monografije: *Marija Jambrišak* (1979.), *Likovi istaknutih pedagoga I: Ivan Filipović, Marija i Skender Fabković* (1980.) i *Likovi istaknutih pedagoga II: Ljudevit Modec, Mijat Stojanović, Stjepan Basariček* (1980.), Ranka Jindra: *Jagoda Truhelka: pedagoški i društveni rad* (1982.), Blaženka Horvat: *Filozofski pogledi Marijana Tkalcića* (1990.), Nedjeljko Kujundžić, Ivan Marjanović: *Personalistička pedagogija Stjepana Basaričeka* (1991.), Milan Polić: *Pavao Vuk-Pavlović: Filozofija odgoja* (1996.), Ante Vukasović: *Likovi istaknutih hrvatskih pedagoga: I. Filipović, V. Košćević, S. Matičević, P. Vuk-Pavlović, S. Pataki, Z. Pregrad, P. Šimleša* (2015.). Nakon 1996. godine objavljeno je nekoliko monografija o hrvatskim pedagogima u povodu obilježavanja njihovih godišnjica života, primjerice, o Anti Vukasoviću (1999., 2009., 2020.), Krešimiru Bezicu (2000.), Hrvoju Vrgoču (2002.), Josipu Markovcu (2004.), Vladimiru Rosiću (2005.), Milivoju Čopu (2007., 2112.), Valentinu Puževskom (2002., 2011.), Vladimiru Strugaru (2017.), Stjepanu Staničiću (2017.), Josipu Pivcu (2019.) i dr.

Ova je knjiga podijeljena na dva dijela. U prvom dijelu Željko Karaula prikazuje kulturno-povijesna obilježja vremena u kojem se Dominković školovao, u domovini i inozemstvu (bečkom *Pädagogiumu*), gdje je službovao i pisao svoje pedagoške radove (knjige i članke) te bio društveno angažiran. U tome dijelu Vladimir Strugar piše o autorovu pedagoškom djelovanju s kraja 19. stoljeća i nešto više od dva desetljeća 20. stoljeća, pri čemu je posebno riječ o četiri teme: djelovanje građanskih škola, odgoj i obrazovanje djevojaka, škola kao ustanova za odgoj i obrazovanje te nadzor i uprava u školi i školstvu. Taj je dio knjige opremljen posebnim sažetkom Dominkovićeva pedagoškog djelovanja, spominju se zakoni i propisi o školstvu (1774. – 1929.), preporuke za daljnje čitanje, popis važnijih Dominkovićevih djela i odabir tekstova iz njegovih triju djela.

U drugi dio ove knjige uvršten je izvorni Dominkovićev tekst *Moji doživljaji* sa šest poglavlja: *Vrhovne inspekcije*, *Moji ravnatelji*, *Moje školovanje*, *Moje učiteljevanje* te *Predgovor* s tekstom *Obnova školstva*. Autori dovršavaju knjigu *Zaključnim mislima* na hrvatsko-me i engleskom jeziku, Bilješkama i arhivskim izvorima, popisom korištene literature te Kazalom pojmova i Kazalom imena.

S obzirom na sadržaj knjiga može biti korisna studentima nastavnčkih fakulteta, učiteljima i nastavnicima osnovnih i srednjih škola te svima koji proučavaju povijest pedagogije i školstva u Hrvatskoj.

Zahvaljujemo se prije svega recenzentima – pedagoginji dr. sc. Šefki Batinić i povjesničaru dr. sc. Vjenceslavu Heroutu na stručnim savjetima i pomoći, lektorici profesorici Marici Kurtak te Hrvatskome školskom muzeju i Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici koji su nam pomogli u prikupljanju građe te ustupili fotografije za ilustracije.

Autori

R 6340

Dominković, Vjekoslav
Njegov dorožnjači. [Autobiografija]
[Uk. to: J. Obnova školstva. [Etiopijer
autogr.] 89 l. [l. 70-71] + 3 + 5 l.
+ 6 l. priloga.

I. MOJI DOŽIVLJAJI – AUTOBIOGRAFIJA VJEKOSLAVA DOMINKOVIĆA U ODGOJNO-OBRAZOVNOM I KULTURNO-POVIJESNOM KONTEKSTU

„Mi – Dittesovci“: Početak Dominkovićevog promišljanja o odgoju i obrazovanju

Ključni pojmovi

bečki *Pädagogium* · djevojačka škola · Friedrich Dittes · koncept građanske škole · mala realka · nastavne metode · odgoj i obrazovanje djevojaka · organizacija škole · osnivanje učiteljskih društava/udruga · osnovnoškolski zakoni · pedagoški časopisi · preopterećenost · ravnatelj · reforma školstva · škola · školski vrt · školski nadzornik · tijek školovanja i učiteljskog rada Vjekoslava Dominkovića · učiteljske škole (preparandije) · udruživanje učiteljstva · uprava i nadzor · viša djevojačka škola

„Uzgoj je umjetnost, a umjetnošću baviti se nije svačija stvar.“ Tom je rečenicom 8. veljače 1906. u Zagrebu pred brojnom publikom započeo svoje predavanje na poziv *Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora* Vjekoslav Dominković, ravnatelj Više djevojačke škole u Karlovcu. Njegovo predavanje u prostorijama zagrebačkoga *Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora* oduševilo je nazočne tako da je dobio narudžbu za tisak 500 primje-

raka njegove rasprave (Dominković, 1932., str. 349 - 350). Kada je krajem 1907. održao slično predavanje u Karlovcu, na poziv tamošnje *Sokolske čitaonice*, karlovački tjednik *Narodni glas* popratio je njegove riječi sljedećom napomenom: „Trebao naš dobri i pitomi narod povesti putem sreće i napredka u kolo naprednih i sretnih naroda, ali bez boljeg uzgoja (...) nema sreće ni blagostanja, nema napredka, jer nezadovoljnici odgajati će također nezadovoljnike“ (Dominković, 1908., str. 3 - 4). Dominković nije bio nepoznat u tadašnjim hrvatskim pedagoškim krugovima. Naprotiv, od 1872. do 1875. kao mladi krajiški učitelj studirao je na poznatom bečkom *Pädagogiumu* kod uglednog njemačko-austrijskog pedagoga i liberala Friedricha Dittesa¹ i među tamošnjim slavenskim studentima postao je cijenjena osoba. Uvijek je isticao, kada se vratio u domovinu, „Mi – Dittesovci“, iako je to tada u Hrvatskoj u konzervativnim školskim krugovima bio pomalo podrugljiv naziv za one koji su dovršili takvo školovanje. Naime, modernost se na periferiji Carstva teško probijala. Bečki je *Pädagogium*, osim za osposobljavanje i usavršavanje učitelja pučkih i građanskih škola u Austro-Ugarskoj, bio i značajnim zastupnikom svjetovnog odgoja i pedagogije kao autonomne znanosti. Vjekoslav Dominković zalagao se za školu i pedagogiju koja je izvan bilo kojega političkog i vjerskog utjecaja. Njegov pristup odgoju i obrazovanju bio je vrhunac oblikovanja modernog državnog školstva nasuprot dotadašnjem utjecaju Crkve na školstvo.² Čak i kada je Dittes preminuo (1896.), Dominković je preporučio jednu svoju štićenicu učiteljicu za takav studij, a ona mu je kasnije pripovijedala što je doživjela od službenih tijela: „Što Vi bi htjela u Beč? Studirati? Da, da Dittesovka da budete; znamo mi dobro, da Dittesov duh vlada u Bečkom pedagogiju, ako on i nije više tamo. Da i Vi bi htjela, da si prisvojite Dittesov protestanski, luteranski liberalni duh. Slobodoumna bi Vi htjela postati.“ A o tome koliko su mali bili tadašnji krugovi za vrijeme Dominkovićevo školovanje, pa stoga skloni i ogovaranju, potvrđuje i činjenica da je njegov prijatelj Josip Stipetić, kasnije poznati školski nadzornik, u hrvatskim kružocima i kavanama u Beču pripovijedao da se Vjekoslav previše trudi, ide na sva predavanja, pa time mi ostali ispadamo loši. U to je vrijeme u Beču na tome *Pädagogiumu* studirala među prvim ženama i Klotilda Cvetišić koja je nekoliko godina nakon toga postala ravnateljicom netom osnovane I. državne ženske gimnazije u Sofiji (Bugarska) da bi kao žena postala i prva profesorica u Hrvatskoj (u Muškoj učiteljskoj školi u Osijeku).³ Klotilda Cvetišić često je imala dvostruku ulogu u društvu. O tomu svjedoči u svojoj autobiografiji buduća spisateljica Vilma Vukelić prisjećajući se kako je na jednom nastavnom satu ispod klupe pisala pjesme i nije pratila nastavu. Bilo je to, po ondašnjim propisima, velik disciplinski prekršaj pa joj je ravnateljica Cvetišić oduzela bilježnicu i rekla da joj se javi nakon nastave u njenom uredu. Međutim, tu je nastao obrat. Umjesto kazne zamolila je Klotilda Cvetišić malu Vilmu da joj pročita pjesmu koju je pisala na nastavnom satu, a pjesma je bila posvećena majci. Vilma je taj trenutak ovako opisala: „Kada sam završila, u očima gospođice Cve-

tišić caklile su se suze, bila je vidljivo ganuta, na trenutak je ostala nijema, a onda je na moja ramena položila ruke, privukla me k sebi i poljubila“ (Vukelić, 2003., str. 170).

*Friedrich Dittes (1829. – 1896.) isticao je moto:
Naprijed, a ne natrag!*

Dominković je u povodu stogodišnjice Dittesova rođenja napisao o svome neprežaljenom učitelju: „Njegovo ime je prodrlo i u strani svijet (...). Vjeran svom geslu *Naprijed, a ne natrag!*, *Gore, a ne dolje!* udesio je Dittes sav svoj rad u tom smislu. (...) Vatreni duh, neopisiva rječitost i neoboriva logika kojom je pri svakoj zgodi istupao za napredak uopće (...) nabrzo raširi glas o njemu kao govorniku i književniku. (...) No, Dittesovo neumorno zauzimanje za slobodnu školu, za neodvisno, znanstveno školovano učiteljstvo pribavilo mu je mnogo neprijatelja“. Dalje, nastavlja o tome Dominković, zbog svoje oštre kritike i osobne hrabrosti Dittes nije štedio nikoga te je tako politički i pao. Navališe na njega sa svih strana, posebno na njegov demokratski protestantizam, i to iz klerikalnih krugova. No, njegovi govori i predavanja unijeli su liberalistički duh u austrijske krugove i pridonijeli nastanku novoga modernog školskog zakona u Austriji (*Das Reichsvolkschulgesetz*, 1869.) (Dominković, 1929. – 1930., str. 97 - 98). Dominković se u hrvatskoj javnosti zdušno zalagao za Dittesove ideje, ali očito Dittesovu hrabrost i utjecaj nije mogao steći. Kao liberal nastojao je da se školstvo sekularizira. Bio je pravi čovjek 19. stoljeća, prožet vjerom u napredak u čijem je temelju trebala biti suvremena škola.

Životopis

*Vjekoslav Dominković, Rakovac, oko 1880.
(Hrvatski školski muzej, inv. br. Mf 971)*

Život i rad hrvatskoga pedagoga Vjekoslava Dominkovića bio je dosad predmetom mnogih kraćih članaka (uglavnom nekrologa), ali ne i sustavnog znanstvenog prikaza. Više članaka o Dominkoviću pojavilo se prigodom nagrada i priznanja koje je dobio, a najviše ih se pojavilo, kao što je već spomenuto, nakon njegove smrti. U mnogim nekrolozima pisci često ponavljaju poznate nadnevke iz pokojnikova života i rada te ponekad i pogriješe u nekim detaljima, poput mjesta rođenja. Smrt je utisnula pečat tim prigodnim bilješkama pa one vrve laskavim ocjenama, pohvalama, romantičarskim rečenicama i tužaljkama, što sve zajedno – osim pokoje rečenice – malo pomaže povje-

sničaru. Jedino je iznad prosjeka članak Josipa Rukavine u časopisu *Napredak*, u kojem je uostalom Dominković i često pisao (Rukavina, 1944., str. 42 - 44).

Vjekoslav Dominković rođen je u siromašnoj seljačkoj obitelji u selu Morović, pokraj Šida 11. ožujka 1852. godine. Školovanje je započeo u mjestu Jasku u srpsko-pravoslavnoj školi kao očito jedan od rijetkih Hrvata među pretežno pravoslavnom srpskom djecom. Drugu godinu školovanja proveo je u drugoj školi, u Mitrovici. Godine 1864., kada je završio četvrti razred glavne škole, podučavao je za vrijeme školskih praznika sina obiteljskih prijatelja. Za taj trud dobio je dva forinta: „To bijaše odlučno za moje buduće zvanje.“ Osim toga, u svojoj je Autobiografiji slikovito opisao svoga ravnatelja u Mitrovici, Antuna Železnja: „Ravnatelj Železny, bio je miran i tih, vanredno je malo govorio. Hospitirao nije nikada, a budući da je i školski nadzornik rijetko kada dolazio, bili su učitelji tako rekuć prepušteni sami sebi, a ipak su svi bez iznimke radili savjesno i uspješno. Ćaka mitrovačkih škola bilo je malne u svim zvanjima, svagdje su se pokazali na svome mjestu kao ustrajni i značajni ljudi. Ravnatelj se Železny bavio mimogred i malim gospodarstvom; imao je lijep pčelinjak, bavio se svilogojstvom, njegovao je osobitom ljubavlju cvijeće. Njegov cvjetnjak bijaše najljepši; sijao je u školskom vrtu, pokusa radi, i pamuk sa dosta dobrim uspjehom, što jasno dokazuje i ta okolnost, što je dobio od ratnog ministarstva novčanu nagradu u zlatu.“ Dominković je završio *malu realku* u Mitrovici 1867. godine. Dvije sljedeće godine polazio je u Zemunu preparandiju, gdje mu je jedan od učitelja bio Mijat Stojanović, poznati pedagog, pučki pisac i etnograf. Stojanoviću je, između ostaloga, tiskano nekoliko vrijednih zbirki etnografskog sadržaja iz Slavonije: *Slike iz domaćeg života slavonskog naroda i iz prirode sa dodatkom* (1865.), *Pučke pripovjetke i pjesme* (1867.) i drugo. Bio je politički angažiran i protuaustrijski raspoložen te za južnoslavensku suradnju.⁴ Zanimljivo je da se Stojanović mladom Dominkoviću nije svidio kao učitelj, iako je cijenio njegov etnografski rad. Budući da su se u preparandiju primali učenici svake druge godine, imenovala ga je, prema Rukavini, tamošnja vojna pukovnija na prijedlog ravnatelja Antuna Železnja školskim vježbenikom pri glavnoj školi u *maloj realci* u Mitrovici da bi sljedeće nastavne godine bio polaznik dvogodišnjeg tečaja preparandije u Zemunu (Rukavina, 1944., str. 42). Prvi posao nakon završetka preparandije dobio je posredstvom vojne komande u Petrovaradinu 4. ožujka 1871. godine kao podučitelj glavne škole u Petrovaradinu, a četiri godine poslije toga, krajem 1875., kada se vratio iz bečkog *Pädagogiuma*, imenovan je učiteljem u *nižoj realci* u Mitrovici.⁵ Zanimljivo je i to da je Dominković za dobivanje prava građanstva (*Bürgerrecht*) u Petrovaradinu, kao i svi drugi koji su si dali na to pravo, morao biti miran i pošten čovjek koji cijeni rad i nije sklon pijanstvu, kartanju i drugim prorocima. Morao je dobro poznavati profesiju kojom se bavi i podnijeti dokaze da je sposoban brinuti se za sebe i svoju obitelj.⁶

U Vojnoj krajini pokraj Petrovaradinske tvrđave – put do učiteljskog zvanja

Prema *Regulamentu* od 1747. godine nakon istjerivanja Osmanlija stvorene su na slavonskom i srijemskom području uz rijeku Savu tri graničarske pukovnije: Petrovaradinska, Brodska i Gradiška. Petrovaradin je postao vojni komunitet 1771. godine sa svim pravima koji mu time pripadaju. Otad se počinje brže razvijati, posebno prema načelima austrijskog prosvijećenog merkantilizma kojim se namjeravalo Vojnu krajinu učiniti samodostatnom te vojne komunitete naseliti trgovcima i zanatlijama, ali i dalje u sustavu vojnog ustrojstva Vojne krajine (*Slobodni vojni komunitet Petrovaradin*, 2013., str. 15 - 16). Revolucija 1848./1849. dovela je do mađarskog poraza te su Mađari uglavnom napustili Petrovaradin, gdje su se potom naselile njemačke i hrvatske vojne obitelji te uglavnom i srpsko stanovništvo iz okolice, oni koji su se većinom bavili zanatima. U cijelom se Srijemu tada počela razvijati i jugoslavenska ideja te je Petrovaradin došao na zao glas zbog tamnica u koje su zatvarani pristaše jugoslavenstva, poput srpskog revolucionara i socijaliste Vase Pelagića, a i makedonskih radikala Georgija Rakovskog i Ljubena Karavelova. Sredinom 90-ih godina 18. stoljeća zbog neodazivanja vojnom pozivu i kao sljedbenik hrvatsko-srpske sloge u Petrovaradinskoj tvrđavi bio zatvoren i hrvatski pjesnik Antun Gustav Matoš, ali je on uspio pobjeći u Beograd (Lukić, 1992., str. 75 –78). Cuvaj navodi da su krajiške vlasti, posebno pod zapovjedništvom baruna i generala Antuna Mollinaryja, poticale produžno obrazovanje učitelja. Ovomu je krajiška vlada pridavala mnogo pozornosti. Ona je slala učitelje na bečki *Pädagogium*, pozivala ih u učiteljsku školu u Petrinji, dodjeljivala im putne stipendije i slično (Cuvaj, 1910., str. 182). Inače, Mollinary je blisko surađivao sa Strossmayerovom Narodnom strankom koja ga je čak u jednom trenutku predložila i za hrvatskoga bana (1872.). Smijenjen je na zahtjev mađarske vlade koja je smatrala da se previše zalaže za hrvatske interese i zato jer je uspješno razvojačio Vojnu krajinu i spriječio Mađare da iskorištavaju hrvatske šume. Nije podnosio mađarske primjedbe i zbog toga je „podnio ostavku zbog sporova s mađarskom vladom oko financiranja gradnje željeznica iz krajiških fondova (1877.)“. Između ostaloga, značajan trag ostavio je u Slavonskom Brodu, gdje je utemeljio zgradu građanske škole, uredio obalu uz Savu i drugo. Napisao je i knjigu *Sechsvierzig Jahre im österreich-ungarischen Heere* (Mollinary, 1905.) koja je izrazito važna za hrvatsku povijest i političke prilike toga doba.⁷

Upravo na poticaj novog školskog zakona propisanog u Austriji 1869. (*Das Reichsvolksschulgesetz*) Vojno ministarstvo u Beču i vojno zapovjedništvo Vojne krajine u Zagrebu, na čelu s Antonom Mollinaryjem, odlučilo je da se krajiško školstvo također unaprijedi te su 1871. utvrđeni novi propisi o vojnokrajiškom školstvu (*Zbirka zakonah i naredbah za vojnu krajinu*) da bi se početkom listopada 1872. osnovale građanske škole u

sljedećim mjestima: Otočac, Glina, Ogulin, Nova Gradiška, Brod i Petrovaradin. Prema tome zakonu uvodi se hrvatski jezik u upravu i sudstvo te postaje obavezan i u nastavi, dok se njemački jezik učio u trećem i četvrtom razredu tada samo kao nastavni predmet, premda su se i dalje nekoliko godina izdavale svjedodžbe na njemačkom jeziku. Predmeti u pučkoj školi bili su sljedeći: vjeronauk i nauk o moralu, jezici, računanje, prirodoslovlje, geografija i povijest „s osobitostima domovine“, geometrijsko oblikoslovlje, pjevanje, tjelovježba i poljodjelstvo (Razmaul, 2008., str. 22). Krajiški zakon bio je napredan još u nekim dijelovima. Bilo je uvedeno obvezno četverogodišnje školovanje, a u praksi se moglo realizirati i kao šestogodišnje. Otvorena je mogućnost polaska u školu godinu dana prije upisa u prvi razred i dva godišta četvrtog razreda (Munjiza, 2009., str. 42).

U Hrvatskoj i Slavoniji, za Mažuranićeva banovanja (1873. – 1880.), u većem je dijelu prema austrijskom modelu reformirano hrvatsko školstvo. U političkoj povijesti Hrvatske – razdoblje od 1873. do 1880. godine – doba je modernizacije državne vlasti. To je vrijeme vlade Narodne stranke za bana Ivana Mažuranića. Kako bi odgovorila potrebama vremena, Narodna stranka uvodi nekoliko naprednih zakona: zakon o sudstvu, zakon o slobodi tiska, zakon o ustroju pučkih i učiteljskih škola i drugi. U hrvatskom političkom životu o problemu školstva sukobile su se dvije struje: prva, koja je pod vodstvom Franje Klaića nastojala i dalje osigurati utjecaj crkve na školstvo i druga, liberalna struja pod vodstvom Ivana Filipovića koja se zalagala za svjetovno obilježje hrvatskoga školstva. Hrvatska i Slavonija prvi put su nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.) imale mogućnost da potpuno autonomno urede svoj školski sustav. To se i dogodilo zakonom iz 1874. godine kada je uvedena obvezna niža pučka četvorogodišnja škola pri kojoj djeluje i opetovnica. Poslije završetka takvog školovanja postoji mogućnost upisa u građansku školu s najmanje trogodišnjem trajanjem te viša djevojačka škola. Omogućeni su i različiti načini rada privatnih škola. Munjiza navodi: „Tim školskim zakonom jasno je razgraničena nadležnost države i crkve na području pučkog školstva. Crkva zadržava organizaciju i nadzor vjeronauka, kao i nadzor odgoja.“ Osim toga, Crkva je imala pravo na svoje predstavnike u mjesnim, županijskim i zemaljskim školskim odborima (Munjiza, 2009., str. 42). Država je tada prepustila stručnjacima nadzor školstva te se uvodi institucija županijskih školskih nadzornika, obično iz redova najstručnijih učitelja. Socijalni status učitelja znatno je poboljšán jer ulaze u red državnih činovnika, čime im je osigurana mjesečna plaća i mirovina nakon trideset godina radnog staža. Tisak i objavljivanje potrebnih udžbenika i literature povjereno je *Hrvatskom pedagoško-književnom zboru*, a kasnije Vlada je utemeljila vlastitu nakladničku kuću *Zemaljska naklada školskih knjiga i tiskanica* (Munjiza, 2009., str. 43). Zakonom iz 1874. godine, nema sumnje, nastale su velike promjene u školstvu Hrvatske i Slavonije. Potaknut je veći interes za školovanjem. Broj škola počeo se povećavati, ali unatoč tome porastu broja osnovnih

škola nastavu je polazilo jedva nešto više od 50 % učenika. Seljaci i niži društveni slojevi nisu vidjeli neke naročite koristi od školovanja svoje djece.

Dominković navodi da se usprkos svim naprednim obilježjima školskog zakona iz 1874. u praksi znatno štedjelo. Nije bilo dovoljno učitelja – uz ravnatelje i katehetu na osam razreda pripadalo je samo sedam učitelja, a oni baš nisu bili spremni za sustav građanskog školstva te su se zbog toga u javnosti pojavile i različite polemike (Dominković, 1923. – 1924., str. 7). No, Dominković nije bio svjestan da su tome pogodovala nepovoljne odredbe Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine. Franković navodi da je prema nagodbi „Hrvatska imala svoj autonomni proračun i dobivala određenu kvotu za podmirivanje svojih potreba, ali ona nije bila dovoljna. Zbog toga su Hrvatski sabor i hrvatska vlada morali tražiti druge prihode. Bili su to različiti prirezi na porez, protiv kojih se narod bunio“. Upravo se nedostatak novca izrazito osjetio u školstvu (Franković, 1958., str. 117).

Ukidanjem Vojne krajine (1881.) i njenim uključenjem u sastav županijskog ustrojstva Hrvatske i Slavonije (1886.) nestala je potreba za dvama školskim zakonima te je zakon unificiran. Novi jedinstveni školski zakon iz 1888. godine – u politički nepovoljnim vremenima Khuenove autokracije u Hrvatskoj (1883. – 1903.) – u nekim je svojim dijelovima značio korak unazad u odnosu na zakon iz vremena Mažuranićeve administracije, 1874. godine. Tim su zakonom smanjena neka socijalna prava učitelja, pa čak su ograničene i njihove osobne slobode. Plaće su im smanjene, a radni vijek s tri-deset godina produžen je na četrdeset. Udaja učiteljica automatski je značila samovoljno napuštanje službe. Kao koncesiju Srpskom klubu i Srpskoj pravoslavnoj crkvi (SPC) u Hrvatskoj, čiju je političku potporu trebao, Khuen je omogućio u zakonu otvaranje autonomnih srpskih škola (Munjiza, 2009., str. 43). Crkva je bila odvojena od države, a školstvom je upravljao Odjel za bogoštovlje i nastavu širokom mrežom nadzornika i djelatnika lokalnih školskih vlasti.

S obzirom na to da je Dominković do kraja života zagovarao koncept građanskih škola, slijedi o tome kratak prikaz. U Hrvatskoj i Slavoniji nastale su prve građanske škole u drugoj polovici 19. stoljeća (1871.) na temelju nižih vojničkih škola u Vojnoj krajini. Otad postoje samo opće (početne) i građanske škole na trošak krajiške uprave ili općina, a njihovi su polaznici djeca svih religija. Nastavni jezik je hrvatski jezik. Škole bogoštovnih općina ostaju i dalje (Szabo i Gross, 1992., str. 404). One su nakon razvojačenja 1871. godine preuzele ulogu dotadašnjih vojničkih, tzv. pukovnijskih škola. U civilnom dijelu Kraljevina Hrvatske i Slavonije građanske su škole osnivane na temelju školskog zakona iz 1874. godine. Temeljem toga zakona učenici koji nisu išli u gimnazije mogli su pohađati građanske škole koje su imale usmjerenja s obzirom na obrt, trgovinu i gospodarstvo.

Školskim zakonom iz 1888. godine građanske škole postaju četverogodišnje više pučke škole. Takve su škole s obzirom na dob učenika trajale od petog do osmog razreda današnje osnovne škole, odnosno četiri niža razreda tadašnjih srednjih škola. U njima su se učenici poučavali u sljedećim predmetima: vjeronauk, hrvatski jezik, njemački ili talijanski jezik, zemljopis, povijest, prirodopis, prirodoslovlje, gospodarstvo, računstvo, geometrija i geometrijsko risanje, prostoručno risanje, krasnopis, pjevanje i tjelovježba. No, nakon novog zakona iz 1888. godine građanske i više djevojačke škole preustrojene su i preimenovane u više pučke škole gospodarskoga, obrtnog i trgovačkog smjera. Dominković navodi da je to učinjeno na „mig iz Budimpešte“ te da je tim školama bila glavna zadaća širiti „obću naobrazbu u šablonsko birokratiziranom duhu“. Stoga je, kako piše Dominković, čak i u mjerodavnim krugovima zavladao mišljenje da „više pučke škole“ nisu ništa drugo nego *male realke* „u kojima službuju pučki učitelji i hoće da konkuriraju sa srednjom školom“. Dominković i dalje zagovara tip građanske škole i u zanosu piše: „Većom naobrazbom i dobrim uzgojem kao što je pruža jedino građanska škola, širi se inteligencija i diže se moralna snaga. (...) Valjano obrazovani srednji sloj društva i moralna snaga istoga, to je za svakog pojedinog, pa i za cio narod, za državu prvi, najvažniji i najplodonosniji kapital“ (Dominković, 1923. – 1924., str. 10). Građanske škole ponovo su uspostavljene u prvoj jugoslavenskoj državi (vidjeti o tome u daljnjem u tekstu).

Od 1872. do 1875., kao što je već spomenuto, Dominković je studirao u Beču na *Pädagogiumu* te posebno pohađao i tečaj za odgoj i obrazovanje gluhtonijemih, pri čemu je nakon izvrsno položenog ispita dobio nagradu od 50 forinti. U bečkom *Pädagogiumu* studirao je i slušao različita predavanja, pa čak neke i izvan svoje struke. Posebno su ga privlačila predavanja profesora Brühla iz anatomije, a izvanredno je slušao i filozofska predavanja filozofa i profesora Brentana – koji je nastojao modernizirati skolastiku i u svojim je predavanjima primjenjivao i psihološke eksperimente – te R. Zimmermanna. Valja spomenuti i osebujne profesore, poput učenjaka Carla Vogta, pedagoga, ali i pobornika tvrdnje da su crnci povezani s majmunima te tako posve odvojeni od bijele rase.⁸ U svojoj autobiografiji ovako je opisao Brühlova predavanja: „Druge sam školske godine osim svojih predavanja na pedagogiju slušao i predavanja iz anatomije sveučilišnog profesora dr. Brühla. On je bio skroz i skroz zadahnut materijalističkim duhom. Jednom je držeći čovječju lubanju s mozgom u ruci rekao: ‘Evo to vam je čovječja duša’. Prof. Brühl bijaše vanredno sposoban i savjestan učitelj. Sva svoja predavanja je držao na temelju zornog pokazivanja. Imao je lijepo izrađene anatomske slike čovječjeg tijela, što ih je sam risao. (...) Profesor Brühl me nije uvjerio, da čovjek nema duše; Dittes me uvjerio, da čovjek ima neumrlu dušu. Njega i njegovu sam nauku slijedio i stoga čvrsto vjerujem, da ću se na drugom – sigurno boljem svijetu – sastati i sa Dittesom.“

Nakon što je dovršio školovanje u Beču 8. prosinca 1875. godine, Dominković postaje učiteljem građanske škole u Mitrovici. Tri godine nakon toga premješten je u građansku školu u Petrovaradinu, gdje kasnije – nakon što je godinu dana bio privremenim ravnateljem – 1885. godine postaje i ravnateljem te škole.⁹ O tome su pisale i *Narodne novine*: „Kr. zemaljska vlada, odjel za bogoštovje i nastavu, potvrdila je privremenoga ravnatelja građanske škole u Petrovaradinu V. Dominkovića Vjekoslava definitivno u sadanjem njegovu svojstvu“ (*Narodne novine*, 1885., str. 3).

U svojoj Autobiografiji Dominković navodi: „Preuzevši upravu škole latio sam se odmah posla oko odstranjivanja raznih nedostataka i neurednosti. Radio sam polako i oprezno. Nastojao sam, da najprije uvedem kolegijalnost i red, kao i ozbiljnu volju za sporazuman rad u školi.“ Ovdje on počinje promišljati o odgoju djevojčica i njihovoj budućnosti. Iako su danas takve misli zastarjele, odražavale su tadašnje razmišljanje društva o školovanju žena. Tako Dominković piše u *Obzoru* 1880. godine: „Svaki stvor božji ima pravo na opstanak; dakle i žena. Žena je doduše još po samomu tvorcu opredjeljena, da provada život svoj uz muža, vršeć svoje dužnosti kao nježna supruga i majka. Ali se svaka ne može dovinuti te sreće. Što onda? – Za imućnije je utoliko lako, da imadu od čeg živit. Što pako da rade one, kojima materijalna sredstva jedva da dosižu za posve čedno životarenje, dok su im živi roditelji. A što kad roditelji umru? Kako da osiguraju budućnost svojim kćerima činovnici, kojima je obitelj mnogobrojna. To je briga, velika briga.“ Dominković u tome članku piše dalje da je tada bilo u modi da obrazovanje djevojaka i žena „teži nekoj vrsti učenosti, a bez potrebe“, jer je za ženu „potrebno jednostavnost, naravnost i stroga stega (...) a ne učenost koja nije u skladu sa ženskim pozivom“. ¹⁰ Dinko Župan navodi u svojoj knjizi kakvo je bilo i Dominkovićevo mišljenje, ali ne samo njegovo već skoro cijelog tadašnjeg društva: „Kao supruga, majka i kućanica trebala je ostati ograničena, ‘stegnuta’ u mentalni korzet kuće, njezinoga prostora i obitelji, u ozračjima vrijednosnoga sustava građanskoga društva XIX. stoljeća i u svojem ‘prirodnom’ habitatu“ (Župan, 2013).¹¹ Uloga žene u tadašnjem svijetu i viktorijanskom dobu bila je ograničena na ulogu supruge i majke, instrumentu kojim se obično koristilo kako bi se očuvao tzv. prirodni poredak. Dominković je bio aktivan u radu učiteljske skupštine okruga Petrovaradinskog. Tako je krajem rujna 1881. pred učiteljskim zborom prikazao nekoliko načina predavanja iz zemljopisa navodeći pritom koji je način po njegovu mišljenju najbolji (*Školski list*, 1881., str. 344). Kao privremeni ravnatelj Dominković je radio i nastojao da se uredi školski vrt petrovaradinske škole. O tome su afirmativno pisale i zagrebačke *Narodne novine*: „Upravitelja građanske škole u Petrovaradinu g. Dominkovića ide velika zasluga, što je pod njegovom upravom taj naobrazbeni zavod dobio drugo povoljnije lice i što je pokusni vrt, koji je na sramotu iste škole pustari naličio, u kratko vrijeme na onaj stepen dotjerao, koji mu doliči i znatno ga još razširio. Diviti se čovjek mora, što dobra volja i jedna radina ruka u jednoj godini

uraditi može! Da se je tko, od kada građanska škola ovdje postoji, za taj vrt brinuo, kakov bi bio danas? Bio bi jamačno ponos celog grada; a to mora još i biti, jer je na udarcu, tik željeznice i Mollinarijeva perivoja. Od g. upravitelja možemo se pravom nadati, da će i vinarsko-gospodarstveno društvo iz njegova petnaest-godišnjega driemeža na nov život pobuditi; dakako uz valjanu i izdašnu pripomoć.“ (*Narodne novine*, 1884., str. 4). Godine 1889. Dominković je na školskoj izložbi u Osijeku imao uspješno predavanje *Gospodarstvo i obrtoslovlje*, no i izložio je na izložbenom podiju svoje škole, kako piše u listu *Svjetlo*, med i medov liker i razno voće. „Medov liker je sam izumio. Za med i medov liker kao i razno voće dobio je gosp. Dominković srebrnu kolajnu, i odlikovan je osim toga diplomom priznanja i on i njegova škola, a jerbo građansku školu u Petrovaradinu polaze i djevojčice, izložila još građanska škola u Petrovaradinu i ženski ručni rad, pa je odlikovana zlatnom kolajnom“ (*Nagrađene škole na izložbi*, 1890., str. 2). Nakon dužeg razdoblja učiteljavanja i ravnateljavanja u Mitrovici i Petrovaradinu, u kojem je naučio zanat i afirmirao se kao uspješan školski ravnatelj, krajem godine 1889. Dominković je imenovan ravnateljem Više djevojačke škole u Karlovcu.

Ravnatelj Više djevojačke škole u Karlovcu (1889. – 1909.)

Grad Karlovac utemeljen je 1579. kao krajiška tvrđava, no nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine otvoren mu je put za gospodarski napredak. Karlovac sve više počinje iskorištavati svoj dobar prometni položaj (kao krajnja riječna luka na plovidbenom putu Dunav – Sava – Kupa), što ga je činilo važnim čvorištem trgovine Podunavlja s Jadranom. Karlovac uskoro postaje slobodnim kraljevskim gradom, a novi status potvrđen mu je 1781. godine poveljom cara Josipa II. Na kraju 19. stoljeća nastavljaju se razvijati trgovina i obrt te nešto kasnije i industrija. Posebice su bili značajni pothvati modernizacije, poput uvođenja električne rasvjete 1908. ili izgradnja vodovoda 1914. godine. Karlovac je prema popisu stanovništva 1900. godine imao 5991 civilnih i 1487 vojnih stanovnika – dakle, ukupno 7478 stanovnika (Vrbetić i Szabo, 1989.). Usprkos ekonomskoj krizi koja je krajem 19. stoljeća pogodila Hrvatsku i Slavoniju te grad Karlovac, Dominković je došao u razvijenu građansku sredinu. Potrebno je spomenuti i to da su u to vrijeme na lokalnoj političkoj sceni mahom držali sve položaje u Karlovcu političari pravaške usmjerenosti, među kojima se isticao Ivan Banjavčić, karlovački podnačelnik (1895. – 1903.) i gradonačelnik (1903. – 1908.) (Vrbetić i Szabo, 1989., str. 93). To nije odgovaralo tadašnjoj Khuenovoj vlasti u Zagrebu.

Prva djevojačka škola s tri razreda osnovana je u Karlovcu 1765. godine. Prvi učitelji bili su franjevci. Vojnička oblast utemeljila je 1775. još jednu djevojačku školu za kćeri vojničkih roditelja. No, škola je imala malo učenica te je 1815. spojena s gradskom. Nastava se održavala u magistratu. Poslije je preseljena u Oružničku ulicu (danas Fran-

kopansku), gdje je bila do 1874. godine, a zatim je preseljena u Hauptfeldovu kuću, u Školsku ulicu (danas Prešernova). U početku su postojala tri razreda. Prvi razred imao je dva odjela, niži i viši, a trajao je dvije godine. Škola je 1855. postala četverorazredna, a nastavni jezik bio je njemački od 1855. do 1861. godine. Zaslugom karlovačkog gradskog načelnika dr. Ivana Šimunića (1871.– 1876.) godine 1872. četverorazrednoj se školi dodao još jedan razred za ručni rad. Za taj razred imenovana je posebna učiteljica Dragojla Lopašić (Dominković, 1913., str. 177 –180). Šimunovićevim nastojanjem, a i dozvolom Kraljevske zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu, 29. listopada 1873. utemeljena je o gradskom trošku Viša djevojačka škola sa šest razreda. Do 1876. otvoren je i osmi razred pa je tako škola postala osmogodišnja. Od 1874. do 1889. godine ravnateljem škole bio je Davorin Trstenjak. Dakle, Dominković je došao u Karlovac kao novi ravnatelj 1889. godine nakon Trstenjakove iznenadne smjene.¹²

Trstenjak je, naime, bio trn u oku Khuenovu režimu kao i drugi hrvatski učitelji koji su 1885. osnovali *Savez hrvatskih učiteljskih društava* jer nisu podržavali reviziju školskog zakona iz 1874. godine u Khuenovoj vladavini kojim se, između ostaloga, namjeravalo ukinuti građanske škole, uvesti samostalnost konfesionalnih srpskih škola u Hrvatskoj te ograničiti prava učitelja. *Savez* je tražio, da se zakon od 1874. godine protegne i na Krajinu uz modifikaciju koju zahtijevaju prilike i napredne ideje vremena. Osim ostaloga, tražili su da se produži polazak pučke škole na šest godina, da viša pučka škola ima osam razreda, a polazak učiteljskih škola da se produži na četiri godine (Franković, 1958., str. 173). Početkom srpnja 1889. godine Khuen je zajedno sa svojim adlatusom Stjepanom Spevcem – predstojnikom Odjela za bogoštovlje i nastavu i velikim županom Stjepanom Kovačevićem – posjetio Karlovac i obišao, između ostaloga, i Višu opću djevojačku školu.¹³ Međutim, između redaka dalo se pročitati da je tada Khuen detaljno informiran o Trstenjakovim političkim vezama s karlovačkim pravaštvom, npr., pravaškim književnikom Antom Kovačićem i njegovim djelovanjem. Zbog toga je odlučeno da se on smijeni i premjesti, a kao razlog uzeti su u obzir razdori i sukobi u karlovačkoj djevojačkoj školi između liberalnih i klerikalnih učitelja koji su imali svoje časopise *Školski prijatelj* i *Hrvatski učitelj* te raznih nesuglasica i sukoba u karlovačkom učiteljskom zboru (Franković, 1958., str. 37 - 40).

Khuen se i prije toga nemilosrdno obračunavao sa svojim protivnicima iz redova hrvatskoga učiteljstva. Tako je prije vremena 1885. godine umirovljen poznati učitelj i liberalac Skender Fabković, a dvije godine poslije toga umirovljen je i poznati pedagog i učitelj Ivan Filipović, predsjednik *Saveza hrvatskih učiteljskih društava* i pristaša Strossmayerovih ideja. Za školskog nadzornika izabran je Antun Cuvaj, mađaron i brat budućeg hrvatskog bana Slavka Cuvaja, tadašnje Khuenove „desne ruke“. Na tome tragu represije Khuenova režima bio je i Trstenjak, koji je koketirao s pravaštvom, pa je premješten u Kostajnicu, što je bila svojevrсна degradacija (Franković, 1958., str. 37 - 39). Svega

toga je Dominković bio duboko svjestan i čuvao se bilo kakvoga političkog angažmana. Stoga je za razliku od Trstenjaka u njegovu *Sposobniku* konstatacija Zemaljske vlade u Zagrebu te gradskog zastupstva grada Karlovca „da se ne može prigovoriti njegovom službovanju ni društvenom i političkom vladanju (...), molitelj je vrlo dobrog građanskog i lojalnog političkog ponašanja pa se njegova molba preporuča za povoljno rješenje“.¹⁴

U izvješću Kraljevskoj zemaljskoj vladi iz 1917. godine Dominković navodi da se prihvatio mjesta ravnatelja u Karlovcu u vrlo nepovoljnom položaju: „U Petrovaradinu i u Karlovcu primio sam upravu škole u vrlo teškim prilikama; razdor među učiteljstvom, pomanjkanje svega što treba za uspješan rad. Ja sam uveo red, nabavio učila, i ishodio da se je u Karlovcu sagradila divna školska zgrada, (...) osnovao sam i sam rukovodio školskom kuhinjom, gdje su učenice VIII. razreda više djevojačke škole i opetovničarke učile kuhat i pametno gospodariti. To je bila prva i jedina škola za domaćice.“¹⁵ Vjekoslav Dominković imenovan je 24. rujna 1889. godine ravnateljem Više djevojačke škole odlukom vlade. U Spomenici škole piše o imenovanju: „... a isto tako dosadanjeg ravnatelja više pučke škole u Petrovaradinu Vjekoslava Dominkovića na ovaj zavod, te je ujedno premjestila učiteljicu nižih pučkih škola Barbaru Trstenjak (žena D. Trstenjaka, op. a.) iz Karlovca“.¹⁶

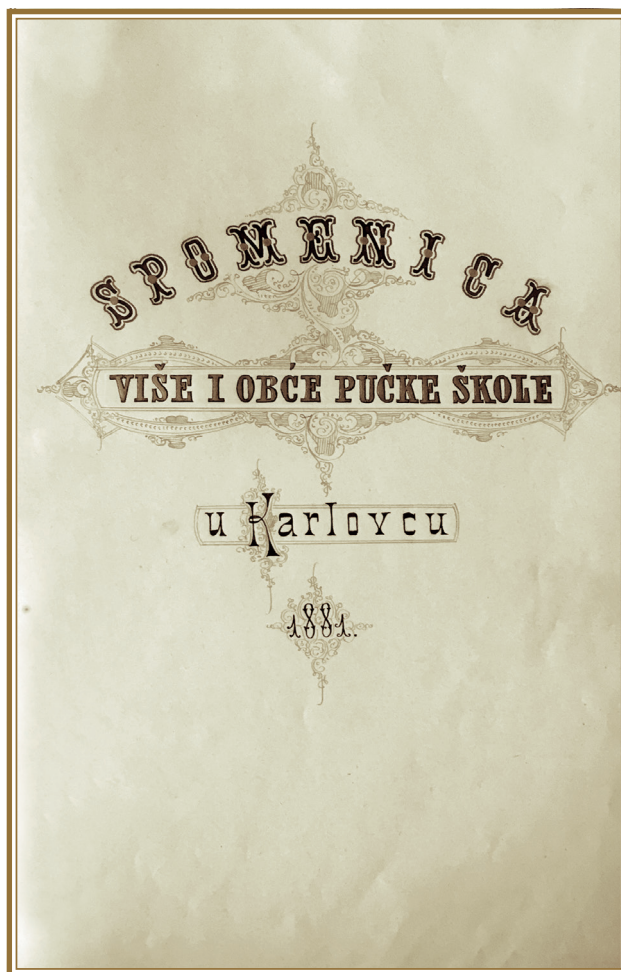
Inače je hrvatsko učiteljstvo zbog svoga položaja bilo posve ovisno o mađaronskom režimu i uglavnom zbog toga apolitično, kako piše Franković: „Mađaronski režim nesmiljeno se obračunavao s opozicijom u učiteljskim redovima. Zavladao je strah, i počeo se širiti oportunizam. Sve su češći bili slučajevi popuštanja – iz straha od premještanja na vlastiti trošak ili pak iz štreberskih motiva, da se dobije bolje mjesto ili unapređenje u službi“ (Franković, 1978., str. 40). No, i takav „Khuenov zakon“ iz 1888., kako su ga zvali hrvatski učitelji, imao je pozitivne učinke. Broj škola i dalje se povećavao. Godine 1888. bilo ih je 1248., a godine 1903./1904. ukupno 1432 niže pučke škole (1356 općih, 42 konfesijske i srpske autonomne te 34 privatne pučke škole). Od toga je bilo 1326 općih pučkih škola na hrvatskom i srpskom nastavnom jeziku, dvadeset na njemačkom, pet na mađarskom, dvije na rusinskom i dvije na slovačkom jeziku (*Naše pučko školstvo*, 1905., str. 524). I mnoge su općine podizale škole uz vladinu potporu. Početkom 90-ih godina 18. stoljeća odlukom o osnivanju šegrtskih škola dobiva hrvatsko Sveučilište dovoljan broj profesorskog osoblja, dok pedagogijsku samostalnost i neovisnost na sveučilišnoj razini povezujemo uz prvo predavanje iz pedagogije Đure Arnolda održano 19. travnja 1895. godine (Mušanović i Lukaš, 2011., str. 98 - 99).

Nakon svoga imenovanja za ravnatelja Dominković je relativno brzo aktivirao dosad zamrlu aktivnost *Gospojinskog društva sv. Vjekoslava* koje se brinulo za siromašne učenice. Društvo je utemeljeno 1875. godine, a svoju glavnu skupštinu održalo je 21. lipnja 1876. sa zaključkom da će se svim snagama brinuti za potporu učenicima grada Karlovca kojima je to potrebno. Osamdeset učenica niže i više djevojačke škole dobilo

je 22. prosinca 1876. od spomenutog društva odijelo, pisaći pribor, a one koje su se isticale marljivošću i znanjem dobile su i knjige. Voditeljica Društva bila je Ivana Turko-
vić, supruga bogatog karlovačkog trgovca drvenom građom i brodovlasnika Vjenceslava
Turkovića koji je neko vrijeme bio i saborski zastupnik. Njegovim je utjecajem na kar-
lovačku elitu u proračunu društva za 1890. godinu bilo više od 2015 forinti, što je tada
bilo prilično dobar iznos.¹⁷ Rad škole, a i novog ravnatelja od 28. do 30. travnja 1890.
godine nadgledao je županijski školski nadzornik Dragutin Dürer. U skladu sa svojom
vizijom škole Dominković je krajem 1889. postigao da gradsko zastupstvo Grada Kar-
lovca prihvati odluku o razdvajanju dosad sjedinjene dječjačke i djevojačke knjižnice te
da se utemelji posebna učiteljska i učenička knjižnica u svakoj školi.¹⁸

Zanimljivo je uzgred spomenuti i učiteljski zbor Više djevojačke škole u Karlovcu
upravo te 1890. godine: ravnatelj Vjekoslav Dominković, Janko Tomić, Dragojla Lopašić,
Ivan Finack, Ljubica Pacel, Janko Sanlinir – vjeroučitelj rimokatolički, Nikola Begović –
vjeroučitelj gr. istočnjački, Julio Jozefovič – vjeroučitelj izraelit. te Gjuro Bach – učitelj
pjevanja. Mjesni školski nadzornik i predsjednik školskog odbora bio je Rudolf Stro-
hal, profesor Kraljevske realne gimnazije u Rakovcu. Prema *Spomenici* iz 1890. godine u
školskom odboru stalno je bilo određenih sukoba među učiteljima jer je Strohal pred-
lagao da se ukine jedno učiteljsko mjesto, što je prouzročilo česte razmirice, a stalno
su postojale i „neke suviše tužbe proti pojedinim članovima učiteljskog zbora više i
niže djevojačke škole“.¹⁹ Stoga je već spomenuta napisana Dominkovićeva primjedba
iz 1917. godine o razdoru u karlovačkom učiteljskom zboru i odboru imala svoj temelj.
Početkom školske godine 1889./1890. bilo je u Viškoj djevojačkoj školi ukupno 100 uče-
nica, a u Nižoj djevojačkoj školi njih 208.²⁰

No, usprkos svakovrsnim razmiricama među učiteljstvom pa tako i u političkom
životu Karlovca iste je godine 23. ožujka 1890. Gradsko zastupstvo grada Karlovca pri-
hvatilo odluku o izgradnji nove školske zgrade za Višu djevojačku školu u Karlovcu „na
sajmištu preko puta kuće gg. Trontla i Suslera“.²¹ Tomu je donekle pridonijela i činjeni-
ca, što se vidi iz *Spomenice* škole od 1885. do 1891. godine, da su učitelji i učenice često
pobolijevali „poradi neshodnih i nezdravih školskih prostorija“ pa je čak gradski fizik dr.
Milan Nemičić odredio da se za doba velike vrućine obustave predavanja svakog dana
poslijepodne. I Dominković je zbog toga često pobolijevao upravo te 1891. godine. Tako
je bio bolestan od 24. do 27. studenoga 1890. godine (8. – 14. siječnja 1891. i 1. – 30.
lipnja 1891.), zbog čega je „zapriječen službovati“.²² Također se iz jednog pisma učitelj-
ice Klotilde Cvetišić iz Zagreba Dominkoviću vidi da je Dominkovićev uporni rad i priti-
sak na gradsko zastupstvo urodio plodom za gradnju nove zgrade škole: „(...) što mi je
poznato, kako vam je bila stara šk. zgrada i koliko je stajalo borbe, dok je došlo do sve-
čanog djela“.²³

Spomnica škole u Karlovcu - naslovnica grey.jpg

Godine 1891. Vjekoslav Dominković kao ravnatelj s učiteljem V. Blažekovićem i učiteljicom ručnog rada Dragojnom Lopašić posjećuje *Jubilarnu gospodarsko-šumarsku izložbu* u Zagrebu radi poboljšanja školskog vrta, ali i predstavljanja voćarskih proizvoda škole. Međutim, ta je radna aktivnost završila neuspješno zbog vandalizma. Dominković piše u karlovačkom *Svjetlu* „da je iz školskoga vrta pokradjeno je skoro sve voće. Ostalo je naime samo nekoliko crvljivih jabuka i pet šljiva. Šteta nebi bila doduše tako velika, da nije voće bilo određeno za jubilaranu izložbu. Na svoje smo se oči osvjedočili o tom velikom vandalizmu, koje je mogao počinuti čovjek skroz opak“ (*Nečuvano bezdušje*, 1891., str. 3). Ipak je Dominković na izložbi predstavio pčelarske košnice i druge predmete s

područja pčelarstva. U svezi s Dominkovićevim pasioniranim, ali vrijednim i pažljivim bavljenjem pčelarstvom javio je karlovački *Glasonoša* da je Voćarska udruga u Karlovcu tiskala jednu knjižicu „u nizu svojih gospodarsko poučnih izdanja za hrvatsko seljačstvo. Ovaj put je vrijedni i poznati pčelar g. Vjekoslav Dominković ravnatelj više – djevojačke škole u Karlovcu, piše *Pčelarstvo*. Djelce obseže 40 stranica sa 10 slika. Ciena je knjižici 10 hl. Bilo bi vrlo i otačbeničko djelo, kada bi naše občinstvo što izdašnije poduprlo opravu blagodatno nastojanje ‘voćarske udruge’ i njezine knjižice razpačalo medje naš puk, koji je na gospodarskom pogledu vrlo zaostao“ (*Voćarska udruga u Karlovcu*, 1909., str. 3).

Dominkovićevo daljnje angažiranje u karlovačkom društvenom životu bilo je i privremeno preuzimanje *Učiteljskog društva kotara karlovačkog i grada Karlovca*. Na glavnoj skupštini društva 13. lipnja 1890. godine izabran je za njegova predsjednika, a tu dužnost obnašao je do sredine 1892. godine. U karlovačkom listu *Svjetlo* pisalo je da je imenovanjem Dominkovića „popunjen ovako odbor radio neumorno i društvo liepo digao na zdrave noge (...)“ no kako nije i dalje želio biti na tom mjestu „koje mu je skupština jednoglasno povjeravala, izabran bi na njegov predlog predsjednikom društva gosp. Vinko Blažeković“ (*Svjetlo*, 1892., str. 3).

No, Dominković je i dalje neprekidno bio aktivan član toga društva. Zbog ugleda koji je uživao u Karlovcu uspijevao je da ponekad ima i glavnu riječ. Tako je, npr., 1905. godine *Hrvatsko učiteljsko društvo grada Karlovca i okolica* imalo svoj sastanak u Ozlju. Nakon pozdravnog govora i uvodnog slova učitelja Kehorića iz Hmetića *Odakle nastaje nezadovoljstvo u učiteljskom staležu* održana je rasprava i na kraju skupa prihvaćena je u cijelosti rezolucija upućena *Hrvatskom učiteljskom društvu* koju je Dominković ponešto ispravio i dopunio. Da se ukloni nezadovoljstvo među učiteljstvom, Dominković je dodao u rezoluciju: „1.) Učiteljstvo staviti u red zemalj. činovnika, te prema tomu 2.) u svemu ih usporediti sa zemalj. činovnicima; 3.) broj službovnih godina sniziti na trideset; 4.) njegova beriva urediti po broju službovnih godina; 5.) Staviti ga pod nadzor strukovnih tijela kr. zemaljske vlade te uslijed toga dokinuti instituciju mjestnih školskih nadzornika i mjestnih škol. odbora“ (*Glasonoša*, 1905., str. 3). Bio je aktivan i u drugim karlovačkim društvima. *Društvo za poljepšavanje grada Karlovca* utemeljeno je 1886. godine i bilo je aktivno do 1907. godine – Dominković je bio u upravnom vijeću društva kada je predsjednik društva bio pukovnik Adžija (*Društvo za poljepšavanje grada Karlovca*, 1914., str. 1).

Osim toga, Dominković je bio izrazito aktivan u Uredništvu karlovačkog časopisa *Škola*, „lista za učiteljstvo i prijatelje školstva“ koji je izlazio od 1890. do 1914. godine. Od 1896. do 1904. list je izlazio u Karlovcu pod uredništvom pedagoga Stjepana Širole. Nakon odlaska glavnog urednika Širole u Zagreb 1904. godine privremeno je uređivanje *Škole* preuzeo Dominković kao glavni urednik (*Povodom premještanja...*, 1902., str. 3). Iz Dominkovićeve korespondencije sa Širolom vidi se koje je poteškoće imao časo-

pis s priložima svojih suradnika i stalnim financijskim poteškoćama tako da je Širola napisao Dominkoviću 24. prosinca 1903. sljedeće: „Prolazim jako zlo, pokušat ću još jednu godinu!“²⁴ Kao suradnik u uredništvu *Škole* Dominković se dopisivao s mnogim školskim djelatnicima od kojih je tražio informacije o stanju školstva u njihovu kraju. Tako je od Jagode Truhelke, tada učiteljice u Banja Luci, tražio detaljne podatke u njemačkim školama u Bosni i Hercegovini te plaćama učitelja i učiteljica i njihovim pravima u BiH. Truhelka mu je detaljno odgovorila na ta pitanja te dodala da se u Bosni i Hercegovini učitelju nakon „tridesetogodišnje neprekinute službe podaje (se) pravo na potpunu mirovinu“.²⁵ Dominković se u časopisu *Škola* podosta bavio životopisima karlovačkih krajiških učitelja i ravnatelja za koje je smatrao da su učinili mnogo za prosvjetu i obrazovanje u onim uvjetima. Među njima bio je i Julije Fras (1794. – 1868.). Posebno je u njegovoj biografiji izdvojio njegov *Naputak za učitelje postojeće karlovačke vojne krajine* iz 1825. godine pisan njemačkim jezikom. Nakon što ga je detaljno opisao u Frasovu životopisu, proglasio je taj *Naputak* pionirskim djelom. Frasovom sintagmom „Bez metode nema obuke“ pobijao je različita mišljenja da se u krajiškim školama učilo „naizust bubati, a ako ne bi svoje zadaće znalo udri po njemu batinom ili šibom“. Hrvatska pedagogija kasnije je cijenila te Dominkovićeve pokušaje da s pomoću biografije krajiških ravnatelja u 19. stoljeću prikaže u praksi i naravi školski sustav u Vojnoj krajini. Tako karlovački povjesničar Đuro Zatezalo piše o Dominkoviću kao značajnom Frasovu biografu. Dominković se u svome prikazu Frasove knjige *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine* najviše bavio njegovim opisom tadašnjeg krajiškog školstva i pritom je tvrdio „da su krajiške škole bile uređene kao i u drugim austrijskim pokrajinama“, da su u učiteljsku službi primani sposobni ljudi koji su odlazili uglavnom u Beč radi daljnjeg obrazovanja. Tako navodi, prema Fras, da su 1832. u karlovačkoj krajini bile 143 škole, 264 učitelja (od toga 121 vjeroučitelj), a polaznika je bilo 5 431, dok je za školu bilo sposobno ukupno 31 125 djece (Dominković, 1902). Isto tako napisao je vrlo zanimljivu biografiju hrvatskoga krajiškog učitelja Grge Paulića u kojoj je opisao mnoge zgode o kojima mu je govorio sâm Paulić (Paulić je bio jedno vrijeme školski vježbenik i učitelj u Rakovcu, kraj Karlovca, op. a.). Pritom je bilo riječi o događajima u razredu među učenicima o tome kako je on u svome radu „disciplinirao jednu hordu divljana“.²⁶ Osim opisa starijih naraštaja krajiških učitelja koje je nastojao spasiti od zaborava, Dominković je često pisao i prigodne članke u povodu obilježavanja godišnjica zaslužnih školskih djelatnika. Tako je 1897. napisao inspirativan članak o četrdesetogodišnjici rada školskog nadzornika Josipa Stipetića, jedno vrijeme i predsjednika *Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora* „koji se od jednostavnog učitelja malenih popeo do najvišeg stepena pučkog učiteljstva“ zahvaljujući samo svome radu i samoprijegoru. Dominković pritom ističe da mu je osobno poznato koliko je Stipetić obavljao svoju „tegotnu zadaću“, ali je i „neumorno koračao naprijed“.²⁷

Dominković je kao ravnatelj želio da se u Višu djevojačku školu uvede školska kuhinja da se učenice uče kuhati. Zbog toga je već od 1899. počeo u *Karlovačkom glasniku* pisati o toj ideji: „Bez praktičnog znanja ne može djevojka, udavši se jednom ni koraka napred, mora postati lutkom u ruku pohlepne i prevejane kuharice, te mjesto da drži, ona će rušiti tri ugla kuće. To nesmije biti, protu toga treba svom snagom vojevati. Nama treba razboritih i štedljivih domaćica. Djevojke dakle neke uče, što je potrebno za gospodje i domaćice; neke uče raditi, štedjeti i pametno misliti“ (*Ženski uzgoj...*, 1899., str. 1). No, sve takve njegove inicijative oko osnivanja školske kuhinje kao nastavnog predmeta u školi nikako nisu uspjevale pa je samoinicijativno osnovao takav tečaj 1909. godine. Borio se i za to da njegove učenice, pa i učenici uopće, dobiju najbolji pisači pribor: „Bez alata nema zanata. I najbolji će umjetnik moći s dobrim materijalom još ljepše pisati, nego s lošim. Dajmo dakle djeci samo dobar, svrsi shodan pisači materijal, da se ne moraju boriti s raznim poteškoćama. Pločica, pisaljka, papir, olovka, crnilo, pero, držalje, sve to nek je dobre, dapače, najbolje kakvoće.“²⁸

Vjekoslav Dominković malo je pisao o svome privatnom životu u svojoj Autobiografiji. Oženio se Amalijom Dominković, rođ. Barun, prema nepouzdanim podacima vjerojatno u Petrovaradinu. U braku je rođeno šestero djece: Franjo (1880.), Ljubica (?), Mirko (1886.), Ćiril (1891.), Oliva (1896.) i Metod (1899.).²⁹ Amalija Dominković bila je kućanica. Postoji podatak u karlovačkom listu *Svjetlo* da se 1898. godine „Ljubica Dominkovićeve, kćerka ravnatelja više djevojačke škole g. Vjekoslava Dominkovića, zaručila s g. Arturom Minichreiterom, trgovcem u Ivanskoj“ (*Svjetlo*, 1898., str. 3). Dominkovićeve obitelj najviše je skrbila o sinu Metodu koji je bio bolestan od djetinjstva (zglobovi). Iako je od različitih institucija tražio pomoć za liječenje svoga sina, a katkad ju je i dobivao, bolest se širila i Metod je preminuo početkom 1923. godine u 24. godini života.³⁰

O Vjekoslavu Dominkoviću je nakon deset godina provedenih na čelu Više djevojačke škole u Karlovcu napisano u listu *Svjetlo* 1900. godine u povodu završetka školske godine: „Svečani završetak školske godine na višoj djevojačkoj učioni, o kojem smo u kratko govorili u zadnjem broju i na koji je pohrlilo mnogobrojno občinstvo, započe govorom g. ravnatelja Dominkovića koji je konstatovao, da je ljetos bio osobito veliki broj učenica u VII. i VIII. razredu. On to tumači na dobro, a tako valjda i svaki uman čovjek, jer baš mi Hrvati u velike stradamo, što nam su žene nehajne u narodnom pogledu. Naobražene u duhu svoga naroda, i to čim više ta naobrazba zahvati šire krugove, ojačat će sviest naših žena. Tada se neće po karlovačkom šetalištu, po ulici i u kući baniti onako bezstidno tudjinština, i to od rođenih Hrvatica. Upravo smo nasladom i odobravanjem slušali g. Dominkovića, te smo se i opet osvjedočili, da je on pravi odgojitelj, oduševljen i radin na trnovitom putu narodne kulture“ (*Svečani završetak...*, 1900., str. 11). Spomenica Više i opće Pučke djevojačke škole u Karlovcu za vrijeme ravnateljavanja V. Domin-

kovića, koja se čuva u Hrvatskom školskom muzeju, uredno je vođena i u njoj se nalaze osim uobičajenih školskih radnji i zanimljivi detalji o tome kako se u praksi upravljalo djevojačkom školom, posebno na radnom mjestu ravnatelja.³¹ Dominković je upravo te 1900. godine dobio od vlade Spomen-kolajnu za svoj rad u Viškoj djevojačkoj školi na prijedlog karlovačkog gradskog zastupstva.³² Za vrijeme svoga službovanja u Karlovcu Dominković je u Zagrebu, neodređeno koje godine, postao članom masonske lože *Ljubav bližnjega*. Bila je to njemu velika čast jer piše da je „ugledao masonsko svjetlo“ i masonom bio ukupno 22 godine. No, negdje 1910. godine, kako piše Dominković upravi lože *Ljubav bližnjega*, različite klevete „braće masona“ protiv njega i njegova pokojnog oca iz lože S. V. L. *Libertas* prisiljavaju ga da napusti masonsku ložu.³³

Godine 1905. Dominkoviću je tiskana knjiga *Gradani i škola* koja je u pedagoškim redovima dobro prihvaćena, no bilo je i kritičkih prikaza jer se nekima nije svidjelo što Dominković stalno promiče model građanskih škola. Tako I. Martinović piše u *Napretku* da je u predgovoru knjige riječ o učiteljima građanskih škola i njihovim pravima. Ističe još i to da se Dominković zalaže da se naziv „pučka škola“ zamijeni nazivom „osnovna škola“ jer ovo prvo „služi i za porugu“. Kritičar navodi da to nije opravdano jer, kako on tvrdi, postoji *pučka* prosvjeta, koriste se knjige za *puk*, a postoje i *pučke* knjižnice. I u nastavku se Martinović uglavnom ne slaže s Dominkovićevim navodima o građanskim školama da one ne mogu biti nego „pripravilišta“ za *realke* ili *realne gimnazije* pa se čak ne slaže ni s Dominkovićevim zahtjevom da za učiteljev ispit predsjednik povjerenstva treba biti profesor pedagogije hrvatskog Sveučilišta, već to može biti bilo koji „prokušani školnik“. Također kritički propituje Dominkovićeve navode da bi nadzornik u građanskim školama trebala biti samo zemaljska vlada. Martinović kaže da to nije dobro pa zašto to ne bi kao i dosad postojao za učiteljstvo „različni nadzor u školama“. Na kraju svoje kritike jedino se slaže s Dominkovićem s tim da ženske škole treba „dovesti u red“ te da roditelji ni škola ne bi smjeli dopuštati da im „kćerke na javnim mjestima i pred mnogobrojnom publikom uvlače u se dim cigarete i kroz nos ga propuštaju“ (Martinović, 1905). Nakon takvih napisa čini se da je kritičar imao i nekih osobnih zamjerki Dominkoviću jer je zapravo knjigu posve iskritizirao. Slično je prošla i Dominkovićeva knjiga *Naša djeca* (1908.) iz pera Ljudevita Krajačića. I on je u njoj pronašao mnoge zamjerke u tome što Dominković napada „mekanizam i verbalizam“ u našim školama „koji ubija (...) mladeži svaki duševni polet“, čemu je kriv i školski birokratizam. Ako i ima svega toga, tvrdi Krajačić, tome nije kriv školski sustav „već samo oni što podučavaju“ (Krajačić, 1908.). Također ne sviđa mu se ni Dominkovićeva tvrdnja da sinovi maloobrtnika pohađaju gimnazije, a sinovi seljaka u obrtničke škole jer takva tvrdnja nije dovoljno obrazložena. Krajačić obrazlaže da je to posve normalno, pogotovo u seljaka koji nastoje da njihovi sinovi nauče neki zanat da bi mogli napustiti zemlju koje nema dovoljno (Krajačić, 1908.). Iako kritičar ima donekle pravo, jer Dominkovićeva knjižica

ima određenih nedosljednosti i protuslovlja, ona je ipak određeni pogled na „našu djecu“ koja u različitim prilikama i neprilikama u tome i takvom hrvatskom nerazvijenom društvu odabiru svoje buduće zvanje.

Rukavina piše da je Dominković u Zagrebu 1909. pokrenuo ustrojstvo *Društva učitelja viših pučkih škola* koje je trebalo ostati u *Savezu hrvatskih učiteljskih društava*. Spominje i sljedeći podatak: kad je „ravnatelj Više djevojačke škole u Zagrebu umro, bio je Dominković određen za ravnatelja tog zavoda. Bilo mu je namijenjeno i zemaljsko školsko nadzorništvo, ali mu je imenovanje s izvjesne strane ometano. Dalje mu je ponudeno mjesto županijskog školskog nadzornika i profesora učiteljske škole, ali je to sam odklonio. Ostao je vjeran sve do smrti probojima građanskih škola i sav se zalagao za pravni i materijalni položaj njezinih nastavnika“ (Rukavina, 1944., str. 42 - 44). Iako to Dominković u svojoj Autobiografiji ne spominje, moguće je da je njegov iznenadni premještaj iz Karlovca u Zagreb imao neku određenu političku pozadinu. Čini se da su određeni karlovački političari, koji su bili dijelom članovi Hrvatsko-srpske koalicije, odlučili da Dominkovića maknu iz svoje sredine jer su smatrali da je pod mađaronskim utjecajem i izrazito apolitična osoba koja im nije više pogodovala. U karlovačkom *Glasonoši* piše: „Dosadanji ravnatelj toga zavoda g. Vjekoslav Dominković premješten je u Zagreb, a upravu zavoda preuzela je gdjica Ljubica Pacel učiteljica više djevojačke učione. Gosp. Dominković oprostio se je 11. o. mj. sa učiteljskim zborom više i niže djevojačke škole“ (*Viša djevojačka škola*, 1909., str. 3).

Od 1909. do 1915. godine Dominković je učitelj u Zagrebu, u Zemaljskoj obrtnoj školi.³⁴ U Zagrebu, kamo se i doselio s obitelji 1909. godine, Dominković je živio do 1944. godine u Ilici 103. O tome razdoblju njegova života ima malo podataka. Godine 1911. utemeljio je *Društvo učitelja viših pučkih škola za Hrvatsku i Slavoniju* te mu je bio prvim predsjednikom (*Hrvatska enciklopedija*, 1945., str. 191). Na konstituirajućoj sjednici toga društva Dominković je u svome predavanju *Potreba i svrha građanskih škola* govorio o važnosti djelovanja građanskih škola u različitim kulturnim državama te isticao potrebu da se takve škole i šire i proširuju. U debati poslije njegova predavanja „učestvovahu Knežević, Cipšić i drugi, te još ustanovljeno, da ta organizacija nije uperena protiv učitelja pučkih škola, već da će s njima i dalje solidarno raditi“ (*Glavna skupština*, 1912., str. 3). No, nije se dugo zadržao u Obrtnoj školi, već je 1915. u teškim uvjetima tijekom Prvoga svjetskog rata preseljen, čini se na svoju zamolbu, na novo radno mjesto, u novoizgrađenu zgradu Kraljevske sveučilišne knjižnice.

Službenik u Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici – „dnevničar koji slaže kataloge“

Kako piše Knežević, stara zagrebačka „Nacionalna i sveučilišna knjižnica (tada 1913. službeno Kraljevska sveučilišna biblioteka – op. a.) jedan je od ključnih spomenika hrvatske arhitekture dvadesetog stoljeća, zdanje vezano uz racionalnu bečku secesiju, prvorazredni *Gesamtkunstwerk* i dokaz vrhunskih ambicija i kriterija tada nevelikog Zagreba“ (Knežević, 2013., str. 12). Projekt izgradnje knjižnice s arhivom povjeren je Rudolfu Lubynskom, hrvatskom arhitektu židovskog podrijetla iz imućne zagrebačke obitelji u jesen 1910. godine. Do Prvoga svjetskog rata Lubinsky je u Zagrebu pripremio arhitektonske nacрте mnogih višestambenih najamnih kuća za Hipotekarnu banku te neke obiteljske vile, no projekt koji će ga učiniti slavnim upravo je bila Kraljevska i sveučilišna knjižnica. Izgradnja knjižnice trajala je kratko; započeta je 27. ožujka 1911. godine, a završena i predana upravi 29. rujna 1913. godine (Fabijanić, 2010., str. 22). Nakon nekih nesporazuma u Obrtnoj školi u Zagrebu Dominković je potražio novu službu. Čini se da mu je u tome pomogao Milan Rojc, utjecajni član Hrvatsko-srpske koalicije, prijašnji odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu (1906. – 1907.) kojega je posjetio u lipnju 1915. godine.³⁵ Dominkoviću je već sredinom rujna 1915. odlukom vlade dodijeljeno radno mjesto u Kraljevskoj sveučilišnoj knjižnici, gdje je zamjenjivao profesora Miloša Jagrovića koji je dobio vojni poziv. U svojoj Autobiografiji kritizirao je neke izvedbe Lubynskog: „Dosta ako spomenem samo slijedeće: 1.- Zgrada je preniska., 2.- Uredske su prostorije a isto tako i podvornički stanovi svi okrenuti prema sjeveru. Uredovnice su previsoke, a podvornički stanovi preveć u zemlji. Trebalo je kod uredovnica od nutarnje visine oduzeti 40 - 50 cm, i pridodati podvorničkim stanovima, pa isti tada ne bi bili u suterenu nego u prizemlju – niskom prizemlju doduše. Sve je to trebalo smjestiti na istočnu stranu – kod arhiva i na zapadnu stranu kod ostalih uredovnica. 3.- Stubište je sasama neumjesno; ono – kako je smješteno ne odgovara ugledu javne zgrade. 4.- Vestibul je nizak. 5.- Uredovnica za primanje i izdavanje knjiga nije praktična; a dizalo za dopremu i otpremu knjiga je činovniku izvan ruke. 6.- Proforska i tzv. ‘Mala čitaonica’ nisu također shodno smještene, a ‘Mala čitaonica’ je zaista ‘Mala čitaonica’. To je sada tako i – tako mora ostati.“ Dominković je prvi put umirovljen početkom 1916. godine, a to znači dok je radio u Kraljevskoj Sveučilišnoj knjižnici. Ravnatelj Kraljevske sveučilišne knjižnice Velimir Deželić zamolio je zemaljsku vladu da privremeno obustavi njegovo umirovljenje jer Dominković radi na „sastavu kataloga (...) i ulaganjem cedulja alfabetskim redom u taj katalog. Taj posao vrši on zdušno, marljivo i pouzdano, a u nj se već posve uputio“ te da se postavi za „dnevničara u ovom uredu“ što je na kraju vlada i odobrila.³⁶ Kao službenik (dnevničar) NSK Dominković se često javljao u novinskim člancima u kojima je tumačio rad u Nacionalnoj knjižnici, posebno postupak pri nabavi

i posudbi knjiga, tako da nitko ne bi bio zakinut.³⁷ Nakon što je četiri godine obavljao posao „dnevničara“, reaktiviran je na vlastitu molbu 20. veljače 1920. godine opet za posao „dnevničara“ na starom radnom mjestu, ali sada u redovnoj službi.³⁸ U „trajno stanje mira“ otišao je početkom 1922. godine.³⁹

U novoj jugoslavenskoj državi – neumorno pedagoško djelovanje

Nakon završetka Prvoga svjetskog rata Dominković je i dalje bio vrlo aktivan, pisao je članke i predlagao svoje vizije reforme školstva. Često je tada otkrivao probleme koji su aktualni i danas. Tako u članku *Moje misli o preustrojtstvu školstva* piše: „Uči se samo za školu, a ne za život. U školi stečeno neplodno znanje proširuje se kasnije; a kada treba da se to znanje upotrijebi u praksi, onda sve zataji, sve se izjalovi, jer sve to ogromno i teškom mukom stečeno znanje ne odgovara pravoj potrebi života. To je neoboriva činjenica.“⁴⁰ U časopisu *Hrvatski učiteljski dom* prikazao je 1919. godine svoj široko elaboriran program reforme jugoslavenskog školstva i način obrazovanja novih učitelja (*Za reformu naše škole*, 1919.). Naime, uspostavom Kraljevine SHS školstvo i prosvjeta u Hrvatskoj i Slavoniji zadržali su u početku ustroj prema školskom zakonu od 1888. godine. Do godine 1925. građanske škole u Hrvatskoj nazivale su se „višim pučkim školama“ i bile su u sastavu osnovnih (pučkih) škola, a kasnije su postale samostalne ustanove i dobile naziv „građanske škole“ (Dominković, 1925., str. 29 - 32). Tako je Naredbom Ministarstva prosvjete od 2. srpnja 1924. odlučeno da je četverorazredna građanska, viša pučka i viša djevojačka škola s obzirom na činovnički rang jednaka nižoj srednjoj školi – *realnoj gimnaziji* ili gimnaziji. Uskoro je uslijedila i naredba Ministarstva prosvjete (od 9. listopada 1924.) kojom je odlučeno da se sve više pučke i više djevojačke škole u Hrvatskoj i Slavoniji te sve više narodne (trgovačke) i više djevojačke škole u Bosni i Hercegovini ubuduće nazivaju građanskim školama (muške ili ženske odnosno mješovite), kako se nazivaju takve škole u ostalim pokrajinama.⁴¹ Tek je 1926. određena nova „učevna osnova“ za sve pučke škole na području Kraljevine SHS. Vidi se da su nazivi predmeta, ali i nastavni sadržaji, bili podređeni i jugoslavenskoj unitarizaciji (Ruzmaul, 2008.).

Od 1926. do 1930. godine Dominković je uređivao ugledni prosvjetni časopis *Građanska škola*, časopis *Saveza udruženih nastavnika i nastavnica Građanskih škola* u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca koji je duže vrijeme tiskan u Mariboru. U časopisu je bilo riječi o situaciji u školstvu na području cijele tadašnje kraljevine, dok je Dominković bio urednik njegova hrvatskoga dijela, osim u već spomenutom razdoblju, kada je bio glavni urednik svakoga izdanja. Upravo je u *Građanskoj školi* Dominković objavio uspjeni prikaz – nakon atentata u Narodnoj skupštini na hrvatske zastupnike – kratkog portreta

Stjepana Radića kao ministra obrazovanja u vladi Pašić-Radić. Dominković pritom piše o Radiću kao prosvjetitelju i preporoditelju hrvatskoga seljaštva: „Pokojnik je osvjetlio svaku seljačku kućicu duhovnim životom. U narodu je probudio smisao za nacionalnu svijest i smisao za kulturni progres“. Dominković navodi da je za njegova kratka mandata kao ministra obrazovanja u vladi Pašić-Radić na hrvatskom selu započeo rad u tisućama škola. Posebno je istaknuo da se Radić zauzimao za model građanskih škola jer je znao što se u takvim školama napravilo za kulturni razvoj Čeha i Njemaca „i što se može i mora postići organizacijom građanskih škola u našoj zemlji“ (Dominković, 1928. – 1929., str. 50 – 519. Naime, za Radićeva mandata kao ministra „nastavljen je rad na zakonodavnom izjednačavanju srednjih škola (prema klasifikaciji starog zakona Kraljevine Srbije) i građanskih škola (kategorija viših srednjih škola u bivšim Austrougarskim krajevima). Tako je unificiran i reguliran prijelaz učenika srednjih škola u više razrede građanskih škola te je ukinuta matura koju su svi učenici srednjih škola morali položiti između 4. i 5. razreda „.⁴² Iako je Radić nastojao provesti neke reforme u jugoslaven-skom školstvu, mnoge su se njegove ideje pokazale neizvedivima jer se inače Kraljevina SHS malo brinula za napredak školstva, a i inače je srbijanska javnost svaki njegov potez dočekivala na „nož“ te do nekih značajnijih promjena u resoru prosvjete i nije moglo doći (Bajagić, 2006., str. 139 – 158).

Dominković je za vrijeme Austro-Ugarske i u novoj državi bio marljiv suradnik u domaćim i stranim časopisima i listovima. Od njegovih rasprava u *Napretku* izdvajamo samo ove značajnije: *U zdravu tielu zdrava duša* (XLIV.), *O ženskom uzgoju* (XLVII.), *Preustrojtvo viših djevojačkih škola* (XLII.), *Uprava i nadzor škole* (XLIII.), *Nerazdijeljivo školsko vrijeme* (XLIV.) i *Komenski i prirodopisna obuka* (XXXIII.). Na 34. skupštini Hrvatskoga pedagoškog-književnog zbora održao je na svečanoj sjednici odbora Zbora predavanje *O ženskom uzgajanju*, a u javnoj sjednici Upravnog odbora Zbora pročitao je predavanje *Reforma škole*. Na glavnoj skupštini *Društva učitelja viših pučkih (građanskih) škola* održao je 1930. godine predavanje *Naše školske knjige*. Njegova predavanja bila su prihvaćena s oduševljenjem.

Hrvatski pedagoški-književni zbor izabrao je Dominkovića za svoga izvjestitelja stranih listova o hrvatskim školskim prilikama. U svome neobjavljenom rukopisu *Moj književni rad* Dominković zapisuje da je već sredinom 70-ih godina 18. stoljeća „opazio da strani svijet slabo prati kulturne prilike i stanje školstva u Hrvatskoj“ te mu je to bio glavni razlog da je počeo pisati za strane novine i časopise o prilikama u hrvatskom školstvu.⁴³ Pisao je rasprave i izvještaje o našem školstvu u bečkim i budimpeštanskim novinama te sljedećim časopisima: *Gemeinde Zeitung*, *Freie Pädagogische Blätter*, *Volkschule*, *Unagrischer Schulbote*, *Pädagogium-Wien*, *Allgemeine deutsche Lehrerzeitung* – Leipzig, *Ungarische Pädagogische Revue*⁴⁴ *Ung. Rundschau*, *Bürgerschul-Zeitung-Wien*, *Ungarische Pädagogische Revue*,⁴⁵ *Meštanska Škola-Brno*, *Dokumente der Frauen*. Da su njegovi član-

ci bili primijećeni, on u svome djelu *Moj književni rad* to dokazuje kada spominje afirmativne prikaze o tome spominjući, npr., bečki *Die Zeit* u kojemu je krajem 1904. godine napisao da su Dominkovićeve članci o hrvatskome školstvu u austrijskom novinstvu za svaku pohvalu.⁴⁶ Na kraju svoje rasprave također piše da za to svoje decenijsko djelovanje u stranom tisku nikad nije dobio „nikakve nagrade“, osim pokojih honorara iz nekoliko knjižara u Leipzigu, „a i taj je bio vrlo neznatan“. Dalje nastavlja da su hrvatske vlade „podrugljivo“ gledale na sav taj njegov napor i na njegove zamolbe da ga se barem dolično honorira i zbog toga su odgovarale raznim paragrafima i objašnjenjima da je to pisanje njegova stvar.⁴⁷ I u drugom izvoru tvrdi sljedeće: iako je bio stalno angažiran u stranim časopisima – u kojima je više od četrdeset godina izvješćivao o napretku hrvatskoga školstva i kulture – nije za to dobivao nikakve naknade „a i novinarski je honorar obično izostajao“.⁴⁸ Nekoliko godina bio je urednik hrvatskoga dijela *Gradanske škole* i u časopisu sve do duboke starosti pisao znanstvene rasprave i svoje doživljaje (Dominković, 1932., str. 350). Za svoje izvještaje u već spomenutim i drugim listovima o hrvatskom školskom i kulturnom napretku dobio je mnoga pisana priznanja u tim časopisima i listovima. *Hrvatski pedagoško–književni zbor* izabrao ga je za svoga dopisnog člana 1901. godine, a 1921. za pravog člana.⁴⁹

Krajem 1943. godine, u sedamdeset sedmoj godini života, Dominković je na Glavnoj skupštini nastavnika građanskih škola u Hrvatskoj i Slavoniji, koju je i utemeljio, izabran za doživotnog počasnog predsjednika, „Nestorom hrvatskoga učiteljstva“. Tom je prigodom održano i prigodno slovo o njegovu radu i zalaganju za građanske škole, pri čemu je posebno istaknuto da je „cio život do duboke starosti posvetio do u cijelosti samo prosvjeti i napretku svog školstva. (...) Uvijek je ostao vjeran građanskoj školi, iako mu mnogoput za nastavničke zasluge nudaše nadzornička i profesorska mjesta. (...) Ličnost je našeg počasnog predsjednika posve markantna (...) da joj među naših učiteljstvom nema premca“ (Rukavina, 1944., str. 42 - 44). U nekrologu je Rukavina za Dominkovića izdvojio: „Borio se za obstanak građanskih škola, kojima je bio namijenjen posebni zadatak duhovnog odgoja naših prirodnih stališa. Kad su u bivšoj Jugoslaviji počeli te škole zatvarati ili pretvarati u gimnazije, Vjekoslav Dominković kao 70-godišnji starac neumorno obilazi svoje zagrebačke stališke drugove, pa ih potiče na zajedničku borbu, kako bi te škole za dobro naroda ostale ne samo dalje u životu, nego da se prema poslijeratnim potrebama preurede i prošire. U tim godinama častan starac stalno surađuje u stališkim listovima, pohada skupštine, putuje širom domovine – samo da obrani boljitak hrvatskih građanskih škola i da nov naraštaj nastavnika tih škola pravilno shvati svoj prosvjetni poziv te da se ne iznevjeri dalekosežnim, rodoljubnim idealima, za koje su se njihovi stari drugovi tridesetak godina počeli boriti“ (Rukavina, 1944., str. 43).

UČITELJSKI I PEDAGOŠKI RAD VJEKOSLAVA DOMINKOVIĆA

Vjekoslav Dominković: sažetak životopisa

- ❖ rođen je u mjestu Morović, kraj Šida, 11. ožujka 1852.
- ❖ 1860. – 1864.: pošao je u prvi razred u mjestu Jasku 1861., od drugog do četvrtog razreda polaznik je škole u Srijemskoj Mitrovici, gdje dovršava 1864. godine četvrti razred glavne škole
- ❖ 1867.: u Srijemskoj Mitrovici završio je *malu realku*
- ❖ 1868. – 1870.: završio je dvogodišnju preperandiju u Zemunu
- ❖ 1870.: školski je vježbenik u *maloj realci* u Srijemskoj Mitrovici
- ❖ 1871.: podučitelj je glavne (pučke) škole u Petrovaradinu, zatim i u građanskoj školi

- ❖ 1872. – 1875.: na trogodišnjem je studiju u bečkom *Pädagogiumu* te je osposobljen za učitelja građanskih škola; pohađao je poseban tečaj za odgoj i obrazovanje gluhonijemih; osim studija kraće je vrijeme radio u jednoj bečkoj osnovnoj i osmorazrednoj građanskoj školi (1873.)
- ❖ 1875./76.: imenovan je učiteljem građanske škole u Srijemskoj Mitrovici, nakon tri godine (1878.) premješten je u građansku školu u Petrovaradinu, gdje je 1884. imenovan privremenim ravnateljem, a potom od 1885. i stalnim ravnateljem škole
- ❖ 1889. – 1909.: ravnatelj je na Višoj djevojačkoj školi u Karlovcu
- ❖ 1909. – 1915.: učitelj je na Kr. zemaljskoj obrtnoj školi u Zagrebu
- ❖ 1915.: zaposlen je u Kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu do prvog umirovljenja 1916., ali je trajno umirovljen početkom 1922. godine.
- ❖ umro u Zagrebu 20. siječnja 1944.

Na razmeđu *stare* i *nove* škole

Vjekoslav Dominković, hrvatski je pedagog koji je bio osobito aktivan u školstvu pedeset dvije godine, sve od 1870. – kada je bio školski vježbenik u *maloj realci* u Srijemskoj Mitrovici – do početka 1922., kada prestaje njegov rad u tadašnjoj Kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Tijekom polustoljetnog prosvjetnog rada obnašao je dužnost učitelja i ravnatelja u različitim školskim podsustavima. Stekao je svakog poštovanja vrijedno prosvjetno iskustvo koje mu je bilo inspiracija i poticaj za pisanje pedagoških djela s različitim temama.

Doba u kojem je Dominković aktivno djelovao bilo je za pedagoške ideje vrlo značajno i izazovno. Završetkom 19. i početkom 20. stoljeća nastoje se prevladati slabosti tzv. *stare škole* koja je dominirala gotovo dva stoljeća, od 17. do 19., i stvoriti *novu školu* koja je zapravo zajednički naziv mnogobrojnim pokretima u Europi i svijetu. Važno je da se tada pedagoške ideje sve više utemeljuju na spoznajama psihologije, posebice dječje psihologije. Dijete se više ne shvaća kao čovjek u malom, već je ono društveno biće svoje vrste. Takvo poimanje djeteta i njegovih posebnosti (individualnosti) zastupali su primjerice Ellen Key (1849. – 1926.), William Stern (1871. – 1938.), Eduard Claparède (1873. – 1940.), Jean Piaget (1896. – 1980.) i mnogi drugi.

Ekspperimentalna pedagogija omogućila je proučavanje dječjeg razvoja i odgoja s pomoću empiriskih istraživanja i primjenom eksperimentalnih metoda, čiji su začetnici Ernst Meumann (1862. – 1915.), Alfred Binet (1857. – 1911.), Edward Thorndike

(1874. – 1949.), Pajo Radosavljević (1879. – 1958.) i drugi. Isto tako, u pedagoškim nastojanjima stvaranja *nove škole* važan je prinos *pokreta radne škole* u Njemačkoj. Utemeljio ga je pedagog Georg Kerschensteiner (1854. – 1932.) koji se zalagao za uvođenje ručnog rada i radionica u škole, što je značilo da se odgaja i obrazuje s pomoću aktivnosti, samodjelovanja i rada, tjelesnoga i intelektualnoga. Takva je teorijska osnova omogućila *pokretu radne škole* da se razvija u više smjerova. Neki su autori bili zagovornici slobodnog duhovnog rada, primjerice Hugo Gaudig (1860. – 1923.), Otto Schreibern (1887. – 1961.), Paul Ficker (1890. – 1966.), dok su drugi stvarali tzv. *aktivnu školu*, npr., Adolpho Ferrière (1879. – 1951.).

Pokretom za stvaranje *nove škole* uvode se i nova promišljanja u didaktički sustav kojim se ističe važnost učenikova rada, aktivnosti i djelovanja u odgoju i obrazovanju pa tako Roger Cousinet (1881. – 1973.) primjenjuje rad u skupinama, Robert Dottrens (1893. – 1984.), Marija Montessori (1870. – 1952.), Rudlof Steiner (1861. – 1925.) i drugi zagovaraju individualiziranu nastavu.

Navedene psihološke i pedagoške promjene odjeknule su i u radu hrvatskih pedagoga. Ideju *radne škole* prihvatili su, primjerice, Vjekoslav Košćević (1866. – 1920.), Jure Turić (1861. – 1944.), Salih Ljubunčić (1890. – 1964.), Marijan Markovac (1887. – 1956.), Ante Defrančeski (1894. – 1949.), Mate Demarin (1899. – 1992.) i drugi. Pokretu škole u prirodi pridružio se Franjo Higy-Mandić (1877. – 1940.), a kulturnu pedagogiju prihvatili su Stjepan Matičević (1880. – 1940.), Pavao Vuk-Pavlović (1894. – 1978.) i Stjepan Pataki (1905. – 1953.).

Vjekoslav Dominković, kao angažirani učitelj i pedagoški pisac, poznao je rad i ideje hrvatskih pedagoga koji su djelovali od polovice 19. stoljeća. Bile su to ideje Ivana Filipovića (1823. – 1895.) koji je svesrdno udruživao i organizirao rad hrvatskoga učiteljstva. Bio je jedan od osnivača *Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora* 1871. i sudjelovao u radu učiteljskih skupština. Nije ni neočekivano, s obzirom na tadašnje stanje u školstvu, da si je Filipović privrijedio epitet – otac hrvatskoga učiteljstva.

Snažan dugogodišnji pedagoški utjecaj imao je Stjepan Basariček (1848. – 1918.) koji se zalagao za emancipaciju žena te je utemeljio *teorijsku pedagogiju* u Hrvatskoj. Bio je pod utjecajem Herbartovih pedagoških ideja. Osim Basaričeka opravdano je spomenuti i Ljudevita Modeca (1844. – 1897.), učitelja, sposobnog pedagoškog praktičara, jednoga od pokretača učiteljskog udruživanja i osnivača *Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora* 1871. godine.

U to vrijeme zapaženo je djelovanje Vjekoslava Košćevića (1866. – 1920.), zagovornika *nove škole* i pedagogije. Jedan je od zapaženih tadašnjih pedagoga svakako i Davorin Trstenjak (1848. – 1921.) koji u djelu *Uzgoj čovjeka* iz 1917. godine piše o tjelesnom, duhovnom, moralnom i estetskom odgoju.

Među hrvatskim pedagogima u doba Dominkovićeve službovanja sa zapaženom pedagoškom ostavštinom bili su još i Sigismund Čajkovac (1876. – 1962.), reformator obveznog školstva, Franjo Higy-Mandić (1877. – 1940.), predstavnik pokreta škole u prirodi, Stjepan Matičević (1880. – 1940.), zagovornik funkcionalno-personalističke pedagogije, Vlado Petz (1887. – 1970.), metodičar i didaktičar, Pavao Vuk-Pavlović (1894. – 1976.), tvorac sveobuhvatne teorije i filozofije odgoja, Josip Demarin (1895. – 1981.), predstavnik radne škole, Stjepan Pataki (1905. – 1953.), jedan od predstavnika kulturne pedagogije koji je već 1928. objavio svoje rasprave o pedagoškoj teleologiji i drugi.

Za Dominkovićev učiteljski rad, usavršavanje i društveno djelovanje iznimno je bilo važno utemeljenje pedagoških časopisa, učiteljskih društava i učiteljsko jedinstvo koje se pokazalo u mnogim radnim aktivnostima kao što je, primjerice, održavanje triju učiteljskih skupština.

Napredak, prvi, najutjecajniji i najdugovječniji pedagoški časopis u Hrvatskoj, utemeljen je 1859. godine, sedam godina nakon Dominkovićeve rođenja. Časopis je bio i ostao otvoren za suradnju pedagoga i pedagogiji, dakle idejama odgoja i obrazovanja. U *Napretku* je i Dominković objavio od 1889. do 1907. godine desetak članaka u više nastavaka. Osim *Napretka* utemeljeni su i drugi časopisi koji su se bavili odgojem i obrazovanjem, primjerice: *Školski prijatelj* (1868.), *Hrvatski učitelj* (1877.), *Zora* (1884.), *Tumač* (1884.), *Obća pučka škola* (1884.), *Škola* (1890.), *Nastavni vjesnik* (1893.), *Kršćanska škola* (1897.), *Školski vrt* (1889.), *Preporod* (1905.), *Luč* (1905.), *Hrvatski učiteljski dom* (1908.) i drugi. Osim što je objavljivao članke u *Napretku*, Dominković je bio suradnik časopisa *Domaće ognjište* (1901.), *Školski vrt* (Karlovac), *Hrvatski učiteljski dom* (1908.) i *Hrvatski učitelj* (1886.) i dr.

Učiteljsko udruživanje kao programski dio učiteljskog pokreta u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća počelo je i utemeljenjem *Učiteljske zadruge* – društva za potporu učiteljske siročadi 1865. godine. Za učitelje i pedagogiju kao znanost o odgoju osobito je bilo važno utemeljenje *Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora*, prvoga stručnopedagoškog društva. Bilo je to 1871. godine, u vrijeme kada je Dominković bio podučitelj glavne (pučke) škole u Petrovaradinu. Njegovu su utemeljenju pridonijeli znameniti učitelji i pedagozi, među kojima su Ljudevit Modec, Stjepan Basariček, Ivan Filipović, Marija Fabković, Mijat Stojanović, Skender Fabković i drugi. Vjekoslav Dominković izabran je 1901. godine za dopisnog člana *Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora*, a 1921. i za pravoga (redovitoga) člana.

Hrvatsko je učiteljstvo organiziralo tri učiteljske skupštine: u Zagrebu 1871., u Petrinji 1874. i Osijeku 1878. godine. Međutim, izdvajamo samo detalj sa skupštine koja je održana 1871. u Zagrebu. Zanimljivo je kako je na toj skupštini, osim ostalih sudioni-

ka, bio i dr. Friedrich Dittes, njemački pedagog, reformator austrijskog školskog sustava i ravnatelj bečkog *Pädagogiuma* na kojem je Dominković studirao od 1872. do 1875. godine.

Burne promjene na kraju 19. stoljeća, primjerice, sjedinjenje Vojne krajine s ban-skom Hrvatskom, prvi hrvatski zakon iz 1874. te učiteljske skupštine ubrzale su uteme-ljenje učiteljskih društava pa već 1884. godine *Hrvatski pedagoško-književni zbor* potiče utemeljenje *Saveza hrvatskih učiteljskih društava* čija su pravila potvrđena 1885. godine. Među učiteljskim društvima bilo je i *Društvo učiteljstva viših pučkih (građanskih)* škola kraljevinâ Hrvatske i Slavonije. Za njegovo utemeljenje posebno se zalagao Vjekoslav Dominković. U Društvu je započeo rad 5. kolovoza 1912., ali su njegovi počeci bili za-pravo sastanci učitelja viših pučkih škola koji su održani 10. kolovoza 1909. i 10. veljače 1910. u Zagrebu.

Pedagoško djelovanje

Vjekoslav Dominković bio je prije svega – učitelj. Njegova stalna nazočnost u školskoj praksi omogućila mu je dobar uvid u probleme tadašnje škole i njezino ustroj-stvo, posebice u neposrednoj nastavi, zatim u odnos prema odgoju i obrazovanju djevo-jaka, u položaj učitelja, upravljanje i nadzor škole, u rad učitelja te potrebu i važnost učiteljskog udruživanja. Među svim tim različitim temama prevladava posebno jedna – bio je zagovornik koncepta *građanske škole* koje su bile u školskom sustavu nekih razvijenih zemalja, primjerice, Austrije, Češke, Njemačke te su imale važnu ulogu u naobrazbi nižeg i srednjeg građanskog staleža i kulturno-ekonomskog napretka.

Osim što je bio učitelj praktičar, Dominković je objavljivao knjige i pedagoške članke obrazlažući pritom svoje misli i ideje, čime je ušao u krug istaknutijih hrvatskih pedagoga s kraja 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća.

Zastupnik koncepta građanske škole

Vjekoslav Dominković pisao je o svojem poimanju *građanske škole* prije svega u knjizi *Gradani i škola* (Zagreb, 1905.) te u više članaka koji su objavljeni u časopisima, primjerice, u časopisu *Škola* (Karlovac, 1896.), *Hrvatski učiteljski dom* (1909.) i dr. Svoja je uvjerenja gradio na praktičnim spoznajama, pri radu u nastavi od 1876. do 1909. godi-ne u građanskim školama u Srijemskoj Mitrovici, Petrovaradinu i Karlovcu. Do važnih

spoznaja došao je tijekom trogodišnjeg boravka u bečkom Pädagogiumu (1872. – 1875.) kada je prihvatio učenje, kako piše u svojoj autobiografiji *Moji doživljaji*, „svog milog i nezaboravnog učitelja Dittesa“.

Građanske škole u školskom sustavu tadašnjih hrvatskih zemalja utemeljene su na zakonskim propisima nakon austrijskog *Državnog školskog zakona* iz 1869. godine (Miljković, Batinić, 2011., str. 497). U Vojnoj je krajini 8. lipnja 1871. proglašen poseban zakonski dokument, a to je bio *Propis o nastavi u pučkih učionah vojne Krajine*. Prema tome dokumentu osnivaju se „obće pučke učione“ i „više pučke učione“ („građanske učione“) (Cuvaj, 1909., str. 141). *Građanske škole* nastale su u Vojnoj krajini umjesto dotadašnjih pukovnijskih škola, primjerice, u Ogulinu, Otočcu, Novoj Gradiški, Slunju, Kostajnici, Glini, Petrovaradinu, Karlobagu i dr. Učenik koji je završio „obću pučku učionu“ može prijeći u peti razred građanske škole, a to je *viša pučka škola*. Zakonom je određeno da se u svakom školskom kotaru ustrojava barem jedna građanska škola sa svrhom „da onim koji nepolaze srednjih učionah, pribavi obrazovanje, koje nadilazi učevnu svrhu obće pučke učione, ili da ih pribavi za srednje učione.“ (Cuvaj, 1909., str. 146). Samostalne djevojačke škole nazvane su „višim djevojačkim učionama“. Razlika je u nastavnim predmetima između dječaćkih i djevojačkih građanskih škola u tome što se u djevojačkim školama još poučava ženski ručni rad i kućanstvo. U građanskim školama odvajaju se djevojčice od dječaka pri polasku u peti razred, njih vode „ravnatelji“ kad je riječ o građanskoj školi za dječake, odnosno „predstojnica“ u višim djevojačkim školama.

Zakonom od 14. listopada 1874. određuje se da se pučke škole dijele na *opće* i *građanske škole* te se njime ponešto konkretnije određuje svrhu građanske škole u kojoj se nastavlja odgoj i obrazovanje pučke škole „s obzirom na obrt, trgovinu i umno gospodarstvo“. Ona traje tri godine, a mogu se upisati učenici koji su završili pučku školu.⁵⁰

Školskim zakonom iz 1888. građanske su škole preimenovane u *više pučke škole* koje su namijenjene onim učenicima koji ne nastavljaju školovanje na višim školama, ali su usmjerene prema zahtjevima praktičnog života s obzirom na obrt, trgovinu ili industriju (gospodarstvo) (Cuvaj, 1910., str. 399). Škole nisu imale status srednje škole, „ali su pružale mogućnost nastavka školovanja u učiteljskim školama“ (Miljković, Batinić, 2011., str. 497). Međutim, *Zakonom o građanskim školama* iz 1931. godine građanske škole, koje traju četiri godine i osnivaju se u svim većim mjestima, dobivaju status nepotpunih srednjih škola; osnivaju se muške, ženske i mješovite i traju četiri godine. Svrha im je bila da učenicima omoguće šire opće obrazovanje od onoga koje omogućuju *više narodne škole* (koje su utemeljene *Zakonom o narodnim školama* iz 1929.) te stjecanje praktičnih znanja za poljoprivredna, obrtna, trgovačka i industrijska zanimanja, ali su ujedno i priprema za srednje stručne škole (Gačina Škalamera, 2004., str. 98). Građanske su škole prestale djelovati poslije 1945. godine.

Dominković je u uvodnom dijelu rasprave *Gradani i škola* nastojao razjasniti pojmove *pučka škola* i *osnovna škola*. Zalagao se za pojam *osnovna škola* jer se on odnosi na odgojno-obrazovne ustanove kojima je svrha „da narodu dade onaj obujam znanja, koji je svakomu potreban“ te ako takve škole omogućuju svima „osnov znanja potrebnoga za sve ljude, možemo ih nazvati osnovne škole“ (Dominković, 1905., str. 7). Međutim, kritički se odnosi prema pojmu *pučka škola* jer on, kaže Dominović, polazi od pojma *puk* koji označava „najnižu klasu naroda“. Izrazi *puk* i *pučko*, nastavlja autor, upotrebljavaju se „kad se hoće nešto poniziti, ili kad se nešto – svojim već načinom – izrugava“. Osobito riječ *pučka* „uzimlje se redovito onda, kad se o čem s porugom govori.“ (Dominković, 1905., str. 7 - 8).

Pri objašnjavanju svojih ideja o građanskoj školi Dominković polazi, što je i logično, od zakonskih odredbi, ali s obzirom na iskustvo, pojam *građanska škola* sagledava cjelovito.

On shvaća kako da je „*znanje moć*“ i podržava djelovanje osnovnih, srednjih i stručnih škola, ali se ujedno zalaže i za posebne škole „za obrazovanje građanskoga staleža.“ (Dominković, 1905., str. 9). Tom je staležu potrebno naučiti „misliti, zdravo suditi (...), jasnija znanja u svjetskim predmetima... To je, što svijet treba, to je, što resi čovjeka, to je, što čini čovjeka čovjekom“ (Dominković, 1905., str. 11-12). Dominković smatra kakvo je potrebno znanje za rad u obrtnim i industrijskim zanimanjima, a to, prema autorovu mišljenju, ne mogu omogućiti druge srednje škole pa niti gimnazija. Prema tome, odgajati buduće građane može samo građanska škola. Pritom prikazuje pozitivna iskustva o djelovanju građanskih škola u drugim zemljama, primjerice, u Ugarskoj, Austriji i Njemačkoj. Međutim, Dominković je i prije objavljivanja knjige pisao o iskustvima u drugim zemljama. U članku *Prvi sastanak austrijskih građanskih škole* (1896.), koji je održan u Beču 21. lipnja 1896. godine, prikazuje osnivanje saveza austrijskih građanskih škola jer njihov položaj nije jasan u školskom sustavu. Istaknuta je zadaća građanskih škola, a to je omogućiti stjecanje opsežnijeg znanja nego što pruža u osnovnoj školi i da ujedno priprema „za strukovne zavode (učiteljske, obrtne i vojničke škole) (Dominković, 1896., str. 168). Na tom je sastanku donijeta i posebna rezolucija radi zbog uređivanja statusa građanske škole i unapređivanja njezina rada.

Autor u knjizi prikazuje naobrazbu učitelja za građanske i više djevojačke škole te pritom analizira iskustva u Austriji i Ugarskoj. Ujedno pokazuje nezadovoljstvo zbog toga što se na radna mjesta u građanske škole namještaju osobe bez „stručne spreme“. Zalaže se za zapošljavanje „osposobljenih učitelja“ te da im se smanji obvezni tjedni broj sati (Dominković, 1905., str. 44 - 45).

Uprava i nadzor u građanskim školama bila je posebna Dominkovićeva tema – o kojoj će još biti riječi – ali je spominjemo kao temu navedene knjige. O nadzoru i upravi

pisao je u časopisima, primjerice, o školskim nadzornicima (*Škola*, 1897., *Napredak*, 1902.) i dr. Upravljanje školom i nadzor određeni su zakonima jer je to, kaže Dominković, aktualan problem, a napredak školstva ovisi i o tome. Autor ističe neke negativne pojave i ponašanje, primjerice, mjesnih školskih nadzornika koji su „prostituirali ugled učiteljev pred djecom, uplitali se u pitanja učiteljeva i predavanje, učitelju pred djecom davali uko-re i opomene, a bilo je i takvih, koji su se upravo sablažnjivo u školi ponašali“ (Dominković, 1905., str. 52). Pritom zahtijeva da mjesni i županijski školski nadzornici trebaju biti obrazovani uopće, a posebno pedagoško-didaktički, jer samo stručno obrazovan školski nadzornik može nadzirati učiteljev rad. Nadalje, školska vlast mora poznavati osobine onih koji će upravljati školom, biti ravnatelji, a to se odnosi na odgovarajuću učiteljsku spremu, „opću i stručnu pedagojsku obrazovanost i metodičku vještinu“, mora uživati ‘dobar glas’, ne smije biti ‘posve nepoznata ličnost’ te da s obzirom na „iskustvo ne zao-staje za učiteljima zavoda kojim upravlja“ (Dominković, 1905., str. 48).

Temeljem analize iskustva u drugim zemljama, analize stanja u našim građan-skim školama i zakonskim odredbama Dominković se u posebnom poglavlju knjige pita: Što ćemo s građanskim školama? Međutim, njegov je stav jasan i pozitivan, ali to pitanje postavlja prije svega zato što je svjestan kako „građanske škole imaju malo zagovornika“ (Dominković, 1905., str. 74). Svjestan je kako ih ne treba ukinuti već pro-mijeniti, preustrojiti, osigurati im odgovarajuće radne uvjete s obzirom na obrazovanje učitelja i njihove („kukavne“) plaće, ali i školske knjige, opremanje knjižnica, nabavu nastavnih sredstava i pomagala te nastavni plan i program („naukovnu osnovu“). Oso-bitu pozornost pridaje analizi nastavnog plana u pojedinim zemljama (Sloveniji, Austri-ji, Ugarskoj) i predlaže nastavni plan koji bi odgovarao našim prilikama i građanskim školama te zaključuje: „Građanska će škola pretvoriti običnog obrtnika, trgovca i gospo-dara u umne, razborite, misaone, svjesne i radne ljude, koji će bez obzira na to, da li oni obitavaju u gradu, trgovištu, selu ili seocu, biti od koristi ne samo sebi, nego i dotičnom mjestu, kao i čitavoj domovini“ (Dominković, 1905., str. 86).

Svjestan odgoja i obrazovanja djevojaka kojima se u praksi nije pridavala dovolj-na pozornost, Dominković piše poglavlje s nazivom *Žena i škola*. Iako ćemo se poseb-no baviti odgojem i obrazovanjem djevojaka kao posebnom temom, izdvajamo ključne misli ove knjige. Autor smatra da se stvara uvjerenje „da bez naobraženih žena nema ni blagostanja ni slobode“ (Dvorniković, 1905., str. 95). Smatrao je da odgoj i obrazovanje djevojaka ima dvostruku zadaću; prva je da djevojke steknu „zaokruženo znanje“ koje je dovoljno za buduću domaćicu radi obavljanja odgojnih i drugih dužnosti; druga je za-daća da stečeno znanje postane temeljem „daljnjoj višoj općoj znanstvenoj ili praktičnoj obrazovanosti, koja će osposobiti djevojku, da bude mogla sebi osnovati samostalnu ek-sistenciju“ (Dominković, 1905., str. 99). Dominković se zalagao za ravnopravnost žena

i muškaraca pri stjecanju više naobrazbe, da se stoga ženama treba omogućiti stjecanje sveučilišne naobrazbe „te da se mogu isto tako kao i muškarci podvrći raznim ispitima i da mogu imati materijalnu korist od tih ispita“ (Dominković, 1905., str. 124). Ujedno ističe da u Hrvatskoj djeluje više vrsta i razina škola za obrazovanje djevojaka. Osim osnovne škole postoje još i više djevojačke, učiteljske, ženske stručne škole te ženski liceji, ali se zalaže i za škole za domaćicu čija je svrha omogućiti djevojkama dobru osnovu „za sve grane građanske i finije kuhinje i za samostalno i umno vođenje racionalnog kućanstva“ (Dominković, 1905., str. 130). Dominković je, kako piše, pokušao utemeljiti školu za domaćice u Karlovcu vjerojatno 1900. godine, potom ponovno 1904./1905., ali Gradsko poglavarstvo nije podržalo takvu ideju. Za potrebe škole za domaćice Dominković je pripremio dokument *Ustrojni statut, naučna osnova i disciplinarni red škole za domaćice u Karlovcu* (Dominković, 1905., str. 132 - 136).

U završnom poglavlju s nazivom *Što želimo* Dominković u petnaest točaka prikazuje, nazovimo ga programskim dokumentom, što prosvjetna vlast treba učiniti kako bi građanske škole ostvarivale svoju svrhu, a to su materijalne potrebe (financiranje rada, plaće i napredovanje učitelja), nastavni plan i program, uprava i nadzor, zakonsko reguliranje prava dječaka i djevojčica, disciplinske mjere, opremanje škole i javni odnosno zaključni ispiti.

Dominković se svesrdno zalagao za osnivanje i unapređivanje rada u građanskim školama, a posebice 1909. godine kad je objavio više članaka u časopisu *Hrvatski učiteljski dom*. On poziva učitelje u građanskim školama da se udruže, objašnjava važnost građanskih škola za napredak pojedinca, pojedinih gospodarskih djelatnosti i društva te poziva učitelje na potrebu stručnog usavršavanja, širenje prosvjetnih ideja, isticanje interesa učiteljstva, posebice osnivanjem učiteljskih društava. Vjerojatno je pozivanje na udruživanje i utemeljenje učiteljskih društava imalo svoj praktični izraz osnivanjem *Udruženja nastavnika građanskih škola* 1921. godine kao i objavljivanje časopisa *Gradanska škola*, pedagoško i informativno-prosvjetni časopis kao glasilo Udruženja. Časopis je tiskan u Mariboru od 1924. do 1934. , a potom od 1934. u Beogradu.

Dvorniković je, kako je već istaknuto, bio svjestan kritičkih napisa o građanskoj školi. Ivan Martinović piše prikaz knjige *Gradani i škola* u dva nastavka. Prikazuje sadržaj knjige, ali i svoja kritička zapažanja o pojedinim idejama, npr., ne slaže se s razmatranjem pojmova *pučka škola*“ i *osnovna škola*“ pa predlaže korištenje onog pojma kojeg je prihvatio zakon, dakle *pučka škola*. Ujedno smatra kako je pretjeran zahtjev da učenici u višim pučkim školama čitaju časopise pa predlaže stanoviti preustroj predloženog nastavnog plana i programa. Martinović smatra da nije zadaća samo građanskih škola da njeguju ljubav prema domovini već i svake škole i svakog učitelja. Autor prikaza preporučuje tu knjigu svima onima koji će se baviti preustrojem više pučke škole.

Protiv građanskih škola podnosile su se mnoge tužbe. Prigovaralo se višim djevojačkim školama da preopterećuju mlade i da se djevojke odvrću od kućanskih poslova, dok se za dječачke škole govorilo da ne odgovaraju svojoj svrsi (Franković, 1958., str. 180).

U *Enciklopedijskom rječniku pedagogije* (1963.) procjenjuje se da su građanske škole dokaz dualizma u odgoju i obrazovanju jer su one bile namijenjene djeci radnika i seljaka, ali nisu omogućile stjecanje one razine znanja koju omogućuje gimnazija te da ne usmjeravaju učenike za upis na fakultete i ostale škole. One su ukinute jer nisu osiguravale načelo jedinstvenosti školskog sustava (Franković, Pregrad, Šimleša, 1963., str. 286).

Odgoj i obrazovanje djevojaka

Šezdesetih godina 19. stoljeća traži se osnivanje škola u kojima bi djevojke stjecale više obrazovanje. U Zagrebu je 1868. godine utemeljena viša djevojačka škola, ali time se nije riješio taj problem. Stoga je I. Kršnjavi 1891. utemeljio povjerenstvo za izradu statuta nove škole i tako je 10. listopada 1892. otvoren *Privremeni ženski licej* u Zagrebu (Franković, 1958., str. 185 - 186).⁵¹

Dominković je pisao o odgoju i obrazovanju djevojčica, kako je već spomenuto, u knjizi *Gradani i škola* (1905.) i u njoj je prikazao svoje mišljenje o važnosti odgoja i obrazovanja djevojčica jer bez obrazovanih žena nema ni blagostanja ni slobode. O obrazovanju djevojaka, kao jednoj od važnih tema – za koju se kaže da je znamenita – kojima se bavio, Dominković piše 1897. godine nekoliko članaka u časopisu *Škola* (Karlovac), i to o međunarodnom kongresu žena u Berlinu (1896.), ženskom pitanju, nastavi za djevojke i dr. Na Međunarodnom kongresu žena u Berlinu 1896. bilo je oko 1500 sudionica različite razine obrazovanja i struka iz mnogih zemalja Europe, Azije i Sjedinjenih Američkih Država. Na temelju razmjene iskustava potiče se rješavanje tzv. ženskog pitanja na širem europskom i svjetskom planu.

Dominković smatra da se sve do 70-ih godina 19. stoljeća u nas nije brinulo za odgoj i obrazovanje djevojaka, ali da je osnivanjem viših djevojačkih škola ispravljena ta nepravda. Međutim, još uvijek autori članaka, a posebno kad je riječ o iskustvima u drugim zemljama o kojima piše Dominković, shvaćaju da je obrazovanje djevojaka potrebno, ali prije svega radi vođenja domaćinstva te zadovoljstva djece i supruga, a u Francuskoj je ono potrebno da bi djevojka bila valjana supruga i „ures društva“.

Pravo na obrazovanje djevojaka Dominković smješta u kontekst prava na rad koje se ne smije nikome oduzeti. Zapravo, piše Dominković u članku *Žena u budućnosti*,

„moramo svi složno nastojati, da se ženama utare i pripravi put do kojih zvanja, koja su im bila do sada nepristupna“. To je nužno učiniti jer je dokazano „da ženske mogu vrlo dobro udovoljiti zahtjevima nekih zvanja, za koja se mislilo da su jedino za muškarce“ (Dominković, 1900., str. 178).

Osim što je upućivao na važnost obrazovanja djevojaka, Dominković je razmatrao i mogućnosti takva odgoja u školskom sustavu. U nekoliko članaka, osim u knjizi *Gradani i škola*, piše o školi za domaćice (*Domaće ognjište*, 1904.) te o preustroju viših djevojačkih škola (1901.), pri čemu posebnu pozornost pridaje nastavnom planu i programu koji se često mijenja i različito rješava. Prvo se s jedne strane pozornost pridaje praktičnim potrebama kućanstva, a potom se to zanemaruje i jača „opća znanstvena obrazovanost“. Dominković smatra da takve krajnosti nisu dobre jer ženi treba „zaokruženo znanje“ i temelj za višu opću „znanstvenost“, ali i praktičnu obrazovanost (Dominković, 1901., str. 466).

Odgoj djevojaka

Nastavna osnova od god. 1883. imala je pred očima buduće zvanje velike većine učenica, nova je osnova uzela obzir samo na one, koje se žele posvetiti višoj naobrazbi, jedino u svrhu, da mogu nastaviti nauke na visokim školama. Istina i to treba, ali je također i to istina, da mi trebamo mnogo više dobrih domaćica nego učenih i veleučenih žena, doktorica itd. itd.

Moji doživljaji, str. 140.

Škola za domaćice

Gostioničari su se bojali konkurencije, pa su kod grad. poglavarstva molili, da se ne dozvoli škola za domaćice (školska kuhinja) ili da se barem prave poteškoće.

Gostioničarima nije bilo pravo da se osnuje u Karlovcu školska kuhinja. Jer bi se u toj školskoj kuhinji tj. školi za domaćice kuhalo za siromašne učenice. Time bi dakako otpao dohodak što su ga imale jedna ili dvije gostione od prehrane siromašne školske mladeži, za koju je gospojinsko društvo sv. Vjekoslava plaćalo objed.

Moji doživljaji, str. 142, 146.

Iz povijesti školstva za odgoj i obrazovanje djevojaka

Djevojačkih škola bijaše u vrlo rijetkim gradovima. Djevojčice podučavali su ili privatni učitelji i privatne učiteljice, ili su bile uzgajane u ženskim samostanima. Pa premda njihova obuka bijaše omeđana gotovo na samu religiju, to se ipak našlo žena (n. p. kćeri Karla Vel.), a osobito među duvnama, (opaticе, redovnice, V. S.) koje su znale latinski, pače čak i čitale latinske pjesnike (Vergilija), te latinski govorile i pisale. Bilo je dapače vrijeme, kad su se žene više bavile čitanjem i pisanjem nego li isti muškarci, koji su knjizi i peru pretpostavljali štit i strjelicu. Imenito u samostanima *Benediktinkâ* gojile se znanosti i umjetnosti. Tu su se uzgajale i buduće učiteljice, koje su obučavale često puta na selu i mušku i žensku djecu zajedno imenito u 13. i 14. vijeku. U tim ženskim samostanima su se i isti dječaci podučavali, tako da su te samostanske škole bile kao most preko kojega se prešlo od skromnoga uzgoja na javni. Ravnateljica samostanske škole zvala se *scholastica*. U nekim samostanima su morale (...) prepisivati knjige sv. pisma, čime su mnogo doprinijele religioznoj naobrazbi.

Martin Štiglic (1893.), *Povjest pedagogije*. Zagreb: Kr. sveučilišna knjižara Fr. Suppana, str. 81.

Škola

Nasljeđa *stare škole*

Važno je obilježje svake škole njezin kvalitetan rad, ustrojstvo i odgojno-obrazovni rad te ostvarivanje ciljeva s pomoću kojih se omogućuje ukupan učenikov razvoj. Međutim, Dominković se u objavljenim člancima nije posebno bavio takvim oblicima školskoga rada, ali je u tekstu *Moji doživljaji* pisao vrlo vjerodostojno o lošim stranama *stare škole*, neuspješnim nastavnim metodama koje je uočio u vlastitom školovanju, o problemima ocjenjivanja i šibi kao glavnom odgojnom sredstvu.

Naslijeđe stare škole: nastava u maloj realci

Inače je i školovanje u realci teklo svojim naravnim tokom. Učilo se napamet iz knjige. Udžbenici nisu bili opsežni kao danas, a nuz to su ih profesori još i skraćivali i tako su zahtjevi postali još manji. Školsku bi obuku pomagala nekoja učila, fizikalni i lučbeni pokusi u kemijskom laboratoriju; tom jedinom kabinetu u školskoj zgradi; učila su bila inače spravljena po razredima. Mjerstvenu obuku je nadopunilo praktično mjerenje u prirodi izvan grada. Nu najgore smo prošli kod botanike. Nikad ni jedne biljke nismo ni vidili pri obuci. Bubali smo mrtva slova.

Nu ne smije se prešutiti, da je bila velika pogriješka stare škole, što nije poticala djecu na samostalan rad, a nije ih učila misliti.

Moji doživljaji, str. 103.

Prema tome, Dominković je na vlastitom školovanju spoznao slabosti *stare škole*. Učenici su učili (bubali) nastavne sadržaje napamet i bez razumijevanja, bez odgovarajućih udžbenika i nastavnih sredstava i pomagala (učila). Učenici su, dakle, bili samostalni i nisu učili – razmišljati.

Vjekoslav Dominković uočio je koje se metode primjenjuju u nastavnom radu. Posebno nikakve vrijednosti nije imala metoda onog nastavnika koji je rekao učenicima da uče iz udžbenika prema načelu „Od ovdje do ovdje“.

Nastavna metoda: „ Od ovdje do ovdje“

... u preparandiji, bijaše sve drugčije, ali i – mnogo gore. Vladao je u svemu pravi, pravcati nered.

Ravnateljem male realke, a uslijed toga i ravnateljem s malom realkom spojenog dvogodišnjeg tečaja bijaše čovjek, koji se rado prikazivao, da sve zna, jer je tečajem svog mnogogodišnjeg službovanja predavao ili kako je on običavao reći, tradirao sve predmete. Ali – ne pitajte kako. Od ovdje do ovdje. Udžbenik je tu pa bubajte... ali ovako – sa metodom, „odavle– dovle“ nije mogao naš ravnatelj i profesor pedagogije baš ništa doprinijeti našoj naobrazbi. Gnjavio nas je dva sata nedjeljno kroz pune dvije školske godine sa to nekoliko stranica pomenutog udžbenika. Morali smo od riječi do riječi nabubati ono nekoliko redaka, a onda smo morali i svojim riječima opetovat to isto.

Moji doživljaji, str. 105.

Verbalizam je prevladao u nastavnom radu. Kritizirao je Herbartove metode i tvrdi kako je tada bilo jedino važno udovoljiti Herbartovom verbalizmu.

Herbartov verbalizam

Malo po malo zavladao je opet verbalizam. Učenici su učili svilogojstvo, a svilca nisu ni vidili; učili su pčelarstvo, a pčele nisu ni vidili itd., itd. Na drugim građanskim školama nije također bilo mnogo bolje. Nije dakle nikakovo čudo, to je učenik najvišega razreda ugledavši kod mene pčele u školskom pčelinjaku uskliknuo: „pa to je kukec.“ Verbalizam je kriv da npr. učitelj nije znao razlikovati barometar od termometra, otavu od sijena, lipu od hrasta, da je počupao u vrtu kiseljak, misleći da je to korov, itd.

Moji doživljaji, str. 137.

Dominković uviđa i loše postupke nekih učitelja pri ocjenjivanju. Uočava kako postavljaju prevelike zahtjeve, što je također jedan od uzroka učenikova preopterećenja. Postupci učitelja – „užasno strogi“ – koji nisu smjeli pripadati pedagoškom umijeću često su imali poguban kraj – napuštanje školskog obrazovanja ili čak i učenikovo samoubojstvo. O tome svjedoči i sljedeći tekst.

Školski je rad znatno otežavala i ta okolnost što su na zavodu službovala dva učitelja, koji su stavljali prevelike zahtjeve, a u ocjenjivanju njihovog napretka bijahu upravo užasno strogi. Posljedica toga je bila, da su dva učenika viših razreda počinila samoubojstvo; nekoje su učenice izostale, a nekoje nastavile svoje nauke u novosadskoj srpskoj višoj djevojačkoj školi. Bolnim sam srcem gledao okrutan postupak tih nastavnika, ali nisam mogao ništa. Molbe, opomene ne koristiše ništa; a školski nadzornici? Oni su se brinuli samo za to da li je udovoljeno Herbartovom verbalizmu.

Moji doživljaji, str. 134.

Dominković je često isticao da škola i nastavni rad trebaju učenike i odgajati, a ne samo obrazovati. Pridavao je važnost moralnom, tjelesnom i radnom odgoju; isticao je poštenje, odgovornost i domoljublje kao važne odgojne ciljeve. Pitao se i to kakvim se metodama mogu postići takve ljudske vrijednosti. Svakako, ne šibom kao glavnim odgojnim sredstvom. Osuđivao je učitelje koji su se koristili takvim nastavnim sredstvom u odgoju mladih.

Šiba glavno odgojno sredstvo

K ovoj se pokori pridružilo još jedno drugo zlo. Na zavodu su službovala dva nastavnika, kojima je glavno uzgojno sredstvo bila šiba.

Drugi mlađi došao je na zavod kad sam već bio ravnatelj; preuzeo je prvi razred, dakle obuku i uzgoj onih, koji su tako rekuć tek ostavili majčino krilo i koji trebaju najbrižniji i najblaži postupak; a baš ta najvažnija svojstva, te krijeposti učitelja malenih bijahu ovom inače revnom učitelju posve nepoznata. On je sa svojim ostrim odveć glasnim govorom i čvrstom šibom bio pravi strah i trepet mladeži. Već početkom školske godine razboli se i umre jedan učenik iz razreda toga učitelja. Otac toga djeteta, imućan vinogradar potužio mi se suznim očima na učitelja, rekavši, da je učitelj kriv smrti njegovog Benjamina.

Moji doživljaji, str. 134.

Jedinstveno odgojno djelovanje škole i obitelji

Dvorniković u knjizi *Naša djeca* (1908.) promišlja o mnogim temama koji se mogu sagledavati pod pojmom škola, a ponajviše o odgoju i obrazovanju te u nastavi. Tekst je napisao kako bi upozorio na „najveće i najteže mane današnjega uzgoja i današnje naobrazbe“ (Dominković, 1908., str. 3). On smatra da se u školi treba učenika naučiti praktičnom i realnom radu. Da bi to mogla postići, škola se mora riješiti „birokratskih okova“, „krivih načela koji zahtjevaju, da se djeci davaju već od povišja surogati umjesto naravne tjelesne i duševne hrane“, a mladež ne treba „pretrpavati koječim i svačim“ (Dominković, 1908., str. 3 - 4).

Da bi učitelj mogao „urediti svoj umjetnički rad“, treba poznavati „predmet uzgoja“, treba znati kakve „sposobnosti i kakova su svojstva djetetu prirođena“ te kakve sposobnosti može odgojem „usvojiti.“ Učitelj se mora žrtvovati. Pritom ističe načelo jedinstvenog djelovanja roditelja i škole; dobri roditelji jesu učiteljevi zamjenici u školi i oni „moraju znati odabrati put, spojiti blagost i strogost“.

Učitelj

A sada pri koncu još samo nekoliko redaka ob onom, što je najvažnije.

Nepobitna je istina, da je učitelj - živa škola - o učitelju zavisi sve. To je sveta istina. Učiteljske bi prinadležnosti morale kao i kod drugih činovnika biti tako uređene, da pružaju mogućnost pristojnog života. Stoga treba odrediti jedan „axistane minimum“, koji se postepeno povisuje svake treće godine. Taj bi se „existene minimum“ morao odmjeriti prema položaju činovnika, odnosno prema, godinama provedenim na školovanju. Nastavnici građanskih škola morali bi biti uvršteni u plaćevni razred između nastavnika osnovnih i srednjih škola kao u pogledu početne a tako isto i glede svake povišice plaće. Naimenovanje bi se moralo obavljati jedino za vrijeme velikih školskih praznika, a isto tako premještaj i umirovljenje, a svaka povišica beriva o Božiću i Uskrsu svake godine.

Moji doživljaji, str. 163.

Roditelji i škola moraju znati „razabrati koje je dijete za nauk, a koje za kućanstvo, obrt ili trgovinu“, a to znači da oni ne smiju odgajati prema „šablوني“, dok školska disciplina i provedba školskih propisa moraju uzeti u obzir „individualnost učenikovu.“ (Dominković, 1908., str. 17). Jednoobrazan odgojni i obrazovni rad (rad prema „šablوني“) tjera učenike na „ropsko prisvajanje tuđih, ponajviše nerazumljivih riječi, pače i misli“ (Dominković, 1908., str. 20). A što je svrha učenja? Učenici uče za inspekciju, za ispit, za svjedodžbu, a ne za život. Slobodno možemo primijetiti kako i suvremena škola, škola 21. stoljeća, nije potpuno oslobođena takvih slabosti i opravdanih prigovora. Osim toga, učenikovo je znanje „mrtvo“ memoriranje „s jedva osjetljivim tračkom razumijevanja“, stoga je nekim učenicima škola „muka“, uče napamet, „bubaju, a zadaće, školske i domaće vješto prepisuju“ (Dominković, 1908., str. 20). U tome može biti jedan od uzroka preopterećenosti učenika. Isto tako, škola ne uči spoznavati i cijiniti ni sadašnjost, ni budućnost, „nego 2000 god. staru prošlost“ (isto, str. 22). Zalagao se za praktičnu ili stvarnu nastavu (obuku). Temeljno načelo glasilo je: učiti treba za život, a ne za školu. „Herbartizmu i verbalizmu nije smjelo biti mjesta u školi“, pisao je u svojim memoarima.

Stoga treba promijeniti ustroj škole kako bi odvrćala učenike od „bezkorisnih nauka, od plandovanja, od gladovanja, ustrojimo škole koje će oživiti mrtve kapitale“ (isto, str. 23). Uviđa kako novo doba shvaća „da je znanje moć“ te da gimnazije ne mogu omogućiti budućim obrtnicima i trgovcima znanje potrebno za njihovo zvanje. Ujedno zagovara osnivanje „posebnih zavoda za obrazovanje građanskog staleža,“ a to su građanske škole (isto, str. 24).

Dovršavajući raspravu, Dominković potvrđuje da odgoj i obrazovanje ne odgo-varaju „ni duhu vremena ni našim potrebama“ pa im treba omogućiti „slobodu koja će dozvoliti da svako može prema svojim duševnim i tjelesnim silama mirno raditi i pošte-no živjeti. Mi trebamo prosvjetu, koja će biti od koristi ne samo pojedincima, nego svima i svakomu bez ikakve razlike“ (Dominković, 1908., str. 28).

Uzroci neuspjeha u odgoju

Vjekoslav Dominković u raspravama često razmatra uzroke odgojnog neuspjeha. O toj temi posebno piše u članku *Uzrok današnjem neuspjehu uzgoja* (1896.). Njegovo je mišljenje da uzrok neuspjeha u odgoju ne treba tražiti ni u školi kao ustanovi, ni u učiteljima, „već da tu krivicu treba tražiti u domu roditeljskom, ljudskom društvu“ (Dominković, 1896., str. 81). Temeljem analize mnogih loših odgojnih primjera u životu učenika u obitelji Dominković utvrđuje da su za neuspjeh krivi „žalosni primjeri u porodici, rdavi običaji okolice djeteta, kao i predrasude“ (Dominković, 1896., str. 87). Ukratko rečeno, djeca nemaju dobre primjere u svojoj obitelji.

Dominković očekuje da učitelj organizira nastavni rad i odgoj prema zahtjevu suvremenog vremena doba. Prema tome, učitelj se ne treba brinuti samo „za mrtvo znanje“, već da bude koristan izvor života. Učitelj treba biti roditeljima (narodu) vjeran i pouzdan te da se stalno obrazuje u općem i stručnom znanju. „Učitelji da bude prema mladeži prijatni, očinski, predusretljivi, da je ne odbijaju od sebe nikakvim načinom: ni rječju, ni mrgodnim pogledom, već na protiv da ju privlače k sebi prijatnošću i ljubaznim razgovorom.“ Škola će moći dostići svoj cilj i napredak ako „roditeljska kuća ne bude neiscrpivi izvor sablazni, već hram čistog morala i pobožnosti i svih lijepih vrlina...“ (Dominković, 1896., str. 89). Bez obzira na to što uzroke odgojnog neuspjeha nalazi u obitelji i društvu, Dominković ipak smatra kako su upravo učitelji oni važni čimbenici koji mogu mijenjati loše stanje i u obiteljskom odgoju.

Primjena školske kazne, preopterećenost i intelektualni rad prijedodne

Vjekoslav Dominković piše i o drugim školskim temama, npr., o povijesnom razvoju primjene kazne u školi u drugim zemljama i o promišljanjima nekih pedagoga (npr., J. A. Komenský, J. Locke, J. H. Pestalozzi, J. F. Herbart, F. Dittes) te o zakonskom definiranju kazne u školi (*Šiba u školi*, 1903.). Osim toga, prikazuje i neke uzroke prepterećenosti učenika, ali i pokret koji se pojavio u Njemačkoj radi ublažavanja toga problema. Pokret se naziva „nerazdijeljeno školsko vrijeme“. Prepopterećenosti učenika pristupa se kao prema „duševnoj umornosti“, a „nerazdijeljeno školsko vrijeme“ znači

da „se sav duševni rad prenese prijedpodne“, dok je održavanje nastave poslijepodne štetno za zdravlje, odnosno da „djeca ne mogu poslije podne bez velikoga napora savladati ni najmanjeg duševnog rada“ (*Nerazdijeljeno školsko vrijeme*, 1903., str. 498). Pritom napominje da je u Hrvatskoj u nekim školama uvedeno nerazdijeljeno školsko vrijeme i svagdje se pokazalo „vrlo shodnom i blagotvornom“ (str. 500).

Tjelesni odgoj za razvoj i zdravlje

Vjekoslav Dominković zalagao se i za proširenje satnice nastave tjelesnog odgoja odnosno gimnastike koja je korisna svakom djetetu, i djevojčicama i dječacima, „seljaku i građanu“. Gimnastika djeluje povoljno na cijelo „duševno raspoloženje“, dobar je lijek protiv zlovolje i tromosti, a osobito je važna za zdravlje. „Nije dovoljno da dijete ima dosta krepke hrane; nije dovoljno, da se brinemo za uredan život; potrebno je također i shodno gibanje, te boravljenje u prostoj božjoj prirodi“ (*U zdravu tijelu zdrava duša*, 1903., str. 787). Gimnastika ima, piše Dominković, i „estetičnu vrijednost“, a s gimnastikom valja spojiti i ples. Stoga se zalagao da svaka djevojčica i dječak nauče plesati „bez novčanih žrtava“ (isto, str. 805).

Nastava tjelesne i zdravstvene kulture u Višoj djevojačkoj školi u Karlovcu
(Izvor: Zlatko Čustonja (2004.), *Razvoj tjelesne i zdravstvene kulture u Hrvatskoj*.
Zagreb: Hrvatski školski muzej, str. 36 - 37

Radni odgoj – školski vrt

Dominković je pisao i o važnosti školskih vrtova koji su utemeljeni prema zakonskim odredbama posebno u Vojnoj krajini. Učitelji su se, uz pomoć mjesne školske vlasti, posebno brinuli za školske vrtove. Ako neki vrt i nije bio potpuno uređen, učitelj je mogao izgubiti „petogodišnji doplatak“. Pisao je o školskom vrtu više djevojačke i dječake škole u Karlovcu koji je imao šest dijelova: sjemenište, cjepilnjak, dudinjak, matičnjak, povrtnjak, cvjetnjak, ali i pčelinjak te sportsko igralište (gombalište) (Školski vrt, 1891.).

Školski vrt u Karlovcu

Ja sam tada u smislu vladine naredbe preudesio i povećao dotadašnji škol[ski] vrt, koji je bio uz školsku zgradu i koji je zapravo pripadao ravnateljevom stanu. Budući da je taj bio malen i ne bi mogao udovoljiti vladinoj naredbi, uredio sam i dvije godine kasnije na drugoj strani željezničke pruge posebni školski vrt. I tako bi isti uz ravnateljev vrt, Mollinaryjev perivoj i pokušalište vrtlarsko-vinogradarskog društva sve se to nalazi jedno do drugoga - moglo služiti kao botanički vrt. Vlada mi je dozvolila nabavu gospodarskog oruđa i pčelarskih sprava, dala sagraditi i pčelinjak, a ja sam darovao školi tri dobra pčelca. Vlada mi je pomogla, da sam si sagradio i male gospodarske zgrade. Gojili smo u malenom i svilce. Sve je dakle bilo tako udešeno, da je obuka mogla biti stvarna, praktična; učilo se za život a ne za školu, Komensky, Pestalozzi i Dittes bili su moji ideali. Herbartizmu i verbalizmu nije smjelo biti mjesta u školi.

Moji doživljaji: Autobiografija, str. 136

Učitelj i školski vrt

Učiteljeva je zadaća bila vrlo teška, jer zemljište, što ga je općina odredila za školski vrt bijaše kadšto prilično slabo i neplodno. Novčana sredstva za uzdržavanje školskog vrta bihu obično nedostatna, a nije bilo moguće svake godine razdijeliti 400 oplemenjenih i dobro uzraslih voćaka. K tome je pridošla i ta okolnost, da svi učitelji, a ni svi nadzornici nisu bili potpuno upućeni u sve praktične radnje školskog vrta. Vlada je u tu svrhu priredila za vrijeme školskih praznika voćarske tečajeve na zem[aljskom] gospodarskom učilištu u Križevcima. Prvi takovi tečaj bio je god. 1884. kojemu sam i ja prisustvovao. Sljedećih smo godina i mi držali voćarske tečajeve.

Moji doživljaji, str. 140.

Reforma škole

Polazeći od školske prakse i spoznaja u drugim zemljama, Dominković je u više članaka isticao potrebu za temeljitom školskom reformom. O tome problemu pisao je osobito u članku *Za reformu naše škole* (1919.).

Dominković je isticao temeljnu zadaću osnovne škole – omogućiti učenicima opće obrazovanje te da bi upravo u njoj trebalo započeti s reformom. Predlagao je da osnovna škola traje najmanje šest godina, od čega bi se tijekom četiri godine omogućilo stjecanje općeg obrazovanja, a dvije produžne bile bi priprema za buduće zvanje „gospodara i obrtnika, te za opće kućanstvo“ (Dominković, 1919., str. 6). Pritom ističe da svagdje treba povezati teoriju s praksom. Osim toga, poslije šeste godine školovanja valja omogućiti nastavu iz nekih grana gospodarstva i obrta koji su tipični za pojedino mjesto ili područje. Posebnu pozornost treba pridati odabiru nastavnih sadržaja, a oni trebaju biti usklađeni sa „sposobnostima uma“.

Nakon završene osnovne škole učenik se može upisati u građansku školu koja traje najmanje dva, a najviše šest razreda te bi prema mjesnim prilikama mogla biti gospodarskog, obrtnog ili trgovačkog smjera. Iz dvorazredne građanske škole učenici bi prelazili u treći razred građanske škole ili u srednju školu.

Obrazovanje budućih učitelja osnovne škole trebalo bi biti u učiteljskoj akademiji koja traje jednu godinu te omogućuje stručno obrazovanje i pouku o gospodarstvu. Dominković je bio svjestan toga da godina dana školovanja za učiteljsko zvanje („pionir prosvjete“) nije dovoljna. Stoga ističe da nijedna škola ne „daje“ gotove stručnjake, ona samo omogućuje „temeljitu uputu i usaditi čvrstu volju i ljubav za buduće zvanje; a čovjek uči, dok je živ“ (Dominković, 1919., str. 19). Dakle, autor zagovara suvremeni koncept cjeloživotnog učenja.

Kandidati za učitelje stručne (obrtne) i građanske škole pohađali bi učiteljsku akademiju dvije godine, a još k tome valja im omogućiti školovanje na sveučilištu kako bi stekli uvjete za zvanje učitelja srednje škole.

Dominković se zalaže za to da se sveučilište i sav učenički život preustroji „prema duhu vremena“, da među profesorima i učenicima vladaju prijateljski odnosi, „a među samim đacima pravi demokratski i bratski duh, dakle bez vjerske i političke primjese“ (Dominković, 1919., str. 20).

Zalagao se da se svakom učeniku omogući temeljito učenje, i to onoga što „hoće i što će mu poslije trebati, te ono, za što ima najviše dara. Nije dakle dobro, a ni praktično, da učenik mora učiti i bubati ono, što nikad ne će trebati“ (Dominković, 1919., str. 20).

Autor je svjestan da su za promjene potrebna novčana sredstva, ali da ih treba uložiti u obrazovanje da ne bi bilo „mnogo mrtva kapitala“. Nakon svega zaključuje:

„Ako naše društvo vjeruje, da mu je škola potrebna, ako želi svoje savršenstvo, onda svakako želi da bude savršenija institucija, koja ga može do savršenstva da privodi, pa će zato znati, da nađe sredstva, kojima će tu instituciju pomagati, da može svoj zadatak da zadovoljava“ (Dominković, 1919., str. 20).

Reforma školstva

Naša je dužnost brinuti se, da nam se naraštaj valjano odgoji i naobrazi. Uložimo svu snagu, sve svoje znanje na shodno preustrojenje škola i - uspjeti ćemo. Onda ćemo dobiti razumne, poštene i korisne ljude.

Kod sastavljanja ove rasprave poslužio sam se ne samo svojim vlastitim znanjem i iskustvom, nego sam upotrijebio i iskustvo i opsežno znanje domaćih i stranih stručnjaka... tu nadu na oživotvorenje potkrepljuje i ta činjenica, što se općenito uviđa, da mi trebamo bolje škole, škole za svakoga, škole koje će uzgajati i spremati za život.

Moji doživljaji, str. 159.

Obnova školstva

Opće je poznato, da školstvo sadašnjeg vremena ne odgovara potrebi. Većina se prigovora tiče srednje škole; osobito gimnazije. Ali ni škole drugih kategorija nisu baš posve dobro uređene. To priznaju i pristaše sadašnjeg uređenja školstva, jer i oni već dulje vremena pokušavaju uvesti razne preinake. Ali - velika većina svih preinaka je kopija stranih škola. A to nije dobro, jer mi imamo naše potrebe, stoga treba da su i škole udešene tako, da odgovaraju našim potrebama.

Stoga mora škola spremati za rad, za samostalno mišljenje; škola mora spremati za pametan život. To je zadaća svake škole bila ona elementarna, srednja ili visoka.

Obnovljene bi škole bile ne samo za nauk, nego još više za dobar uzgoj. Dakako, da bi morali i udžbenici biti tako udešeni, da potiču đaka na samostalno mišljenje i samostalan rad. Učenik mora u školi raditi, a mora radeći učiti.

Moji doživljaji, str. 160, 163.

Nadzor i uprava

Propis o nadzoru učionah u vojnoj Krajini od 8. lipnja 1871. godine definirao je radna tijela koja će nadzirati rad u školama i njihov djelokrug. *Propisom* se predviđa djelovanje Mjesnog školskog vijeća koje bi se brinulo, npr., za povećanje školske zaklade, nadziralo bi školske zgrade i zemljište, brinulo se za školske knjige, učenikovo redovito pohađanje nastave te da učitelji što savjesnije obnašaju svoje dužnosti. Mjesnog školskog nadzornika imenuje Mjesno školsko vijeće koje se brine za radne obveze prema propisanom nastavnom planu i programu. Kotarsko školsko vijeće brine se za zakonit rad škole, za školsku izgradnju, a sudjeluje i pri izricanju disciplinskih prekršaja prema učitelju i dr. Zemaljsko školsko vijeće nadzire rad kotarskih i mjesnih školskih vijeća, sudjeluje u popunjavanju ravnateljskih i učiteljskih radnih mjesta, predlaže nastavni plan i program, školske knjige i dr. (Cuvaj, 1909., str. 118 - 122). Osim Kotarskog školskog vijeća imenuje se i nadzornik kotarskih škola koji periodično pregledava rad u školama, održava ispite, priprema didaktičko-pedagoške savjete i učiteljske skupštine te nadzire ispunjavaju li mjesni školski nadzornici svoje dužnosti i obveze.

Zakonom iz 1874. godine također se definira ustroj školske uprave koju čini u općinama Općinski školski odbor, a u županijama se imenuje županijski školski nadzornik. Vrhovni nadzor pripada vladi odnosno zemaljskoj školskoj upravi koja rješava didaktičko-metodičke i disciplinske probleme, propisuje školske knjige za osnovne škole, imenuje ravnatelje i učitelje svih osnovnih škola, nadzire rad u svim školama i dr. Osim toga, Zakon je odredio da se za ostvarivanje vjeronauka brine crkvena vlast.

Školski nadzornici

Dominković često ističe da su nadzor rada škole i učitelja (školski nadzornici) te upravljanje školom (ravnatelj škole) aktualan problem, a o njima ovisi napredak školstva. Međutim, autor u raspravama manje prikazuje zakonske odredbe, već svoju pozornost usmjerava prema radu i osobinama nadzornika i ravnatelja. Pritom ističe da se u školskoj praksi susreo sa školskim nadzornicima koji su bili skloni učitelju, ali i s onima koji su bili bezobzirni i oštri u razredu i razgovoru s učiteljima te tako remetili učiteljev ugled. Bilo je školskih nadzornika koji su nenajavljeno došli u razred, ali i onih koji su o tome obavijestili školu i učitelja, poput dr. Izidora Kršnjavoga. U ugodnom sjećanju ostao mu je posjet biskupa Josipa Jurja Strossmayera 1865. godine pa je napisao kako je „slušao odgovore učenica, razgledao zbirku učila, porazgovarao se s nama glede školske zgrade itd.; razgledao sa škol. odborom gradilišta za djevojačku i dječjačku školu, koje

su po njegovoj uputi i sagrađene, pa su danas pravi ures grada. Tako je Kršnjavi došao k nama kao pravi i iskreni prijatelj..." (*Moji doživljaji*).

S obzirom na to da je imao i pozitivna i negativna iskustva, Dominković se pita tko je sposoban biti školskim nadzornikom. Na to pitanje odgovara u članku *Školski nadzornik* (1897.).

Tko je sposoban biti školski nadzornik?

„Nadzornik mora biti učitelj učitelja, on mora nastaviti rad učiteljske škole: treba dakle da ima iste sposobnosti kao i učitelj učiteljske škole. Nadzornik treba stoga da je nikao iz cvijeta pučkog učiteljstva. Zato neka se za nadzornike biraju učitelji, o kojih se znade, da su se poslije položenih ispita dalje naobražavali i usavršavali, te koji svojim značajem, svojim znanje, iskustvom i odanošću prama knjizi i učitelj. zvanju, svojim mnogogodišnjim radom na raznovrsnim školama, kao i svojim ponašanjem natkriljuje druge učitelje..."

Vjekoslav Dominković, 1897., str. 107.

Ravnatelj škole

Vjekoslav Dominković, kao i pri prikazu položaja i zadaća nadzornika, tek usputno prikazuje zakonske propise kojima se definiraju uvjeti za radno mjesto ravnatelja i njegove zadaće. Njega zanimaju ravnateljeve ljudske i pedagoške osobine, odnosno pokazuje li on *pedagoški takt* i *ravnateljski duh*. Dominković je tijekom pedeset godina svoga rada, kako piše, imao jedanaest ravnatelja, što je svakako dobro polazište za razmatranje takve teme. Autor navodi i neke loše postupke ravnatelja. Ima ravnatelja koji učitelje smatraju nekom vrstom „roba“ jer zahtijevaju da učitelj mora raditi i misliti onako kako oni žele; učitelj je podčinjen, stalno se njega pregledava, nadgleda, njemu se prigovara i zapovijeda; ravnatelj obično mnogo pišu, preveliki su birokratski poslovi te potroše mnogo vremena na „kojekakovo piskaranje“ odnosno „službeno uredovanje“.

Ravnateljsko mjesto tako je važno, kako je rekao I. Kršnjavi, pa „bi trebalo ustanoviti poseban ispit za one, koji žele polučiti ravnateljsko mjesto“, spominje Dominković. Priprema učitelja za obavljanje ravnateljskog posla kao složenog i društveno odgovornog i danas je aktualno u hrvatskom školskom sustavu. U članku *Ravnatelj* (1896.) u četiri nastavka jasno izražava svoje promišljanje o osobinama koje bi trebao imati ravnatelj škole. Uočio je kako je često nepovoljan međuljudski odnos između ravnatelja

i učitelja jer nema potrebne kolegijalnosti i sloge. Međutim, dobar je ravnatelj onaj koji je kao pedagog ugledna i vrlo važna osoba, „čovjek naobražen, pohvalnoga ponašanja i življenja, dobar učitelj i uzgojitelj“ (Dominković, 1896., str. 110) te nastoji svojoj školi pribaviti što bolji ugled. Dominković navodi trinaest ključnih obilježja dobrog ravnatelja:

1. Ravnatelj ne mora biti učenjak – mora biti „meštar“ svoje struke, poznavati nove rezultate znanosti, ali ne pisati „mnogo knjiga“ jer za to nema vremena.
2. Ravnatelj neka obučava u svim razredima – to je potrebno kako bi upoznao sve učenike škole.
3. Ravnatelj kao nadzornik razreda – znači da redovito posjećuje učitelje u razredu jer mu je „stalo do blagostanja učenika i naroda“ (Dominković, 1896., str. 125).
4. Ravnatelj kao čuvar reda u školi i izvan nje – u tom poslu mora pokazati „ravnateljski duh“, a bez njega nema uspješnog rada, odgoja i napretka.
5. Ravnatelj kao otac i prijatelj učenika koji zadoše stranputicom – s učenikom koji imaju problema u vladanju i učenju korisnije je razgovarati, opomenuti ga ili ukoriti u izravnom razgovoru („u četiri oka“), nego to učiniti pred svim učenicima i učiteljima.
6. Ravnatelj kao uzor-učitelj – pokazuje „pedagogički takt“.
7. Ravnatelj, čuvar zdravlja – osigurava odgovarajuće uvjete učenicima za rad (učionice, učila, kretanje).
8. Ravnatelj, čuvar školskog reda – brine se za provedbu školskih propisa u školi.
9. Ravnatelj ne zanemaruje uz velike poslove ni takozvane „malenkosti“ – brine se za službene propise.
10. Ravnatelj je prijatelj čestih sjednica – učiteljske sjednice potrebne su radi toga da se učitelji češće međusobno savjetuju, da govore o odgoju i školskim potrebama (npr., knjigama za učenike).
11. Ravnatelj, prijatelj školskih šetnja – zagovara i organizira izlete i šetnje radi odmora i očuvanja zdravlja.
12. Ravnatelju je na srcu blagostanje učitelja – stoga nastoji „iskorijeniti sve što se ne slaže sa čašću i uzvišenim zvanjem uzgojitelja i učitelja“ (Dominković, 1896., str. 160).
13. Ravnatelj nastoji pridobiti roditelje za školu – što ostvaruje na posebnim nastavnim satovima koji su posvećeni roditeljima i razgovoru s njima te mogu ravnatelju reći svoje želje, tužbe i upite. „Škola može ispuniti svoj teški zadatak samo onda, ako ju potpomažu i roditelji“ (Dominković, 1896., str. 160).

Učiteljsko udruživanje

Među zaslužnim je učiteljima za ustroj učiteljstva 70-ih godina 19. stoljeća, nema sumnje, Ivan Filipović (1823. – 1895.). Time je pokazivao rodoljubnu učiteljsku angažiranost radi okupljanja učitelja i razvijanja njihove staleške svijesti. Zaslužan je za utemeljenje *Učiteljske zadruge* 1865. godine, prve učiteljske udruge u Hrvatskoj. Utemeljenje *Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora* 1871. godine vjerojatno je Filipovićevo najvažnije djelo. Osim toga, organizirao je tri važne učiteljske skupštine (1871., 1874. i 1878.), predložio je osnatak *Saveza hrvatskih učiteljskih društva* koje je počelo djelovati 1885., a zaslužan je za izgradnju Hrvatskoga učiteljskog doma (1889.) i *Hrvatskoga učiteljskog konvikta* (1899.). S obzirom na sve te njegove zasluge oko učiteljskog udruživanja, smatra se da je Filipović genijalni organizator hrvatskoga učiteljstva (Vukasović, 2015., str. 26).

Među značajnim učiteljima i pedagoškim piscima koji su uvidjeli važnost učiteljskog udruživanja i koji je pridonio ostvarivanju takve ideje svakako je i Vjekoslav Dominković jer je zaslužan za utemeljenje *Društva učitelja i učiteljica građanskih (viših pučkih) škola*. Razumljivo je Dominkovićevo zalaganje za udruživanje učitelja/učiteljica građanskih škola jer se cijelog svoga radnog vijeka zalagao za njihovo utemeljenje te dugoročno određivanje njihova pravnog i materijalnog položaja. Stoga se može i razumjeti da su Dominkovića nazivali „bard nastavnika građanskih škola u Jugoslaviji“ prigodom obavijesti o održavanju *Desetog jubilarnog kongresa Saveza nastavnika građanskih škola Kraljevine Jugoslavije* koji je održan od 3. do 5. srpnja 1931. godine u Beogradu.

Učitelji/učiteljice građanskih škola bili su članovi učiteljskih društava i učlanjeni u *Savez hrvatskih učiteljskih društava*. Međutim, početkom 20. stoljeća Dominković je nastojao udružiti sve učitelje građanskih škola u posebno društvo. U tim je nastojanjima isticao bitna obilježja građanskih škola, posebice u općem i stručnom obrazovanju učenika i naroda. Mnoge su aktivnosti prethodile utemeljenju takvih udruženja. Inicijativni sastanak nekoliko učitelja građanskih škola na kojem se razmatrala mogućnost osnivanja udruženja održan 17. kolovoza 1908. u Zagrebu. Slijedi potom sastanak učitelja viših pučkih škola u Zagrebu 10. kolovoza 1909. te 10. veljače 1910. godine kojim je predsjedavao Vjekoslav Dominković i tom je prigodom izabran privremeni odbor za izradu pravila društva. Vlada je potvrdila pravila 13. ožujka 1912. godine, a u njima su definirane važne odrednice za rad društva: sjedište, svrha, sredstva, članovi, dužnosti i prava članova, uprava, sjednice odbora, održavanje glavnih skupština, djelokrug rada glavne skupštine, imovina društva, razmirice članova, promjena pravila i prestanak društva (Cuvaj, 1913., str. 315–320).

Društvo učitelja i učiteljica građanskih (viših pučkih) škola počelo je djelovati 5. kolovoza 1912. nakon održane prve godišnje skupštine i svojim je idejama utjecalo na

ustrojstvo i promjene građanskih škola. Pripremljen je *Nacrt ustanova te naučne osnove za građanske škole kralj. Hrvatske i Slavonije*, a u njemu se, između ostaloga, predlaže da su građanske škole prema statusu jednake *nižim realkama*; predlaže se još i ukidanje posebnog obrazovanja za dječake i djevojčice (koedukacija) (Žalac, 1983., str. 157 - 158).

U Zagrebu je 3. rujna 1926. godine održana pokrajinska konstituirajuća skupština *Društva* za Hrvatsku i Slavoniju, a za predsjednika odbora izabran je Vjekoslav Dominković. *Društvo* je 1928. godine imalo 215 članova. Pripremio je u srpnju 1927. kongres svih nastavnika građanskih škola Jugoslavije u Osijeku. U rezoluciji su se izjasnili protiv degradiranja građanskih škola, zatražena je mogućnost prijelaza učeniciima iz građanskih škola u sve druge, s razlikovnim ispitom, te je postavljen zahtjev za napredovanje učitelja na činovničkoj ljestvici kako je to bila praksa u drugim srednjim školama (Žalac, 1983., str. 160). *Društvo* je bilo aktivno i na drugim područjima pa je pokrenulo izlaženje lista *Osvit* za učenike građanskih škola. Osnivačka skupština *Društva* za područje Banovine Hrvatske održana je 2. veljače 1940. godine, a Dominković je bio njegov doživotni počasni predsjednik. Daljnji rad i učvršćivanje građanskih škola u školskom sustavu poremetio je i zapravo zaustavio Drugi svjetski rat, a poslije njega, u novom društvenom poretku i školskom sustavu građanske su škole i nestale.

Pedagoškim djelovanjem do napretka školstva

Vjekoslav Dominković bio je pedeset godina aktivan u hrvatskom školstvu, a završetkom 19. stoljeća i više od dva desetljeća 20. stoljeća. On je, prije svega, učitelj i cijeli je svoj životni vijek i rad usmjerio prema učiteljskom zvanju i napretku hrvatskoga školstva. U svjetskim se obzorima tada stvaraju temelji *nove škole*. Sve su prisutniji novi svjetonazori na položaj djeteta u društvu i njegov razvoj. Osim toga, sve se više razvija dječja psihologija te eksperimentalna pedagogija, mnogi se pedagozi priklanjaju pokretu *radne škole* i novim didaktičkim sustavima (skupni rad, individualizirana nastava). Mnogi su hrvatski pedagozi bili sljedbenici takvih ideja, npr., Vjekoslav Košćević, Jure Turić, Salih Ljubunčić, Franjo Higy-Mandić, Stjepan Matičević, Pavao Vuk-Pavlović, Stjepan Pataki i mnogi drugi. Vjekoslav Dominković poznao je djelovanje Mijata Stojanovića, svoga učitelja u učiteljskoj školi (preparandiji) u Zemunu, Ivana Filipovića, Stjepana Basaričeka i Davorina Trstenjaka kojega je 1889. godine naslijedio u Višoj djevojačkoj školi u Karlovcu.

Međutim, od mnogih tema o kojima je Dominković pisao izdvojili smo četiri. Zalagao se cijelog svoga radnog vijeka za koncept građanskih škola koje se utemeljuju

propisima iz 1871. godine u Vojnoj krajini. O važnosti građanskih škola Dominković piše u nekoliko članaka, a osobito u djelu *Gradani i škola* (1905.).

Dominkoviću je također jedna od važnih tema odgoj i obrazovanje djevojaka. Njegov je prinos u tome što je nastojao i uspijevaio da odgoj i obrazovanje djevojaka postanu i ostanu u središtu društvenog i prosvjetnog zanimanja.

Hrvatska krajem 19. stoljeća

(Izvor: *Povijesni atlas za srednje škole* (2009.). Zagreb: Školska knjiga, str. 109)

Pisao je o školi s različitih motrišta. Uočavao je manjkavosti odgojno-obrazovnog procesa u kojem se pokazivalo nasljeđe *stare škole* koju su obilježavale neučinkovite metode nastave i učenja, verbalizam, učenje napamet i bez razumijevanja uz primjenu kazne (šibe) kao osnovnog odgojnog sredstva.

Dominković se zalagao za jedinstveno odgojno djelovanje škole i obitelji. Ključne uzroke odgojnog neuspjeha pronalazi u lošim obiteljskim prilikama i lošim roditeljskim uzorima.

Upozoravao je i na preopterećenost učenika. Kao jedno od mogućih rješenja toga problema predlagao je primjenu njemačkog modela s nazivom „nerazdijeljeno školsko vrijeme“, prema kojem se intelektualni (umni) rad učenika organizira samo prije podne, kad su učenici sposobni baviti se pojedinim nastavnim predmetima. Svesrdno se zalagao za nastavu tjelesnog odgoja, očuvanje i unapređivanje zdravlja, za radni odgoj i utemeljenje školskih vrtova.

S obzirom na uočene probleme na koje je upućivao i predlagao promjene, zagovarao je reformu škole i skicirao ukupni odgojno-obrazovni sustav.

Pisao je o nadzoru i upravi u školstvu. Nije se posebno zanimao za njihove zakonske osnove, ali je razmatrao ljudske i stručne osobine onih koji su bili školski nadzornici i ravnatelji škole.

Vjekoslav Dominković proglašen je „bardom nastavnika građanskih škola“ jer je upravo njegovim zalaganjem utemeljeno *Društvo učitelja i učiteljica građanskih (viših pučkih) škola* 1912. godine. Okupljao je učitelje radi podizanja njihove staleške svijesti. Bio je prvi predsjednik *Društva*, a potom i doživotni počasni predsjednik.

Valja spomenuti i njegovo nastojanje da se učitelji cjeloživotno usavršavaju. To je nastojanje i praktično pokazao školovanjem na bečkom *Pädagogiumu*, gdje se priklonio mnogim mišljenjima svoga učitelja F. Dittesa.

ZAKONI I PROPISI O ŠKOLSTVU 1774. – 1929.⁵²

- ❖ Opći školski red za njemačke normalne glavne i trivijalne škole od 6. prosinca 1774. (*Allgemeine Schulordnung für die deutschen normal- Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen kais-königl. Erbländern*)

Propis je izradio Nijemac Johann Ignaz von Felbiger (1784. – 1788.) Važne su odredbe kojima se ističe kako je odgoj dječaka i djevojaka najpouzdaniji temelj općem narodnom napretku i kako je odgajanje uvjet cjelokupnog života svih ljudi; omogućuje se osnivanje normalnih (s četiri učitelja), glavnih i gradskih (u gradovima) te trivijalnih osnovnih škola (s jednim učiteljem); društveni i materijalni položaj učitelja nije uređen kao ni njegovo obrazovanje (polazili su tečajeve, npr., u Beču); rad škola nadziru i država i crkva.

- ❖ *Ratio educationas* od 22. kolovoza 1777. godine (*Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*) namijenjen je Ugarskoj i Hrvatskoj; njime se definira školski sustav od osnovne škole do sveučilišta; osnovne škole su narodne (osnovne u selima), narodne u gradovima za obrtnike i trgovce (s tri učitelja), uzorne narodne ili normalne (u okružnim gradovima, s četiri učitelja); škole su državne ustanove; definira se opća obveza polaska u školu, vjerska tolerancija, a svrha je odgojiti i obrazovati valjana građanina.
- ❖ Državni školski ustav od 11. kolovoza 1805. godine (*Politische Schulverfassung* ili *Schucodex*); uredba je vrijedila i za školstvo u Vojnoj krajini; osnovne škole su trivijalne, ili glavne, ili realne u selima i gradovima, a u gradovima i ženske škole; proširuje se ustrojstvo osnovnoškolskog obrazovanja u odnosu na *Ratio educationas* iz 1777.; obrazovanje učitelja: učitelj glavne škole obrazuje se u pedagoškim tečajevima uz normalne ili uzorne škole u trajanju od šest mjeseci; učitelji trivijalnih škola polaze tečajeve šest mjeseci u glavnim školama; učitelji realnih škola trebaju i sami završiti realnu školu i tečaj u nekoj normalnoj (uzornoj) školi; učiteljice ženskih škola moraju završiti ženski ručni rad.
- ❖ *Ratio educationas* od 1806. (*Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*⁵³); određuju se vrste škola te nastavni planovi i programi, propisuju se upute o upravljanju školama i metodičke upute za rad učitelja, ravnatelja i nadzornika, predviđaju se različita nastavna sredstva i pomagala te odredba o plaćama učitelja; uvodi se, osim svakidašnje škole, i tzv. opetovna nastava nedjeljom; predviđa se učenje narodnog jezika.
- ❖ Sustav početnih učionica od 16. srpnja 1845. (*Systema scholarum elementarium*); zakon je vrijedio u Građanskoj Hrvatskoj sve do 1874.; osnovne škole su niže (imaju samo prvi i drugi razred i svatko ih treba završiti) i više (ako su osim prva dva i treći i četvrti razred, steći znanje za buduće zanimanje); za odgoj i obrazovanje djevojaka treba utemeljiti posebne škole prema budućem zanimanju i takve su škole, ako je moguće, odvojene od dječakih; dva su tipa škola za djevojčice: a) osim osnovnih nastavnih predmeta i ženskog ručnog rada, one uče i domaćinstvo i tehnologiju, b) za djevojčice bogatijih roditelja koje osim računstva uče i zemljopis i povijest; učitelji se obrazuju u pripravičkim ustanovama u trajanju od dvije godine.
- ❖ Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji⁵⁴ prvi je hrvatski škol-

ski zakon poznat pod nazivom kao Mažuranićev zakon kojim se propisuje da su osnovne škole opće pučke (četiri godine) i građanske (tri godine), a učitelji koji nisu nastavljali školovanje bili su obvezni pohađati opetovnicu (dvije godine, dva puta tjedno po dva sata), a s općom pučkom školom bili su prema potrebi bili spojeni strukovni tečajevi; osnovne škole su javne ili privatne; učitelji se obrazuju i osposobljavaju u muškim i ženskim preparandijama u trajanju od tri godine; „produžno“ obrazovanje učitelja provodi se s pomoću knjižnica, školskih časopisa, učiteljskih sastanaka i izvanrednim obrazovnim tečajevima; uprava škole prepuštena je općinskoj, županijskoj, zemaljskoj i crkvenoj upravi (vjeronauk); nastavni jezik je hrvatski.

- ❖ **Zakon od 31. listopada 1888. o uređenju pučke nastave i obrazovanju pučkih učitelja u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji;** pripajanje Vojne krajine 1881. uvjetovalo je donošenje jedinstvenog zakona koji bi vrijedio za dotadašnju Vojnu krajinu i Građansku Hrvatsku; osnovne škole dijele se na niže (s njima je opetovnica) i više škole; strukovni se tečajevi mogu spojiti s osnovnim školama koje mogu biti javne (bez obzira na vjeroispovijest) ili privatne te konfensionalne; nastavni jezik je hrvatski ili srpski; građanske škole nazivaju se „više pučke škole“, imaju praktičnu svrhu te omogućuju stjecanje posebnih znanja o obrtu, trgovini i gospodarstvu; preparandija se naziva učiteljskom školom i traje četiri godine; škole se ne klasificiraju te je za sve učitelje jedna temeljna plaća; učitelj može biti umirovljen nakon četrdeset godina službovanja; udate učiteljice isključuju se iz učiteljske službe; nadzornici su samo referenti županijskih oblasti.
- ❖ **Zakon o narodnim školama u kraljevini Jugoslaviji od 5. prosinca 1929.,**⁵⁵ narodne su škole državne, a nastava je opća i obvezna tijekom osam razreda;⁵⁶ narodne su škole osnovne i traju četiri godine te više narodne škole; narodne škole su i „zabavišta, škole za nedovoljno razvijenu i defektnu djecu“, ustanove koje služe općem narodnom prosvjećivanju: „analfabetski tečajevi, škole i tečajevi za domaćice, privredni tečajevi, higijenski tečajevi i slično“ (*Zakon*, 1929., članak 7); upisuju se djeca s navršениh sedam godina života; učitelji su privremeni (završio učiteljsku školu, položio učiteljski ispit zrelosti ili višu pedagošku školu ili „pedagoške nauke na filozofskom fakultetu“ (članak 71) i stalni učitelji (privremeni učitelji koji su položili praktični učiteljski ispit); učitelje (u školi i izvan nje) ocjenjuju „sreski i banski školski nadzornici“ (članak 103); upravu i nadzor obavlja ministar prosvjete neposredno i posredno s pomoću uprave škole, „sreskih načelnika i banskih uprava“ (članak 112); nije omogućeno otvaranje privatnih škola.⁵⁷

Preporuke za čitanje

- Batinić, Štefka; Radeka, Igor (2013.), *Obrazovanje učitelja u Hrvatskoj između dva svjetska rata. Anali za povijest odgoja (Zagreb)*, vol. 12, str. 113 - 127.
- Čustonja, Zrinko (2004.), *Razvoj tjelesne i zdravstvene kulture u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
- Franković, Dragutin; Ogrizović, Mihajlo; Pazman, Dragutin (1971.), *Sto godina Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj 1871.–1971*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Horbec, Ivana; Švoger, Vlasta (2010.), *Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774. Anali za povijest odgoja (Zagreb)*, vol. 9, str. 5 - 48.
- Kirin, Josip (1886.), *Razvitak hrv. puč. školstva, naročito u preporodu našeg naroda. Napredak, XXVII.*, više nastavaka (str. 165 - 512).
- Munjiza, Emerik (1992.), *Školski vrtovi u osnovnom školstvu Hrvatske do 1918. Anali za povijest odgoja (Zagreb)*, vol. 1, str. 93 - 102.
- Ogrizović, Mihajlo (1980.), *Likovi istaknutih pedagoga. II. (Mijat Stojanović)*. Zagreb: Školske novine, str. 85 - 141.
- Šidak, Jaroslav (1975.), *Jedno stoljeće u razvoju školstva u hrvatskim zemljama (1773.–1874.)*. *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, 9, str. 37 - 48.
- Švoger, Vlasta (2012.), *O temeljima modernoga školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj. Povijesni prilozi*, 42, str. 309 - 328.
- Vukasović, Ante (2015.), *Likovi istaknutih hrvatskih pedagoga. (Ivan Filipović: otac hrvatskoga učiteljstva)*. Zagreb: Školske novine, str. 20 - 45.
- Župan, Dinko (2001.), *„Uzor djevojke“: obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovine 19. st. Časopis za suvremenu povijest (Zagreb)*, 33, br. 2, str. 435 - 452.
- Župan, Dinko (2002.), *Pučko školstvo u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića*. Magistarski rad. Sveučilište u Zagrebu.

VAŽNIJA DJELA VJEKOSLAVA DOMINKOVIĆA

- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1880.), Srednji stalež i njegova naobrazba. *Obzor* (Zagreb), 20. rujna 1880., br. 215.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1889.), Zemljopis u pučkoj školi. *Napredak*, br. 32, str. 505–507.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1890/91.), Školski vrt više djev. i dječ. škole. Karlovac.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1891.), Školski vrt više djevojačke i dječачke škole u Karlovcu, *Školski vrt*, III., br. 9, str. 132–135; br. 10, str. 158; br. 12, str. 185–187.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1892.), Komensky i prirodopisna obuka. *Napredak*, br. 9, str. 133–137; br. 10, str. 152–155.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1894.), Škola i klupa. *Napredak*, br. 3, str. 33–36.
- (D.V-ć) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1896.), Uzrok današnjim neuspjehu uzgoja. *Škola* (Karlovac), VII., br. 5, str. 81–84.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1896.), In memoriam Friedrich Dittes. *Škola* (Karlovac), VII., br. 6, str. 105–106.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1896.), Ravnatelj. *Škola* (Karlovac), VII., br. 7, str. 109–111; br. 8, str. 125–128; br. 9, str. 142–145; br. 10, str. 157–160.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1896.), Prvi sastanak austrijskih građanskih učitelja. *Škola* (Karlovac), VII., br. 10, str. 167–168.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1896.), Priopćio. *Škola* (Karlovac), VII., br. 7, str. 109–111; br. 8, str. 125–128; br. 9, str. 142–145; br. 10, str. 157–169.⁵⁸
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1897.), Misli i nazori o vanjskom odnošaju pučkoga učitelja [Po Diesterwegu]. *Škola* (Karlovac), VIII., br. 1, str. 6–7; br. 2, str. 20–22.
- (Vj. D-ć) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1897.), Međunarodni kongres ženjskinja (Berlin, 19–27. rujna 1897.). *Škola* (Karlovac), VIII., br. 2, str. 31–32.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1897.), Školski izleti. *Škola* (Karlovac), VIII., br. 4, str. 60–61.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1897.), Iz školskoga svijeta. *Škola* (Karlovac), VIII., br. 7, str. 104–105.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1897.), Školski nadzornik. *Škola* (Karlovac), VIII., br. 7, str. 105–107.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1897.), Žensko pitanje. *Škola* (Karlovac), VIII., br. 8, str. 126–128.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1897.), Josip Stipetić. *Škola* (Karlovac), VIII., br. 9, str. 133–134.⁵⁹
- (V. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1897.), Ženska nastava. *Škola* (Karlovac), VIII., br. 12, str. 182–184.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1898), Četrdesetgodišnjica Josipa Stipetića. *Škola* (Karlovac), IX., br. 1, str. 12–13.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1898.), Naša plaća (Prijedog učit. društva za hrvatsko Primorje u XII. glavnoj skupštini „Saveza hrvat. učit. društava“). Obrazložio Milan Žagar.

- Škola* (Karlovac), IX., br. 5, str. 72–75.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1898.), Učiteljice u Njemačkoj. *Škola* (Karlovac), IX., br. 8, str. 121–122.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1898.), Skupština njemačkih austrijskih učitelja. *Škola* (Karlovac), IX., br. 11, str. 171.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1898.), Želje austrijskih učitelja. *Škola* (Karlovac), IX., br. 12, str. 185–187.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1899.), Naše doba. *Škola* (Karlovac), X., br. 1, str. 10–12.
- (V. D. + Fr. M.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV; MAJCAN, FRANJO (1899.), Ispiti. *Škola* (Karlovac), X., br. 6, str. 85–89.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1899.), Zadaća. *Škola* (Karlovac), X., br. 6, str. 96–97.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1899.), Viša djevojačka škola. *Škola* (Karlovac), X., br. 7, str. 103–106.
- (Vj. D-ić) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1899.), Stručna škola. *Škola* (Karlovac), X., br. 8, str. 123–125.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1899.), Nikola Hadžić [Po autobiografiji]. *Škola* (Karlovac), X., br. 11, str. 169–173.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1900.), Školske reforme u Francuskoj. *Škola* (Karlovac), XI., br. 5, str. 72–74.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1900.), Preopterećenost i umornost u školi. Priopćio. *Škola* (Karlovac), XI., br. 8, str. 114–116.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1900.), Iz školskog svijeta [Skupština njemačkih učitelja]. *Škola* (Karlovac), XI., br. 8, str. 124–125.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1900.), Riječ o uzgoju i naobrazbi ženskoj. *Škola* (Karlovac), XI., br. 9, str. 132–133; br. 10, str. 146–147.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1900.), Žena u budućnosti. *Škola* (Karlovac), XI., br. 12, str. 177–180.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1901.), Preustrojstvo viših djevojačkih škola. *Napredak*, br. 29, str. 465–484; br. 30, str. 484–485; br. 32, str. 521–523; br. 35, str. 569–572.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1901.), Školske tiskanice. *Škola* (Karlovac), XII., br. 2, str. 28–29.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1901.), O naobrazbi. *Škola* (Karlovac), XII., br. 3, str. 41–43.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1901.), O školskoj i narodnoj knjižnici. *Škola* (Karlovac), XII., br. 5, str. 74–76.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1901.), Poučni razgovori: O učiteljskoj naobrazbi. *Škola* (Karlovac), XII., br. 6, str. 91–93.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1901.), Školski razgovori: Učitelj – ura. *Škola* (Karlovac), XII., br. 8, str. 124–125.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1901.), U školskoj sobi. *Škola* (Karlovac), XII., br. 11, str. 170–172.

- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1901.), O osiguravajućem društvu. *Škola* (Karlovac), XII., br. 12, str. 188–189.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1902.), Uprava i nadzor škole. *Napredak*, br. 26, str. 415–417; br. 29, str. 463–466; br. 30, str. 477–479; br. 31, str. 492–494; br. 32, str. 507–510; br. 33, str. 523–526.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1902.), Julije Fras. *Napredak*, br. 46, str. 732–725; br. 47, str. 748–751; br. 48, str. 765–766.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1902.), Učiteljski razgovori. *Škola* (Karlovac), XIII., br. 6, str. 90–92.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1902.), O zadaćama (razgovori). *Škola* (Karlovac), XIII., br. 7–8, str. 123–125.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1903.), Šiba u školi. *Napredak*, br. 1, str. 5–6; br. 2, str. 21–22; br. 3, str. 36–38.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1903.), Nerazdijeljeno školsko vrijeme. *Napredak*, br. 32, str. 497–500.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1903.), U zdravu tijelu zdrava duša. *Napredak*, br. 50, str. 786–789; br. 51, str. 803–806.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1903.), *Das öffentliche Unterrichtswesen in Kroatien-Slavonien*. Budapest: Miksa Muskat.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1904.), Učiteljski sastanci u Ugarskoj. *Napredak*, br. 37, str. 590–592.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1904.), Riječ u pravo vrijeme. *Napredak*, br. 50, str. 791–794; br. 51, str. 807–809.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1904.), Škola za domaćice. *Domaće ognjište*, V., br. 5, str. 91–94.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1904.), Ivan Pinter. *Škola* (Zagreb), XV., br. 4, str. 61–62.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1904.), Učiteljski sastanci u Ugarskoj. *Škola* (Zagreb), XV., br. 10, str. 154–155.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1904.), Učiteljski razgovori. *Škola* (Zagreb), XV., br. 12, str. 182–184.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1905.), Javni ispiti („Građani i škola“). *Škola* (Zagreb), XVI., br. 8, str. 104–105.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1906.), O ženskom uzgoju. *Napredak*, br. 8, str. 114–115; br. 9, str. 129–131; br. 10, str. 145–147.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1906.), Milan Rojc. *Škola* (Zagreb), XVII., br. 7, str. 98.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1906.), O sedamdesetogodišnjici prof. Frangeša [S portretom]. *Škola* (Zagreb), XVII., br. 11, str. 161–162.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1907.), Fonomimika u početnoj obuci čitanja. *Napredak*, br. 3, str. 39–41.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1907.), Učiteljski razgovori. *Škola* (Zagreb), XVIII., br. 7, str. 107–109.

- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1907.), Učiteljski razgovori. *Škola* (Zagreb), XVIII., br. 8, str. 125–127.
- (Vj. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1908.), Školske knjige u Karlovačkoj Krajini. Prilog povijesti hrvatskoga školstva. *Škola* (Zagreb), XIX., br. 1, str. 6–7; br. 2, str. 21–23; br. 3, str. 44–47; br. 4, str. 60–62.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1908.), Učiteljski razgovori. *Škola* (Zagreb), XIX., br. 8, str. 124–125; br. 12, str. 193–194.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1909.), *Pčelarstvo*. Karlovac: Voćarska zadruga.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1909.), Skromna kućanska škola. *Domaće ognjište*, IX., br. 4, str. 86–89.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1909.), Građanski učitelji, udružimo se! *Hrvatski učiteljski dom*, II., br. 10, str. 93–94.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1909.), Građanska škola. *Hrvatski učiteljski dom*, II., br. 17, str. 167–170, 177–180.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1909.), Što rade građanski učitelji? *Hrvatski učiteljski dom*, II., br. 22, str. 224–225.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1912.), Grga Paulić. *Škola* (Zagreb), XXIII., br. 6, str. 86–87.
- (V. D.) DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1914.), Učiteljski razgovori. *Škola* (Zagreb), XXV., br. 3, str. 43–45.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1919.), Za reformu naše škole. *Hrvatski učiteljski dom*, XII., br. 1–2, str. 5–6; br. 3–4, str. 19–20.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1923.), Filantropisti. *Hrvatski učitelj*, III., br. 11–12, str. 271–272.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1923.–1924.), Kratak osvrt na razvitak građanskih škola u Hrvatskoj i Slavoniji, *Građanska škola*, br. 1, str. 7.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1925.), Važnost građanske škole. *Građanska škola*, br. 2, 1925., str. 29–32.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1926./27; 1927./28.), Moji doživljaji. *Građanska škola*, III/1926.–1927., br. 1, str. 12–15; br. 2, str. 48–51; br. 3, str. 76–80; br. 5, str. 141–146; br. 6, str. 167–170; br. 10, str. 294–300; IV/1927–1928., br. 1, str. 14–18; br. 2, str. 37–41; br. 3, str. 70–73; br. 4, str. 102–106; br. 7, str. 212–216; br. 8, str. 239–244; br. 9, str. 272–275; VI/1929–1930., br. 7, str. 212–215; br. 8, str. 260–261; br. 9, str. 298–299; br. 10, str. 322–326.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1928.–1929.), Smrt bivšeg ministra Stjepana Radića, *Građanske škole*, br. 2, str. 50–51.
- DOMINKOVIĆ, VJEKOSLAV (1932.), *Jubilarna spomenica Saveza udruženih nastavnika i nastavnica građanskih škola Kraljevine Jugoslavije 1921.–1931*. Novi Sad.

ODABIR IZ DJELA VJEKOSLAVA DOMINKOVIĆA

Gradjani i škola,
Knjigotiskara Dragutin
Hauptfeld, Karlovac, 1905.

Zašto građanske škole

Nastade doba, gdje se počelo shvaćati, da je znanje moć, a počelo se također spoznavati i to, da dosadašnje znanje, što ga naročito srednji stalež stječe u Školi, nije dovoljno za onoga, koji ne želi biti posljednji u vijeću. Jasan je to dokaz, da u školskom organizmu osim osnovnih, srednjih i stručnih škola treba i posebnih zavoda za obrazovanje građanskoga staleža.

Toj se potrebi došlo u susret osnivanjem građanskih škola najprije u drugim zemljama, a onda i kod nas, jer se svagdje uviđala velika korist tih zavoda (str. 9).

Kakvu naobrazbu pruža građanska škola?

Mi pako velimo, da nas baš ta okolnost mora ponukati, kao što ćemo to diljem ove rasprave još i pobliže dokazati, da posvetimo što veću pažnju baš građanskoj školi jer je baš građanska škola kadra naobraziti valjan građanski podmladak, jer je baš ona kadra podići nam obrt, trgovinu i gospodarstvo, jer je baš građanska škola kadra u mladeži našoj, koja previše teži za činovničkom službom, te s istom spojenim tobožnjim gospodstvom, usaditi duh i volju za fizičan rad, za gospodarstvo, obrt i trgovinu. Dakako, da se ne može sve očekivati od škole. Moraju i svi drugi faktori u tom duhu djelovati. Kad su građanske škole drugim naprednijim narodima od koristi, zašto ne bi bile i nama? (str. 11).

Tri slabosti osnovne škole

Gimnazija i realka ne može da naobrazu buduće građane. Uzmimo sada osnovne škole s opetovnicama i građanske škole. Formalna kao i materijalna naobrazba osnovne škole trpi na tri glavne pogreške, koje se ne dadu lako odstraniti.

1. Obuka i naobrazba osnovne škole ostaje posve nezrela i nestalna. Već kratko vrijeme poslije odlaska iz škole iščezne pruženi nauk tako, da poslije kratkog vremena samo nejasni pojmovi šume po djetinjoj glavi. Mehanički posao šegrta okupira dječaka tako, da je sada njegova jedina nada (mehanički) zanat; znanje se uguši mehaničkom zanatu...
2. Osnovna škola ne može da pruži dugotrajan moralno-ćudoredni uzgoj; jer uzgoj ćovjeka nije dovršen, kad dijete ostavi osnovnu školu. Uzgoj ćovjeka može se tek onda smatrati dovršenim, kad je on do tle dospio, da može sam sebe dalje uzgajati. Osnovna škola otpusti svoje ućenike u ono doba u koje sin bogataša počne tek pravo ućiti. Dovedimo dakle i one, koji svojih nauka ne mogu regularno nastaviti; dovedimo naš budući srednji stališ pod oplemenjujući upliv, te mislimo na to da se tu radi o tom, da se pomogne velikoj većini naroda.
3. Osnovna škola ne može podnipošto da pruži mladiću ono znanje koje zreliji razum zahtijeva, nego što ga uopće ućenici te škole imaju. Dijete od 10 godina nije još dozrelo, da može razumjeti za život potrebne ućevne predmete; pruža li pak škola djeci što nerazumljiva, to im truje duh. Osnovna je škola idealni ućevni zavod, koji treba ćovjeka ćovjekom uzgojiti. Mi pak trebamo zavod, koji će ćovjeka pripreaviti za njegovo buduće znanje (str. 20– 21).

Naobrazba učitelja građanskih škola

Svagdje opažamo dakle nastojanje oko veće naobrazbe učitelja građanskih škola. Posve naravno, jer baš građanska je škola pozvana, da polaže čvrst temelj za zrelo prosuđivanje raznih životnih prilika. Građanska škola treba da osposobi buduće građane, da mogu biti slobodni, samostalni i sretni. Građanska škola treba da osposobi buduće građane, da uzmognu znamenitije knjige razumno čitati i shodno upotrebiti, da mogu u časovima dokolice razmišljati o onom, što su čitali; da se mogu u dobru razumno veseliti, a u zlu tješiti, da mogu rad i trud smatrati kao začim života; da mogu bližnjega ljubiti kao sama sebe... Građanska škola ima osobito njegovati ljubav prema *rođenoj grudi, domovini i vladajućoj dinastiji*. Nu građanska škola ne smije biti znanstveni zavod, ako i mora širiti znanje. Tim zahtjevima pak može zadovoljiti samo onaj učitelj, koji poznavajući građanski stalež, ima dostatno opće i stručne naobrazbe. Učitelj građanske škole mora imati uz dovoljnu naobrazbu bistar pogled, čisto srce i čelik značaj, tada će samo udovoljiti svojoj dužnosti, jer što tko nema, toga ne može ni drugomu dati. Učitelj građanske škole mora dakle biti dobro pripravljen za svoje zvanje (str. 41–42).

Ravnatelj škole

Obzirom na to ne može dakle biti svejedno, koga oblast postavi za učitelja, a još manje može biti svejedno koga oblast postavi za ravnatelja škole. Da pako bude izbor učitelja i ravnatelja sretan, dakle po dotični zavod i koristan, potrebno je, da najviša školska oblast posve točno pozna sve učitelje, koji imadu ne samo volje, nego i zakonito pravo na učiteljska i ravnateljska mjesta građanskih škola. Najviša školska oblast treba da pozna te kandidate, ne samo obzirom na njihovu učiteljsku spremu, opću i stručnu pedagoškijsku obrazovanost i metodičku vještinu, nego osobito i obzirom na značaj i vještinu u upravi. Potrebna je, da onaj, komu će se povjeriti uprave škole, već uživa dobar glas u krugu svojih sudrugova, dakle da nije posve nepoznata ličnost. Traži se, a i mora se tražiti za učitelja građanskih škola, a osobito za ravnatelja i iskustvo a to se ne može na brzu ruku pribaviti; potrebno je dakle, da ravnatelj i pogledom na iskustvo ne zaostaje za učiteljima zavoda, kojim upravlja (str. 47–48).

Građanske škole mogu zadovoljavati potrebe pojedinih dijelova zemlje

Građanske škole neka budu opće obrazovani zavodi namijenjeni građanskomu staležu.

Prema tomu valjalo bi za građanske škole izdati takvu nastavnu osnovu, kojom bi se općeno, t. j. za sve te vrste u zemlji, ustanovili samo oni zahtjevi, koji se tiču općega obrazovanja mladeži. Uz takvu osnovu valjalo bi za tim za svaki kraj sastaviti posebnu nastavnu osnovu i u njoj ustanoviti, koji bi se još specijalni predmeti, u kojem opsegu i u kojem smjeru mogli i morali učiti, te da li ne bi uz građansku školu trebalo osnovati posebni stručni tečaj. Na taj bismo način mogli dobiti takve građanske škole, koje bi zadovoljile potrebama pojedinih krajeva i ispunjavale onu prazninu, koja danas postoji u našem školstvu. Građanske bi nam se škole, kojima sada prijeti opasnost, da će propasti ili se od česti pretvoriti u male realke i gimnazije tako sačuvala, a narod bi se malo po malo s njima sprijateljio, i veseljem u njih šiljao svoju mladež (str. 70 - 71).

Žena i škola

Ali težnja za blagostanjem, težnja za slobodom otvorila je oči i prvobitnim protivnicima ženske naobrazbe, te su uvidjeli, da bez naobrazbe nema blagostanja, nema slobode. Počelo se uviđavati, da najveća sloboda ovoga svijeta, jest prosvjeta; došlo se do uvjerenja, da bez naobraženih žena nema ni blagostanja ni slobode. S vremenom su se promijenili i ponarasli zahtjevi, što obitelji, što ih društvo traži od žene, pa je uslijed toga nastala i potreba ženske naobrazbe. Dođoše ljudi do uviđavnosti, da trebamo naobraženih žena... (str. 95).

Škola za domaćice

Škole za domaćice ili su ustrojene kao posebni zavodi, tečajevi, ili postoje uz produžne i stručne škole, ili je opet praktično kuhanje uvršteno kao poseban učevni predmet u posljednje godište više djevojačke škole kao npr. u Bosni i Ugarskoj.

Školi za uzgoj i naobrazbu domaćica je u opće svrha, da djevojkama pruža dobru podlogu za sve grane građanske i finije kuhinje i za samostalno i umno vođenje racionalnog kućanstva.⁶⁰

Djevojka treba da nauči sastaviti godišnji proračun prema stanovitom dohotku, pa treba i da zna sve troškove tako udesiti, da na koncu godine nebude deficita... (str. 130).

Broj 9. U ZAGREBU 3. OŽUJKA 1906. Tečaj XLVII.

Sadržaj : O ženskom uzgoju. — Prirodene reakcije. — Iz škole za školu. — Kotarski školski odbori. — Rad hrv. učit. društava. — Vjesnik.

O ženskom uzgoju.
Raspravlja Vjekoslav Dominković.
(Dalje.)

O ženskom uzgoju. *Napredak*, XLVII., 1906., br. 8, str. 114 - 115; br. 9, str. 129 - 131; br. 10, str. 145 - 147.

Pedagogija i ženski odgoj

Ako i jeste vrlo teško proučiti žensku dušu i točno se upoznati s uzgajanim, ipak postizavaju mnogi uzgajatelji lijepe uspjehe, koji su dakako plod naporan psiholoških i pedagoških studija, plod velike požrtvornosti. Tu požrtvornost može shvatiti i razumjeti samo onaj, koji pozna prilike, u kojima valja vršiti našu tešku zadaću. Uspjeh našega rada moći će cijeniti samo onaj, koji umije iz vlastitoga iskustva, procijeniti sve poteškoće ženskoga uzgoja. Te se poteškoće povećavaju i tim, što se i sama pedagogija ne bavi napose ženskim uzgojem. Pedagogija govori obično o uzgoju uopće, tek samo tu i tamo napominje; u školskoj obuci valja donekle uzeti obzir na buduće zvanje. Pedagozi prema tomu zahtijevaju različne nastavne osnove i različne školske knjige; u ostalom vele djeca su djeca, dječaci kao i djevojčice. Stoga pedagozi obično i imadu pred očima uzgoj dječaka. Jedini Rousseau, posvećuje ženskomu uzgoju osobitu pažnju... Predaš-

ni se stoljeća uopće malo tko bavio samo uzgojem žena; nije se tomu svraćala ni ozbiljna pažnja. Osamnaesto je stoljeće bilo stoljeće idealizma i prosvjete, a devetnaesto stoljeće realizma, koji je težio za pravednošću. Dvadeseto je stoljeće zapala zadaća, da dovede u sklad idealizam i realizam, te da privede čovječanstvo k slobodi, sreći i blagostanju. Još nigda se nijesu narodi s toliko ljubavi, s toliko ustrajnosti i požrtvornosti zauzimali za slabe i nejake, za neuke i uboge; nigda se nije toliko radilo, da se odstrane velike protivštine ljudskoga života. Posve je naravno, da je taj plemeniti rad morao u svoj djelokrug uzeti i pitanje o ženskom uzgoju (str. 114 - 115).

Žena hoće odgoj i obrazovanje

Žena ne će više da bude radnik najprostije vrste. Žena ne će, da joj se milostivo dopusti, da može pabirciti iza obilne berbe svoje jače polovice. Žena više ne će da bude neka posebna pod plaštem ljubavi obožavana lutka. Žena hoće doduše da i u buduće slijedi riječi sv. pisma, pa da u znoju lica svoga zasluži svakidašnji hljeb; no ona hoće, da joj se pruži uzgoj i obrazovanost, na temelju koje će moći dokazati, da je dorasla svomu zvanju, pa da znade ne samo trošiti i uživati, nego i racionalno gospodariti, privrijediti i štedjeti, te da se može svakomu staviti uz bok i proglasiti se posve punoljetna, samostalna i neodvisna. Tim će dakako postati suvišni po nju svakovrsni dobročinitelji; jer što bude zahtijevala, zahtijevat će sa solidnim znanjem...

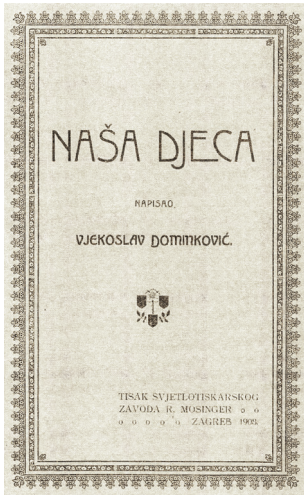
Novo stoljeće želi, da popravi pogrešku nanесenu ženskomu naraštaju, pa da se pobrine za bolji uzgoj i prikladnije obrazovanje budućih domaćica i matera.

Velika je predrasuda, što mnogi misle, da ženi, domaćici, majci ne treba nikakve spremе, nego da za to, svaka majka, pače i svaka ženska imade potrebne sposobnosti. No nije tomu tako. Kao što se uopće još nitko nije razuman ni učen rodio tako ni znanje, potrebno za ženu, domaćicu i majku ne dolazi samo od sebe (str. 129 - 130).

Nastava – usvajanje tuđih, nerazumljivih riječi i misli

Hoćemo li, da ženski uzgoj dovedemo u bolju kolotečinu tada treba da djevojčice već zarana priučavamo kućanstvu Ali kad, i gdje? Obuka oduzme već u prvom razredu osnovne škole 4 do 5 sati na dan. U školu dopodne; u školu popodne. Osim toga treba učiti i izrađivati zadaće, a kada? Obnoć. Trebalo bi da je djevojčice već u osam sati u krevetu; ali da, valja bubati.⁶¹ Ne ću pogriješiti, ako rečem, da izgleda upravo tako, kao da se ide za tim, da se i ženskoj mladeži

pruže obilna sredstva, da se već u ranoj mladosti mogne uvjeriti o potpunoj istini rečenice: „Bez muke nema nauke.“ Školska šablona pod koprenom znanstvene pedagogije zahtijeva ponešto i od učenica ropsko prisvajanje tuđih, ponajviše nerazumljivih riječi, pače i misli.⁶² Pod plaštom znanosti unose se i u djevojačke škole pedagoške dogme, pod kojima se ne može slobodno i samostalno izbijati mladenački duh. Za miran i ozbiljan rad, za sistematično mišljenje nema vremena. Obučno gradivo voluminoznih knjiga i bilježnica treba da električnom brzinom prođe moždanima slabasnih djevojčica (str. 146 - 147).

Naša djeca, Tisak svjetlotiskarskog zavoda R. Mosinger, Zagreb, 1908.

Odgajati je umjetnost

(...) Najveća tuga nad sve tuge su nevaljana djeca.

Prepriječiti da takove tuge ne dolaze pred roditeljski prag, zadaća je uzgoja. Da to nije lako, ne treba dokazivat. Uzgoj je umjetnost, a umjetnošću baviti se nije svačija stvar. Umjetnosti ne cvatu ruže, a gdje su i u obilnom cvatu, imadu ipak mnogo trnja. Nu uzgoj nije samo obična umjetnost, nego je i jedna od najtežih umjetnosti. Dokaz tomu je već i ta okolnost, što si svaki umjetnik obično sam bira predmet, kojega želi obraditi, umjetnik si sam bira i sve ostalo, što god mu je potrebno za njegovu izradbu. Kod uzgojitelja to nije tako. On dobije predmet uzgoja, dijete, – u ruke; mora ga primiti tako, kakovo je. Na umjetnikov rad neupliviše nitko; on radi kad hoće koliko hoće i kako hoće i rad mu se obično nagrađuje, kako on hoće. A uzgajatelj? Događa se dapače, da on teškom mukom gradi, a drugi razgradjuju (str. 5).

Odgoj u obitelji

Prva uzgojiteljica je majka, je roditeljski dom; što traje sve dotle, dok dijete ne podje u školu (...) Uzgoj proizlazi iz porodice i opet se k njoj vraća. Roditelji dakle, a naročito majke ne samo da treba, da se bave uzgojem vlastite djece, one to upravo moraju; to im je prva i glavna zadaća. Ali je stara istina, da svaki majstor mora da razumije svoj zanat, a kako ne umjetnik i uzgajatelj. Nepobitna je dakle istina, da onaj, koji hoće, da onaj, koji mora, da se bavi uzgojem, treba da je i upućen u tu svoju dužnost (str. 6).

Uzgajatelj mora poznavati dijete i njegove osobine

Uzgojitelj treba da pozna predmet uzgoja; uzgojitelj treba da zna kakove sposobnosti i kakova su svojstva djetetu prirodjena, i kakovih može da si uzgojem prisvoji. Sve to treba da zna uzgojitelj; jer će tada moći bolje urediti svoj umjetnički rad. Da to nije lako, razumije se samo po sebi. Poznavati dijete, njegove sposobnosti, vrline i mane, to je vrlo teško, kadšto dapače nemoguće, osobitio kod ženske djece. Pravo veli ruska poslovice, da su žene od stakla, ipak ne bi bile prozirne. Tko naime hoće da udesi svoj rad kao uzgojitelj, kako to znanost zahtjeva i da ga osnuje na čvrstom temelju, taj bi morao bezuvjetno imati potrebno vrijeme, znanje i iskustvo; taj mora sam sebe tako rekuć žrtvovati. Tu požrtvovnost može shvatiti i cijiniti samo onaj, koji pozna prilike u kojima uzgojitelj mora da vrši tu svoju dužnost. Istina, u novije se doba opaža, da narod osjeća i uvidja veću potrebu uzgoja i naobrazbe, pa da usljed toga i počima bolje i ozbiljnije cijiniti rad uzgojitelja. To je već jedan korak napred; to nam je jamstvo, da će doći vrijeme, kada će prestati prekomjerno obožavanje s jedne umolovažavanje s druge strane. Ti ekstremi moraju izčeznuti. Malo po malo doduše, ali ipak. To vrijedi u opće, napose pako za svaćanje prave vrijednosti najvećega božjega dara, naše djece, naročito ženske (str. 6).

Važnost obrazovanja žena

Predjašnjih se stoljeća malo tko i bavio naobrazbom ženskinja, nije se tomu posvećivala ni ozbiljna pažnja. Mislilo se, da je za ženu dosta, ako se zna na patrice Bogu moliti (...). Prije sto godina izjavio je njem. narodnjak Justus Moser da nikada nebi htio oženiti djevojku, koja znade čitati i pisati, dapače su i sami učitelji u ono doba, a i kasnije smatrali naobrazbu ženskinja za nešto suvišna. Još u

70tih god. ne htjede kod nas u Hrvatskoj unatoč jasnom slovu škl. z. jedan učitelj djevojčice učiti pisati, čitat da, ali pisat ne, jer da bi onda htjele sve samo ljubavna pisma pisat. Nu danas se misli drugačije. Danas se uviđa, da je za svakoga bez razlike roda i spola najveća sreća prosvjeta i sloboda. XVIII. je stoljeće bilo stoljeće idealizma i prosvjete, a XIX. je stolj. realizma, koji je težio za pravednošću, XX. je stoljeće zapala zadaća, da dovede u sklad idealizam i realizam, te da privede čovječanstvo k slobodi, sreći i blagostanju putem prosvjete. Još nigda se nisu narodi s toliko ljubavi, s toliko ustrajnosti i požrtvornosti zauzimali za neuke i nejake, uboge; nigda se nije toliko radilo, da se odstrane velike protivštine ljudskoga života. Posve je naravno, da je taj plemeniti rad morao u svoj djelokrug uzeti i pitanje o ženskom uzgoju, o ženskoj naobrazbi (str. 7).

Majčino mlijeko – najprirodnija, najbujnija i najbolja dječja hrana

Mnoge se mlade majke ustručavaju pružiti djetetu prvu hranu tobože zbog slaba zdravlja. U istinu se pak uklanjaju toj dužnosti, jer misle, da će tako duže ostati ljepše i dražesnije. No tomu nije tako...

Nije dakle ničim opravdan nehaj, koji se sve više širi. Biva doduše, da mlada majka iz zdravstvenih razloga ne može, ili možda ne smije sama pružati djetetu prvu hranu. No to su izuzeci. Tada pripada prednost dobru kravljemu mlijeku, ako se prema potrebi vodom razrijedi i zasлади. Mlijeko magarica je još bolje, jer se u kemičkom pogledu više približuje materinjem mlijeku. Ali to nije, i ne može nikada biti ono, što je majčino mlijeko; a pogotovo ne može isto nadomjestiti ni dojka, ni najbolji surogati. Mnogi to znadu, pa ipak griješe, i tim navlače na svoje potomstvo, a usljed toga neposredno i na domovinu veliko zlo.

Uskrata majčina mlijeka mora se dakle posve ozbiljno odsuditi i s narodno-gospodarstvenog gledišta (str. 12 - 13).

Odgoj u obitelji i darovitost

Dobra mati neće težiti za tim, da otkriva talente u svojoj djeci, ako ih nije. Talenti se rađaju; treba im pustiti, ukoliko je samo moguće, slobodne ruke, jer se inače može dogoditi, da takvoj djeci postane pretijesno u roditeljskom domu, oni teže za nečim, što im roditeljski dom ne može pružiti. Tako nastaje disharmonija. Roditelji zabranjuju, djeca neslušaju. Od takove djece postanu obično propalice i pustolovi (ili pjesnici i umjetnici).

Dobra majka, dobri roditelji, kao njihovi zamjenici u školi učitelji, moraju znati odabrati put, spojiti blagost i strogost. Uzgojitelji t. j. roditelji i učitelji moraju znati razabrati, koje je dijete za nauk, a koje za kućanstvo, obrt ili trgovinu. Roditeljski dom, škola neće dakle i ne smije uzgajati po šabloni; nu prema tomu treba da je udešeno i školstvo, naučne osnove i školske knjige. Školska disciplina, provedba školskih propisa i sve, što je u uskoj svezi sa obukom i uzgojem mora uzeti pravedan obzir na individualnost učenikovu jer će samo tako moći izbjeći, ako i ne baš uvijek da dodje do diskarmonije između uzgojitelja i gojenčeda (str. 17).

Učiti za praktičan život

Školska šablona pod koprenom znanstvene pedagogije zahtijeva ponešto i od škol. mladeži ropsko prisvajanje tuđih, ponajviše nerazumljivih riječi, pače i misli. Pod plaštom znanosti, a pod okriljem birokratizma uvađaju se u škole pedagoške dogme pod kojima se ne može slobodno i samostalno razvijati mladenački duh. Za miran i ozbiljan rad, za sistematično mišljenje nema vremena. Obučno gradivo voluminoznih knjiga i bilježnica treba da električnom brzinom prođe moždanim slabšašne djece. Poznati nj. pedagog Dittes veli: „Ako je i vrlo potrebno, da djeca uče, i da nauče, što trebaju za praktičan život; ako je i potrebno, da i ženska mladež uči, jer je svako učenje podjedno i duševna gimnastika, ipak se to učenje ne smije podnipošto pretjerivati, jer inače može imati zlih posljedica, duševnih i tjelesnih.” Te se posljedice i pokazuju. Učitelji, roditelji i liječnici imadu svaki dan zgode, da ih motre, a to su bljedoća i nervoznost. To je i uzrokom, da iz škole izlazi razmjerno malo produktivnih talenata. Mehanizam i vezbalizuin ubio im duh, ubio im svaki duševni polet, svaku volju za duševni i tjelesni rad.

Uči se dakle za školu za inspekciju (neshodnu) za izpit, za svjedožbu, a ne za život. Koje čudo onda, ako se nađe i maturant, koji nezna, što je republika, koji nezna razliku između njive i livada, sijena i otave, između hrasta i jasena.

Koje čudo kad nisu baš tako rijetki đaci, koji sve nauče; a ništa ne znadu. (...) Koje dakle čudo, što, pri današnjem birokratičkom ustrojstvu našeg školstva nisu rijetki đaci, kojima je cjelo njihovo znanje mrtvo memorisanje s jedva osjetljivim tračkom razumijevanja (...) (str. 19 - 20).

Kakve škole trebamo

Da pak ima takovih đaka nije jedini uzrok tomu preopterećenje škl. mladeži, preobilne škl. knjige, prenatrpani škl. razredi, malen broj učitelja, neshodna naučna osnova, neshodna metoda i školski birokratizam, ne tomu je kriva i ta okolnost, što za srednji staleš, za buduće građane, obrtnike i trgovce nemamo posebnih shodno uređenih škola, pa usljed toga 90% hrvatskog naroda, naročito naroda, koji pripada srednjem stalešu, ostaje bez zdrave duševne hrane. Mi trebamo škola, koje ne će priopćivat samo znanje, tuđe misli, jalove formule i pravila, osnovane na autoritetu štampane knjige, ne, mi trebamo škola, koje će pobuđivat želju za znanjem i umnim radom, koje će poticati mladež na promatranje i iztraživanje pojava i time učiti mladež misliti (str. 21).

Novo doba znanja i građanske škole

Nastade doba, gdje se počelo svaćati, da je znanje moć, a počelo se također spoznavati i to da dosadašnje znanje, što ga naročito srednji stališ stječe u školi, nije dovoljno za onoga, koji ne želi biti posljedni u vijeću. Jasan to dokaz, da u školskom organizmu osim osnovnih, srednjih i stručnih škola treba i posebnih zavoda za obrazivanje građanskoga staleža.

Toj se potrebi došli u susret osnivanjem građanskih škola najprije u drugim zemljama, a onda i kod nas, jer se svagdje uviđala velika korist tih zavoda.

Pri podizanju takovih škola bilo je dosta poteškoća, jer osnivanju škola u opće, a naročito građanskih ne bijaše predašnje doba sklono. Tek u osamnaestom stoljeću zahtjevaju pedagozi, osobito pijetiste i škole, koje bi bolje mogle zadovoljiti potrebama građanstva. Današnji rad i zadaci našeg obrtništva davno se već ne kreću kolotečinama prijašnjih vremena, postali su više i više trgovačkima. Nabava, tražnja prodaje, načini plaćanja i drugo, predpostavlja i zahtjeva daleko više znanja, višu mjeru razumnosti i trgovačkog usposobljenja, nego li je to tražilo stanje obrta prijašnjih desetljeća. Pored svoje temeljite strukovne naobrazbe mora i obrtnik udovoljiti tim zahtjevima, hoće li da opet nađe zlatno tlo svoga zanimanje (str. 24).

Prosvjetne uredbe prema potrebama mladih i društva

Sve prosvjetne uredbe dakle treba da odgovaraju duhu vremena i što je vrlo važno, treba da odgovaraju i našim narodnim potrebama. Pokušali smo ovdje u kratko istaći i dokazati, da način uzgoja i naobrazbe naše mladeži ne odgovara ni duhu vremena ni našim potrebama, pa da je stoga neophodno nužno, da se u to pitanje malo dublje zamislimo, te da i o tom ozbiljno poradimo, da i u pogledu školstva, glavnog faktora uzgoja i naobrazbe, bude onako, kako biti mora, kako mora da bude ne talmi prospjeta⁶³ (prosvjeta, nap. V. S.), nego prava, ne talmi sloboda, nego prava sloboda, koje će dozvoliti da svako može prema svojim duševnim i tjelesnim silama mirno raditi i pošteno živiti. Mi trebamo prosvjetu, koje će biti od koristi ne samo pojedincima, nego svima i svakomu bez ikakve razlike. Trebamo prosvjetu, koja će doprinijeti do iskrenog međusobnog štovanja; prosvjetu, koja ne će dozvoliti, da intelegencija i politika – kao što veli naš zemljak učitelj dr. Radosavljević u New-Yorku, naš narod onako preko ramena gleda; prosvjetu, koja će znati pridržati naš narod na domaćem ognjištu i naučiti ga razboritom i naprednom radu i životu; mi trebamo prosvjetu, koja će usposobiti svakoga za svoje pravo zvanje, te koja će pokazati pravi put za prirodno, pošteno i relativno sretno življenje. Mi trebamo prosvjetu, koja će naučiti narod štovati sebe i svaki poštenu rad, a to će onda biti na korist svačijem; na korist mile nam domovine (str. 28 - 29).

II. VJEKOSLAV DOMINKOVIĆ MOJI DOŽIVLJAJI – AUTOBIOGRAFIJA

Na želju nekih prijatelja, odlučio sam se, da priopćim svoje doživljaje, jer mislim, da nije zgorega, da se zna, kako je bilo u Hrvatskoj. Na ovaj sam se korak odlučio i zbog toga, što su i mnogi njemački nastavnici to isto učinili, kao npr. Haufe, Matthias, Pollak, Trunk i dr. Jasno je, da svačiji doživljaji mogu pobuđivat na razmišljanje, i – na korisno djelovanje. Budući, da ja nisam bilježio ni najvažnije događaje, to je posve jasno, da isti nisu posve iscrpljivi. Ja se dotičem ponajprije školskoga nadzornika, jer je nadzor škole još uvijek aktuelno pitanje, te uveliko utječe u napredak školstva.

Prve godine moga školovanja god. 1860. – 61. u Jasku¹ u srpsko-pravoslavnoj školi ne bijaše osim učitelja – Cvetka Popovića – drugog gospodara nad školom, bar se nije nitko nikada miješao u školske poslove. Tek kad sam u drugom polugodištu pomenute školske godine prešao u prvi razred drugo odjeljenje mitrovačke glavne škole, posjetio nas je ravnatelj krajiških škola iz Temišvara, Franz Unterweger. Inspekcija je imala oblik prijateljskog razgovora. Poslije dovršene inspekcije bila je svečana večera kod mjesnog školskog ravnatelja (Lokalschulen-Direktor) A[ntuna] Ž[eleznog], gdje je Unterweger bio i odsjeo. Sutradan se Unterweger odvezao četveroprežno dalje.

Za cijelo vrijeme od pomenute školske godine pa do godine 1870. nismo imali nikakve inspekcije; a moram reći, da su svi nastavnici radili isto tako redno kao da im je školski nadzornik svaki čas dolazio u školu; dapače još i bolje i s većim veseljem su radili, jer ih nitko nije smetao. Godine 1868. dokinuta su školska ravnateljstva u Vojnoj Krajini, a mjesto ovih ustrojena su dva mjesta školskih savjetnika.² Kod glavnog zapovjedništva u Zagrebu, ravnatelj senjske gimnazije Stjepan Sabljak,³ i kod vojnog zapovjedništva u Temišvaru Baltazar Bogišić,⁴ doktor filozofije i prava. Ja sam tada bio besplatlan školski

vježbenik u Mitrovici. Baš sam se desio u II. razredu kod svog bivšeg učitelja Karla Düra, kad nam je došao na inspekciju školski savjetnik Dr. Bogišić. Bogišić bijaše okrupan, srednje veličine, duge crne brade, vrlo ugodne otmjene vanjštine, ozbiljan, odmjeren u govoru. Ali je na učitelja učinio ipak nepovoljan utisak. Ja sam sjedio ravnodušno u jednoj od zadnjih klupa i pomno pratio sve što se zbiva. Inspekcija nije trajala dugo, ali je bila temeljita. Uspjeh, bijaše dosta dobar, ali ipak ne tako povoljan, kao što se moglo očekivati. Moguće, da je tomu dopriniosio i to, što je Bogišić mnogo bilježio u svoju bilježnicu. Opazio sam, da se to neugodno dojmilo i učitelja i učenika. Dakle – svakako je bolje, da inspektor pred đacima ništa ne bilježi. Poslije inspekcije reče mi učitelj Dürr: „Eto nam naš trud, kolika razlika, kad smo mi sami s đacima. Bogišić je pregledao pomno sve zbirke, knjižnicu i školski vrt. Prije odlaska oprostio se od sviju i od svakog pojedinca.“ Prigovorio je, da je malo učila, a knjižnica, da je upravo neznatna. Pismena mu je relacija bila prilično oštra.

Erarne škole⁵ u Vojnoj Krajini pregledavali su i viši časnici. Ako je bio u mjestu pukovnik ili general, došao bi i ovaj u školu, ali samo na koji čas.

Kad se Bogišić zahvalio na časti školskoga savjetnika i otišao u Rusiju zastupao ga je ravnatelj velike realke pančevačke, Josip Knirr. Knirr je tada došao kao zamjenik savjetnika k nama u Zemun i obdržavao zaključni ispit na učiteljskom tečaju. Nas bijaše u svemu šestero: četiri kandidata i dvije kandidatkinje. Ispit je bio pismen i usmen. Položili smo ga dakako svi. Budući da se onda upravo radilo o preustroju krajiških škola, nije ni popunjeno mjesto školskog savjetnika. Novi školski propisi za Vojnu Krajinu izašli su godine 1871.⁶ Na temelju tih propisa ustrojene su građanske škole u mjestima: Otočac, Ogulin, Nova Gradiška, Brod, Glina i Petrovaradin.⁷ Slijedećih su godina otvorene još nekoje građanske škole. Sve po uzoru građanskih škola u Austriji. Predviđeno bijaše za svih osam razreda namjestiti ispitane građanske učitelje; nu budući da takvih nije bilo, odredila je generalkomanda, da se za učitelje namjeste oni učitelji, koji su položili nadučiteljski ispit. Ali ni ovih ne bijaše toliko, da bi se bila mogla popuniti sva mjesta na građanskim školama, ostavljeni su dosadani učitelji, koji su službovali na dotičnim glavnim školama.

Dobro je dakle bilo, što je glavno zapovjedništvo godine 1872. – 73. otvorilo uz petrinjsku preparandiju jednogodišnji tečaj za one učitelje, koji se žele podvrći učiteljskom ispitu za građanske škole. Naprotiv nije dobro, što su brže bolje već za vrijeme školskih praznika obdržavali u Petrinji ispite za građanske škole, jer je bilo nemoguće, za nekoliko se mjeseci pripremiti za pomenuti ispit. Obzirom na sve to bilo bi svakako mnogo bolje, da se za prvi mah ustrojilo tek samo toliko građanskih škola, koliko je bilo sposobnih učitelja za te škole. Možda bi bilo najbolje, da je mala realka u Petrinji pre-

tvorena u građansku školu, a tek prema tomu koliko bi se učitelja valjano usposobilo za građanske škole mogao bi se postepeno povećati i broj građanskih škola. Tim bi se bilo mnogo više polučilo, nego što su na brzu ruku pootvarane tolike građanske škole; a ne bi se dogodile ni one razmirice među učiteljima nekih građanskih škola.

Pomenuti školski propisi preinačili su mnogo toga u školstvu Vojne Krajine, pa je uređen po sasama drugim načelima i školski nadzor. Ustrojeno je mjesto zemaljskog školskog nadzornika pri glavnom zapovjedništvu u Zagrebu i Temišvaru. Za zemaljskog školskog nadzornika za sve škole u Hrvatsko-Slavonskoj Vojnoj Krajini bude imenovan ravnatelj velike gimnazije u Osijeku, Živko Vukasović.⁸ Godinu dana kasnije naimenovan je kot[arski] škol[ski] nadzornik Andrija Knežević⁹ zem[aljskim] školskim nadzornikom za pučke i građanske škole. Pri izboru kotarskih školskih nadzornika nije General-Komanda bila baš najsretnije ruke. Nekoji od njih nije nikada ni vidio građanske škole. Tako je na primjer kotarski školski nadzornik petrovaradinske pukovnije prvi put vidio građansku školu kad ju je došao inspicirat.¹⁰ Već ta okolnost, što je došao na inspekciju tek pod kraj školske godine dokazuje, da mu je malo stalo do unapređenja građanske škole, što je i Živko Vukasović primjetio došavši istu građansku školu inspicirat već rano u proljeće.

Vrijedno je spomena, da je dotični školski nadzornik vrlo mnogo držao do sebe i do svojih sposobnosti. Životopis mu je ugledao svjetlo u Cuvajevoj „Gradi, Knjiga III., str.123.”¹¹ Taj životopis mora, da potječe od samog dotičnog školskog i nadzornika, jer je odveć ružičast. Nije npr. istina, da je gosp. inspektor znao perfektno njemački; imao sam jedan njegov sastavak u rukama, pa sam se uvjerio, da gosp. inspektor nije znao niti jednu jedinu stranicu napisati bez pogriješke, pa je i to jedan razlog, što je umirovljen već druge godine svoga službovanja. On nije pao kao žrtva spletke, nego je umirovljen, jer njegov izvještaj o stanju školstva nije odgovarao istini; a izvještaj je uopće bio tako loše sastavljen – na njemačkom jeziku – da ga nitko nije razumio. Dotični je inspektor bio svršeni bogoslov.

Zemaljski školski nadzornik Ž[ivko] V[ukasović] pokazao je, da mu je vanredno mnogo stalo do školstva i do učiteljstva, pa je stoga prigodom svoje inspekcije konferirao s gradskim načelnikom i s gradskim zastupstvom glede gradnje nove školske zgrade, glede proširenja djevojačke škole i dr. Posljedica svega bijaše, da je već buduće školske godine sagrađena nova zgrada za građansku školu u najljepšem mjestu, na vojničkom vježbalištu, što ga je posredovanjem generala Mollinary-a¹² ustupilo ministarstvo. Na preostalom dijelu tog vježbališta uredio je grad perivoj „Mollinary Park”. Nabavljen je također i nov namještaj za građansku školu, kao i učila. Sa djevojačke je škole premještena učiteljica i namještena druga sposobnija.

Kako je Ž[ivko] V[ukasović] bio zauzet za učiteljstvo i koliko je bio sklon učiteljstvu dokazao je tim, što je nakon obavljene inspekcije pozvao nas da mu priopćimo naše želje, obećao zajedno, da će nastojati, da nam iste budu uvažene. Mi smo dakako rekli, što je tko imao na srcu. Sve što smo želili i što je Ž[ivko] V[ukasović] obećao, to se i ispunilo; jedino što ravnatelj Sgurić nije još iste godine postao žup[anijskim] škol[skim] nadzornikom. Ž[ivko] V[ukasović] bijaše prostodušne naravi, iskren, malo je govorio, odmjereno, a kadšto i sarkastično. Tako npr. prije svoga odlaska, a zadnji dan inspekcije. Ravnatelj Sgurić nam reče, da bi bilo u redu, da priredimo u „Svratištu k zelenom drvetu“, gdje su svi viši časnici na okupu, zajednički objed, tako čine i časnici, kad im dođe njihov general. Živko je Vukasović prihvatio našu ponudu. Sastadosmo se dakle kod zelenog drveta točno u 12 sati pri posebnom stolu u istoj dvorani, gdje su i ostali gosti. Tako smo mi i htjeli, da se vidi, da se zna, kako mi štujemo našega poglavara i kako on nas cijeni. Sve je bilo lijepo i ugodno nam su prolazili časovi; kad na jednom kako ovih pet minuta prije dva sata, izvadi Živko svoj sat iz džepa, pa će reći: „Ja neznam, da li moj sat pokazuje dobro.“ O, vrlo dobro rekosmo svi, ustadosmo i odosmo u školu; ostade Živko s ravnateljem sam; za koji časak evo i Živka u školu. Koliko je Živko Vukasović bio obziran prema učiteljstvu, susretljiv i blag, toliko je opet bio oštar u pismu. Birokratskom je oštrinom opisao mane i nedostatke, što ih je opazio prigodom svoje inspekcije. Ovaj se način pisanja ne može već i zbog toga odobriti, što izvještaj nije dostavljen neposredno školi, nego putem gradskog poglavarstva, gdje je išao od ruke do ruke, tako, da su i roditelji saznali za sadržaj pomenutog izvještaja i to još prije nas. Ja ovo ne spominjem iz osobnih razloga, jer samnom je Živko bio posve zadovoljan – obučavao sam s ravnateljem u novootvorenom petom razredu građanske škole. Ja sam za svoj veoma uspješan rad dobio priznanje od najviše oblasti i dvadeset forinti nagrade i to ja jedini u cijeloj regimenti.

Kao neki kontrast bijaše Živku Vukasoviću nasljednik dr. Matija Uhlir.¹³ Živko mirna i blaga pogleda. Uhlir oštarih očiju, koje kao da bi u dušu i srce zavirit htjele. Ž[ivko] u govoru mio i blag, a u pismu bezobzirno oštar. Uhlir u govoru oštar i bezobziran, a u svom izvještaju kratak i neizmjereno blag. Uhlir je u svojoj relaciji pozvao nastavnike, da nastoje odstraniti nedostatke, što ih je opazio i svakom napose priopćio, a ravnatelj da imade strogo na to paziti. Živko je Vukasović priopćio u svojoj relaciji cijelu čitulju; naprotiv Uhlir je samo napisao, da se mora popraviti ono, što je usmeno priopćio. Kod Uhlira je znao za nedostatke samo dotični nastavnik i ravnatelj, a kod Vukasovića tako rekuć svi. Zanimivo je, kako je Uhlir inspicirao, stoga evo jedan, dva primjera njegove inspekcije.

Inspektor Uhlir dođe u grad Zemun i uputi se prema školi nešto prije 8 sati; nuz put sretno ga jedan profesor, kojega Uhlir nije poznao, ali je profesor Uhlira prepoznao, požuri se u školu i tamo svima saopći, da će doći inspektor za koji čas u školu;

čuvši to gramatikalni učitelj T. G. prijavi se odmah, da je bolestan. Međutim su ostali profesori otišli svaki u svoj razred, a ravnatelj u svoju uredovnicu. Nekoliko časaka poslije 8 sati dođe Uhliř u školu i ravno u razred dotičnoga profesora; ne našavši profesora u razredu uputi se Uhliř k ravnatelju, spočitnuo je ravnatelju, što se nije pobrinuo za suplenciju. Inspekcija je potrajala nekoliko dana.

Živko Vukasović, zem. škol. nadzornik

(Iz djela „Glasoviti Hrvati“. A. Cuvaj (1909.), *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije*. Knjiga treća. Zagreb: Hr. Hrv.-dalm.-zem.vlada, odjela za bogoštovlje i nastavu, str. 111.

Iz Zemuna evo Uhliřa k nama. Mi smo već dobili brzjav da će doći Uhliř. I zbilja evo ga parobrodom k nama. Najprije se uputi k ravnatelju; ovdje je pregledao sve spise i dao se o svemu točno informirati. Od ravnatelja se uputio u razred. U razredu je ostao obično samo nekoliko časaka, slušao predavanje dotičnoga profesora. Tako je išao iz razreda u razred, držeć se strogo satnice. Poslije inspekcije priopćio je svoje primjetbe najprije ravnatelju, a onda dotičnom nastavniku. U glavnom je bio s nama zadovoljan, a osobito s ravnateljem Fr. Splichalom. Dokaz toga, da je već drugi dan iz svratišta preselio k ravnatelju u stan, a nas je pozvao poslije škole na zajedničku šetnju. Ravnatelja je zavolio zbog toga, što mu ovaj nije ni u čem protuslovio, nego je dapače nastojao, da mu što više ugodu. Tako je npr. Uhliř prigovorio načinu kako ravnatelj unaša u knjigu normativne naredbe. Ravnatelj je na očigled sve izvadio iz uredske knjige, brže bolje na novo prepisao i već drugi dan pokazao Uhliřu.

Svršivši kod nas inspekciju naruči Uhliř kola za Sremske Karlovce. Kola dođu, ali ih Uhliř odpremi natrag, rekavši da će rađe putovati lađom, ali samo do Zemuna, pa ravno u razred T. Gerladinovića. Inspektor Uhliř imao je kao i Živko Vukasović to dobro svojstvo, da je dobro poznao propisano učevno gradivo, školske knjige, školski zakon i školske propise i naredbe i – da ih se točno držao. Jedan i drugi držali su se „Satnice“. Došavši u razred inspicirali su samo onaj predmet, koji je upravo bio na dnevnom redu, a ne, kao što drugi školski nadzornici u jednom satu inspiciraju odmah više predmeta. Naprotiv toga imadu mnogi školski nadzornici običaj, da ostanu u jednom te istom razredu neprekidno po nekoliko sati motajuć amo tamo. Neznam, da li oni to čine iz ljubavi prema obuci i štovanju prema učitelju; ili možda poradi toga, da ozlovolje učenike i učitelja i da tako mogu nepovoljno izvestit. Kako bilo da bilo, takav način inspiciranja nije dobar, ni u tom slučaju, ako nadzornik dobije – kao što se događalo – nalog, da strogo inspicira.

Ovom zgodom moram mimogred napomenuti, da je bilo i takovih nadzornika, koji su, kao za okladu, inspicirali cio dan, od 8 sati do 12 sati i od 2 do 6 sati poslije podne. Ali – strogo uzevši, bilo je malo nadzornika, koji su u istinu inspicirali; oni su ispitivali i dali po učitelju ispitivati. Ovakov način inspiciranja ruši ugled učitelju, a bome ne služi na čast ni gospodinu nadzorniku. Učenike, a osobito učenice uzrujava ovakova inspekcija.

A i na kućni red treba uzeti obzir. Roditelji moraju biti u velike zabrinuti, kad im tako iznenada, proti svakom očekivanju djeca do 6 sati na večer ne dolaze kući. Dolaze tada u školu zabrinuti roditelji, da pitaju što se zbilo i čuju da je onaj, koji je došao, da se uvjeri, da li se drže školski propisi, sam prouzrokovao nered.

Od sviju nadzornika, s kojima sam imao službeno posla, najbolje je inspicirao kotarski školski nadzornik Kaschel u Beču. Došao je k meni u razred (Städtische Bürgerschule in Wien III. Sechskrügelgasse), pribivao obuci kakvih 10 minuta; iza toga otišao ravnatelju, priopćio mu uspjeh; ravnatelj je još isti dan došao k meni u razred i rekao mi, da je nadzornik sa mnom posve zadovoljan. U razredu nije nadzornik ništa ni govorio ni bilježio. To je dobro; svakako bolje, nego ako nadzornik zahtijeva sad ovo sad ono. Satnica određuje npr. čitanje, a nadzornik zahtijeva isti sat i slovicu, račun, stvarnu obuku i sve ostalo. Službena posebna relacija nije također potrebna. Čemu taj birokratizam. U Beču ga nije bilo. Ta dosta je ako nadzornik svoje opaske priopći učitelju i ravnatelju, a osim toga podnese svoj izvještaj pretpostavljenoj oblasti. Još gore je, kao što je bio običaj, da nadzornik svoje opaske ističe kao neke dogme i uvršćuje ih u posebnu knjigu; a i upravo je žalosno, da učitelj mora sve nadzornikove opaske prepisati iz crne knjige i poslat ih putem općinskog poglavarstva kotarskoj oblasti, a da u svoju obranu ne smije ni riječ napisat. Nitko ne uzima u obranu. Najvećem se zločincu pruža zгода,

da se može braniti; ako sam nemože, postavi mu se branitelj ureda radi. U prijateljskom razgovoru dade se mnogo više reći i bolji uspjeh polučiti, nego birokratskim putem na gore pomenuti način. Učitelj na selu je i željan prijateljske upute, pa ga stoga i boli, ako ga nadzornik izbjegava. Jedan je školski nadzornik čak tako daleko išao da je učitelju svom kolegi od jučer rekao, da ne može više s njime prijateljevat, jer da mora sada kao nadzornik općiti sa činovnicima.

Velika je rana za školstvo, što u njegovu ustrojstvu ima ustanova i odredaba, koje narušavaju ugled učiteljev. Ugled učiteljstva narušavaju također i nesposobni učitelji, ravnatelji, školski nadzornici, ovi potonji najviše, jer se općenito drži, da su školski nadzornici odabranici učiteljstva. O školskim je nadzornicima izrekao kompetentan sud bivši predstojnik odjela za bogoštovje i nastavu Dr. Iso Kršnjavi¹⁴ u svojoj brošuri: „Primjetbe uz načela o uređenju srednjih škola u Kr. SHS, Zagreb, 1919.“ doslovce ovo: Sazvao sam sve županijske inspektore u Zagreb, pa su morali redom inspiciirati razne pučke škole, a ja sam slušao kako postupaju i što traže. I tu sam doživio svakojakih čudesa.

Kršnjavi dr. Izidor, predstojnik kr. hrv.-slav.-dalm.-zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu
(Po fotografiji). U: A. Cuvaj (1912.), *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavoniji*. Knjiga četvrta.
Zagreb: Hr. Hrv.-dalm.-zem.vlada, odjela za bogoštovlje i nastavu, str. 6.

Koliko put dolazi riječ „mati“ u štivu dvadeset i četvrtom? Kojom riječi počinje stranica petnajsta u čitanci? Bilo je dakako i dobrih inspektora, ali su svi polagali veću važnost na znastvenu stvarnu obuku, nego li na temeljito znanje: na čitanje, pisanje i

računanje. Održao sam konferencije, gdje sam nastojao osvjedočiti inspektore, da nije ispod časti učitelja osposobiti učenika, da nauči čitati, lijepo pisati i vješto računati. Bada. Nisam ni zemaljske inspektore predobio za to. Jedan od njih izdao je „Rukovođ“, koji je baš protivno putio učitelja.

Ovo je najbolji dokaz, da se kod nas u Hrvatskoj kod naimenovanja školskih nadzornika nije uvijek uzimao obzir na faktičnu sposobnost. Pripovijeda se, da je jedan učitelj postao nadzornikom, što je k svečanom objedu nekom dostojanstveniku poslao vanredno lijepih jabuka. Kasnije se doduše ispostavilo, da jabuke nisu iz učiteljeva vrta. Drugi je mladi učitelj izrekao kičenu zdravicu i brže bolje dobio inspektorski dekret. Takovih i sličnih slučajeva bilo je i više.

Kršnjava se tuži, da je prigodom prve konferencije školskih nadzornika, obdržane od 1. do 15. ožujka 1894. doživio svakojakih čudesa. Začudno je samo to, što je Prosvijetli u svom zaključnom govoru ipak rekao ovo: „Moram priznati, da sam našao više, nego što sam očekivao; našao sam, da su gospoda nadzornici na visini svoje zadaće i to vam gospodo, vrlo rado u lice izjavljujem. Bio sam od srca zadovoljan s vašim načinom postupka i ponosim se, da imam tako odlični četu školnika, koji bdiju nad provođenjem školskog zakona!“

Ali, ne samo Prosvijetli gosp. Kršnjavi, dozivali su i učitelji prigodom raznih inspekcija također svakojakih čudesa. Da ne učinim nikome krivo moram naročito istaći da ni školski nadzornici nisu bili pošteđeni od raznih čudesa. Odmah prve godine kad su ustrojeni u Vojnoj Krajini škol[ski] nadzornici, ne htjede jedan pukovnik dotičnomu nadzorniku potpisati i na Generalkomandu odpremiti izvještaj o inspekciji onako, kako ga je školski nadzornik sastavio i napisao. Nadzornik je sam svoj izvještaj potpisao i poslao neposredno Generalkomandi. Mollinary je tada poslao isti izvještaj natrag. Pukovnik ga je sada potpisao i otpremio Glavnom zapovjedništvu. No to nije baš tako veliko čudo; nešto slično događalo se uvijek.

Školski nadzornik dođe u selo, na vratima ga dočeka učitelj i neda nadzorniku u školu. Školski nadzornik skunji se i ode u drugo selo, gdje je bio bolje sreće. Školski savjetnik Stjepan Sabljak pripovijedao mi je, da je on došavši u neku školu našao djecu samu, opazio je da je obuka otpočela, on pričekao, ali učitelja nema pa nema u razred; pita djecu gdje im je gosp. učitelj, sve šuti nitko ne odgovara, hoće da se upusti u razgovor, sve šuti; ali iz podruma čuju se udarci o pod. Učitelj je bio u podrumu i bodrio dake na šutnju. Živko Vukasović naišao na jednu građansku školu, gdje učenice čitaju iz knjige „Prirodopis“ o kukcima, a kad je dotični sat minuo, reče im učitelj neka to što su čitali kod kuće na pamet nauče. To bijaše obuka iz prirodopisa. Zemaljski škol[ski] nadzornik Uhliř zatekao da đaci za vrijeme obuke kuhaju u resorti¹⁵ hrenovke.

Pri pobližem razmatranju nameće se i samo po sebi pitanje, tko da bude školski nadzornik? Glede toga, komu da se povjeri nadzor škole, nisu još ni danas svi složni. Ja sam svoje nazore o tom predmetu izneo u svojoj raspravi „Građani i škola”¹⁶ i u časopisu „Škola” god. 1897. pa držim da bi bilo suvišno da ovdje to isto ponavljam. Napomenut mi je samo, da i za nadzor škole vrijede Homerove riječi: „Nije dobro, da svi gospodare, jedan neka bude kralj!” A glede mjesnog školskog nadzornika rekao je vrlo dobro Christian Weise¹⁷ god. 1673. u svom djelu „Die drei ärgsten Erznarren”: „O, wie würde ein Schuster, ein Schneider lachen, wenn ein Doktor sagen wollte, so mußt du das Leder zerren, aber in der Schule mag jedermann stören, wer ein Bisschen zu befehlen hat.”¹⁸

Vrhovne inspekcije

U bivšoj Vojnoj Krajini bijaše običaj, da glavni zapovjedajući general prigodom svog putovanja posjeti i škole. Taj posjet bijaše više formalne naravi, ali je ipak bio od velike moralne vrijednosti, jer se time dizao ugled škole i učitelja. Glavar zemlje, a isto tako i svaki drugi dostojanstvenik posjetio je školu, dakle učitelja i školsku mladež, da iskaže svoje štovanje školi i učiteljstvu. Tako je npr. došao major Gabriel Rodić¹⁹ u Vrginmost u školu god. 1847. u pratnji upravnog natporučnika Simića, poljubio učitelju Zahariji Sunkundi ruku s riječima: „Vidite djeco, vaš gospodin učitelj je bio i moj učitelj, slušajte ga, štujte ga i učite, kao što ga i ja štujem.” Rodić je pokazao, da oni, koji se posvetišu uzgoju i naobrazbi, zaslužuju osobito štovanje. Svečanog dočeka nije bilo; nije bio ni običaj, da se ide u audienciju i moliti svega i svašta, kao što se to sada uobičajilo. Gospoda se doduše tuže da im se previše dosađuje; uslijed mnogih posjeta ne mogu nekoji referenti ni dospjeti da rade, jer moraju primati stranke. Ali – gospoda su tomu sama kriva – iznimke dopuštamo. Tako je npr. jedan nastavnik podnio molbu na vladu. Stvar je bila posve opravdana, stoga je i mislio da mu ne treba moliti ni Petra ni Pavla, pa ni Birokraciju. Ali se prevario. Molba mu je vraćena, kao neuvažena. Nekoliko dana kasnije po uputi drugih, otišao je dotični nastavnik k referentu, lijepo i ponizno se žalio zbog nepovoljnog rješenja; g. referent mu na to odvrati, da bi mu bilo udovoljeno molbi, da je odmah došao k njemu. Molba bude obnovljena; a g. referent je ispunio svoje obećanje. Ovo se bilo uvrijedilo, kao kakova bolest. Ja sam se čudom čudio, kad sam prvi put vidio to hodočašće u Opatičku ulicu i na Markov trg. Upravo mi je nepojmivo, da su učiteljice i učitelji hodočastili onima, koji su bili omraženi i na koga su dapače i u javnosti napadali. Da se osobno osvjedočim ja sam jednoga četvrtka između 9 i 10 sati do podne uputio se u banske dvore i upisao se na dotični tabak za audienciju. U predsoblju bijaše mnogo gospoda i gospode velike i male. Tu se moglo viditi najraznovrsnija odijela; osobito su se

isticali gospodične i gospođe iz pokrajine; nekoje su izgledale kao papige i štiglici; sve moguće boje bijahu zastupane; ali ni gospoda nisu baš zaostajala; od fraka, salonskog odijela i smokinga bijaše ih dapače i u običnom odijelu; osobito je u oči upadalo jedan gospodin, u elegantnom crnom odijelu, zelene kravate i žutih rukavica.

Čim sam se upisao, reče mi podvornik da ću teško doći na red, jer ja bijah 85. na redu; svega nas je bilo oko 120. Audiencija je počela u 11 sati, a trajala je do 2 sata popodne. Ja dakako nisam došao na red, što mi je bilo vrlo milo, jer mi je glavna svrha bila, da na vlastite oči vidim i na vlastite uši čujem, zbog čega su toliki molitelji došli ovom omraženom banu. Sjednem stoga u kut kraj prozora one male staklene sobe, uzmem novine kojih je mnogo ležalo na stolu a bijahu podcrtane na mnogim mjestima. Zadubim se tobože u novine, a svoje sam uši uistinu oštro upravio na sve što se govori u mojoj okolici. U mojoj neposrednoj blizini sjedile su dvije gospođe i jedna gospodična. Starija gospođa bijaše udovica, još dosta dobro uzdržana, a gospodična njezina kćerka, učiteljica X. sada pak želi bolje mjesto i to najviše poradi toga, što je u dotičnom mjestu udovac bez djece, za kojega bi majka htjela kćerku udati. Isti činovnik doduše mnogo stariji od njezine kćerke, ali što zato, pridoda majka, pametna si žena već udesi način življenja, a onda, što je glavno, dotičnik je dobro situiran i štedljiv, pa će joj kćerka moći svake godine na promjenu zraka, a osobito će joj dobro godili u Karlsbadu i Rohitschu, jer trpi na želudcu. Službujuć dvije godine u Lici ne znajući sama kuhati, morala je jesti loše priređenu hranu. E, dakako da bi dobro bilo, da se u preparandiji uči kuhati. Tako su razgovarale gospođe majke, dok su se kćerke zabavljale u drugoj sobi, gdje bijaše gospođe, a i učiteljica. Na jednom dođoše kćerkice i pripovjedaše svojim majkama, da je kolegica Ivka dobila od bana dukat, a Marica dva u ime putnog troška. Obadve su zadovoljne, jer im je Preuzvišeni obećao i premještaj na bolje mjesto. I pravo je jer kad je učiteljica bila u zabitnom seocu nekoliko godina i mučila se sa 100 ili čak 200 djece podnašaj ući još i razne neugodnosti, onda je svakako zavrijedila da dobije bolje mjesto. Na ovakove bi okolnosti trebalo uzeti obzir. Stoga je svakako najboljega da se sve to uradi zakonitim putem. Ali – dakako da bi se morao svaki zakon i svaka odredba respektirati i točno obdržavati; a ne kao što se postupalo kod podjeljivanja petogodišnjih doplataka, glede kojih bi se moglo mnogo pripovijedat. I ovaj je put došla jedna učiteljica u pomenutu audienciju, jer njezina molbenica leži već godinu dana neriješena kod kotarske oblasti; zaboravili su na nju i na njezin petogodišnji doplatok, pa eto mora i ona poći ovim trnovitim putem, da dođe do svojih teško zasluženih para, jer kod županije i kod vlade nije mogla ništa isposlovati. Gospodična reče da će energično zahtijevati bezodvlačno rješenje molbenice. Čudom se čudim reče gospođa, da ste uopće i došla, kad ste proti svakoj audienciji. Istina, primjeti jedna od prisutnih kolegica, koja je sve do sada mirno slušala pomenute razgovore. Ja ću se odmah pobrati, što ću tu, ionako ne ću moći ništa isposlovati, sve ako bi uopće i došla na red.

Nu dozvolite da vam prije nego što odem, pripovijedam jedan vrlo znamenit slučaj o audienciji jedne moje kolegice. Bilo je to prije više godina. U gradu V. bijaše ispraznjeno mjesto učiteljice. Natječaj bude raspisan i ona kompetira, da bude sigurnija uputi se u Zagreb k vladi. Presvijetli joj obeća, ali joj podjedno reče, pa neka ide u V. i tamo neka se preporuči članovima školskog odbora, pa ako dođe u predlog, makar i ne na prvo mjesto, da će ju vlada naimenovati. Moliteljica odputuje u V. posjeti sve članove školskog odbora, preporuči svoju sudbinu dobroj gospodi i zamoli da ju bar u predlog uvrste. Gospoda dakako, svjesni svoje uzvišene zadaće obećашe. Gospodična sva vesela posjeti gosp. gradonačelnika, te mu ispriopvieda kako su joj sva gg. članovi školskog odbora zadali riječ, da će glasati za nju, a sada zamoli dakako i g. gradonačelnika da i on bude za nju. Nu, koliko bijaše njezino razočaranje, kad joj g. gradonačelnik reče, da je dotično mjesto već popunjeno. Da uvjeri gospodičnu o istinitosti svojih riječi, dade joj gradonačelnik predočiti spis, kojim kr. zem. vlada priopćuje, da je mimo natječaja popunila mjesto učiteljice.

Međutim to nije jedini slučaj. Ima toga i više. Tako npr. uslijed premještaja ureda radi, izgubio je rav. učitelj svoj funkcionalni doplatak, što se protivi jasnom slovu zakona. On podnese molbenicu na vladu da mu se tih 200 K funkcionalnog doplatka redovito isplaćuje. Da bude svoje stvari siguran uputi se u Zagreb k predstojniku odjela za bogoštovlje i nastavu. Prosvijetli mu obeća povoljno rješenje. Ali već treći dan bude mu molbenica povraćena kao neuvažena. Još je zanimljiviji slučaj gdje je učitelj X. na temelju obećanja preselio u Zagreb, a premještaj nije dobio, pa je u tom neugodnom položaju otišao opet k Presvijetlomu, gdje se sada razvio dosta oštar dialog kojem je Presvijetli učitelju među ostalim rekao, da je za njega dobro i dosadanje mjesto, ne mora biti baš u Zagrebu; a djeca mu se ne moraju školovati; kćerke da može još lakše u manjem mjestu udat nego u Zagrebu. Ovakove primjetbe i takovi odgovor bijahu za učitelja previše; osokoli se i odvrat, da bi i on kao šef hrvatskog školstva znao i mogao svoju djecu dobro obskrbit, ali kao učitelj ne može. E, velika gospoda rado zaborave, kad što obećadu. Stoga najbolje ne treba audiencija. Što tko zasluži, to neka i dobije jer prazno obećanje, ludom radovanje. Ban Pejačević²⁰ je npr. obećao deputaciji građanskih učitelja, da će dobiti povišicu i to riječima: Idite veselo kući, ja vam kažem dobit ćete povišicu. Mi odo-smo veselo kući; ali povišicu ne dobismo svi. To se desilo tako, jer je u dotičnu zakonsku osnovu uvršteno, da se plaća učitelja građanskih škola, koji službuju na zem[aljskim] zavodima povisuje od 1200 K na 1400 K. Prema tomu nisu dobili povišicu građanski učitelji u Karlovcu, Osijeku, Sisku i Varaždinu. Uslijed toga se dogodilo, da je onaj koji je na temelju disciplinarne istrage kazne radi premješten na zemaljski zavod dobio pomenutu povišicu, a ja ne. Uslijed toga se dogodilo, da je mladi učitelj dobio povišicu, a stari nastavnik, bivši učitelj mladoga, nije dobio povišice.

Dakle – preuzvišeni gospodin ban je obećao, ali kasnije zaboravio; prepustio je sve onima, čija je dužnost brinuti se za točnu stilizaciju zakonske osnove. Slično se, dogodilo i prigodom unifikacije škol. zakona god. 1888. nakon spojenja Vojne Krajine s Kraljevinom Hrvatskom.²¹ Tada su učitelji izgubili pravo na 30 godišnje službovanje; izgubili su i jedan dio temeljne plaće, uračunive po zakonu od 1874. g. u mirovinu; dobivši mjesto toga mjesne doplatke, koji se nisu uračunavali u mirovinu. Sve se to dogodilo unatoč jasnog općeg jurističkog pravila, da se jednom stečena prava ne smiju oduzeti. A što su narodni zastupnici u Saboru na to. Ništa. Nekoji nisu ni znali o čem se radilo, nisu ni pročitali. Saboru predloženu dotičnu zakonsku osnovu, kao što mi je rekao jedan vrlo uvaženi narodni zastupnik. Istina je, što je rekao jednom zgodom biskup Strossmayer, da velika gospoda obično zaborave ono, što su obećala.

Na učiteljstvo se više puta zaboravilo; ostalim su činovnicima povisivana beriva ali učitelji nisu dobili ništa; a kad su dobili koju mrvicu i onda razdijeliše nepravedno i tu mrvicu. Tako je jedna zakonska osnova uzimala više obzira na starije nastavnike, ali ta je osnova imala veliku manu; ona nije bila iskrena; bila je izrađena u svrhu, da se nezadovoljnici ušutkaju. Dotična osnova nije postala zakonom; nju je zamjenila druga, izrađena pod upravom i zapovjedništvom drugih ljudi, ali – po svojoj prilici – uz saradnju istih egoista, pa se sada desilo da su najstariji najgore prošli.

Predaleko bi me vodilo, kad bi makar samo ukratko htio opisati svaki vrhovni nadzor i svaku inspekciju, što sam ih doživio za vrijeme svog 50 godišnjeg službovanja. Navesti ću samo nekoje zbog osobitih okolnosti i događaja, pri čem mi je istaći da su nekoji dostojanstvenici iščekivali, da će im se prirediti doček, kao da dolazi mesija. Ovu sam impresiju dobio naročito dva puta; prvi put, kad je bila prva konferencija županijskih školskih nadzornika god. 1894. u Zagrebu. Tada se namjeravalo posjetiti i sve škole u Karlovcu ili Sisku; tom su zgodom iščekivala nekoja gg. školski nadzornici sjajan doček; školska djeca kod ulaza u grad, da svečano dočekaju odabranike hrvatskog učiteljstva, učenice dakako u bjelini i cvijećem, pozdravni govori itd. itd. Kad sam to čuo, rekao sam dotičnom županijskom nadzorniku da ja ne pristajem na takovu paradu; rekoh da će učenice čekati u razredima, a ja u svojoj uredovnici; nu da će nam biti milo, ako nas gg. nadzornici posjete. Gg. učesnici konferencije nisu posjetila ni Karlovac ni Sisak.

Druga a podjedno i zadnja vrhovna inspekcija, koja je još pojačala moje mišljenje o želji nekoje tašte gospode za sjajnim dočekom bijaše, kada je naime jedan član bivše kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade naumio da posjeti nekoje škole. Tada je došao najprije izaslanik, da udesi sve za doček; oblasti se moraju pobrinuti za sigurnost, a učitelji za paradu. Tom je zgodom npr. i bilo određeno da „Presvijetloga“ svi predstojnici ureda i svi školski ravnatelji u svečanom odijelu dočekaju u 23 sata na kolodvoru. Sutradan moram „Presvijetloga“ dočekati pri ulazu u školsku zgradu i pozdra-

viti kratkim govorom; u zgradi imadu pri ulazu dočekati učenice u bjelini, jedna učenica neka mu uz srdačan pozdrav uruči kitu cvijeća. Ja sam na to odgovorio, da ću prirediti lijep doček, s kojim će Presvijetli moći hiti zadovoljan, ali – cvijeća ne bude. Svatko je mogao znati, da se u skroz i skroz opozicionalnom gradu članu u Hrvatskoj omražene vlade ne može prirediti impozantan doček.²²

Što se tiče kite cvijeća evo jedan zanimiv događaj. U neki mali grad stigne vijest, da dolazi visoki posjet. Dakle velike pripreme za što sjajniji doček. Naručise i lijepu kitu cvijeća. Nu, Presvijetli nije došao; sada nastade neprilika, što sa kitom cvijeća, odlučiše i odnesoše ju u crkvu i postaviše ju na oltar pred kip Majke Božje. U gore spomenutom je slučaju Presvijetli došao s nekim strahom u Karlovac. Kod kolodvora, pa i u svratištu bijahu postavljene straže sva je policija bila na nogama. Nu, pokazalo se da je to sve bilo suvišno. Nekoji su roditelji ipak demonstrirali na taj način, da nisu djecu poslali taj dan u školu; a domaći je list ironijom popratio taj visoki posjet. Presvijetli je bio posve krivo informiran o raspoloženju, koje vlada u Karlovcu. Klevetnici su se složili te upotrebili zgodu, da udovolje paklenoj strasti. Nagradu su dobili. Presvijetli je dakako dočekan i ako je bilo gluho doba noći, prema izdanoj zapovjedi. Pri dolasku držali su se malne svi vrlo hladno. Sada sam znao, što to znači.

Sutradan je bila stroga inspekcija. Presvijetli je došao – ne baš točno u zakazano vrijeme – sa pet zvaničnika, među njima i dva školska nadzornika. U petom razredu pita jednu učenicu: „koja je razlika između „das scharfe Messer i „ein scharfes Messer?“ Učenica nije znala: a od kuda i da znade, kad je u petom razredu, dakle tek prije nekoliko mjeseci počela učiti njemački. Presvijetli ni pet ni šest nego okriivi mene pred svima, što nisam povjerio hrvatski i njemački jezik jednom nastavniku. Odgovorim, da to nisam mogao jer je na školi samo jedan nastavnik jezikoslovne skupine, koji ne može preuzeti sve satove. Dok su bila na zavodu dva jezikoslovca, bio je hrvatski i njemački jezik u jednoj ruci. Jedan je nastavnik predavao hrvatski i njemački jezik u V. i VII., a drugi u VI. i VIII. razredu. Kod popunjivanja ispražnjenih mjesta nije vlada na to pazila, nego je sama namjestila nastavnike bez obzira na potrebu. Razdiobu predmeta i sati odobrila je županijska oblast; a vlada je primila na znanje bez primjetbe, i tako se radilo i radi bez ičijeg prigovora. Školski su nadzornici inspicirali, i bili su zadovoljni.

Iz petog razreda podosmo u šesti. Ovdje diktira g. inspektor ovu zbrojtbu:²³

Učenice šepRTLje; Prosvijetli će opet pred svima na sav glas: „zašto nisam obuku u računu povjerio drugom?“ – Odgovorim odmah glasno i jasno, da to nije moguće, jer ja, kao ravnatelj niti osposobljujem nastavnike, niti ih namještam; nemam dakle ni na raspolaganje kako bi htio i kako bi bilo i u interesu obuke na zavodu. Rekoh nadalje, da učiteljski zbor, a ne ravnatelj sastavlja razdiobu predmeta i sati a ravnatelj, da samo

podnaša na potvrdu županijskoj oblasti, a vladi na znanje. Županijski školski nadzornik inspicira školu svake godine, pa bi morao prama rezultatu inspekcije odrediti razdiobu predmeta ili barem podnijeti vladi shodan predlog. Ali – dogodilo se da je veliki župan na pritužbu jedne učiteljice na preporuku jedne bivše učiteljice, poništio rješenje županijske oblasti i odredio onako kako je dotična učiteljica htjela. Tko je dakle kriv?

Još je vrijedno spomenuti i događaj u VIII. razredu. Na zahtjev Presvjetloga ispitivala je učiteljica iz optike. Učiteljica pita, učenice odgovaraju lijepo i razgovjetno; jedna učenica predočuje grafično na školskoj ploči „gledanje” (das Sehen). Tu se htjelo znati, kako, da mi vidimo predmete, uspravno, premda je slika na mrežnici obrnuta. Učenica to tumači tako, da mi vidimo, predmete uspravno, jer od mrežnice idu traci opet natrag k slici, koja je uspravna. Taj odgovor nije korektan. Kučera u svojoj knjizi, propisanoj za više djevojačke škole veli doslovce: „Izvanji predmeti daju mrežnici obrnute, umanjene slike baš kao što ih daje camera obscura.” To kaže školska knjiga i više ništa. Budući da je učiteljica odobravalala odgovore učenica dobili su svi prisutni dojam; da ni učiteljici nije jasna dotična stvar. Jedan mi je gospodin kasnije i kazao, da je učiteljica tom zgodom dokazala svoju nesposobnost. Svakako je istina, da učiteljici nisu bili poznati drugi autori, koji ovo jasnije i opširnije tumače. Ali njezina svjedodžba osposobljenja i njezino mnogogodišnje službovanje od raznih nadzornika označeno je sa „uspješno i veoma uspješno”? E - istina je „Nulla dies sine linea” t. j. tko hoće, da nešto dobro zna, mora se neprestance vježbati, mora neprestance učiti; svjedodžba i dekret ne riješava učitelja dužnosti, da ne pastoji svoje znanje nadopuniti i usavršiti, jer će samo onda njegov rad biti plodan i tek onda će se obistiniti mudra rečenica: „Docendo discitur (discimus).”²⁴ Istinu ovoga dokazuju mnogi vrsni nastavnici i nastavnice građanskih i sličnih škola koji nisu imali sreću polaziti visoke škole, nego su se teškom mukom sami pripremali za ispit, a kasnije neumorno radili, učili, vježbali se i opetovali, pa tako malo po malo, ali ustrajno sakupili lijepu riznicu znanja, te se sada mogu podičiti svojim radom. Dakle čast, komu čast, a zahrdano željezo u ropotarnicu.

Presvjetli nije bio u svim razredima, nije o ničem govorio, nije pregledavao zbirku učila i knjižnicu; školsku kuhinju nisam Presvjetlom ni pokazao. U školskoj kuhinji učile su nekoje učenice kuhati. Ja sam iščekivao, da ću uslijed pomenutih događaja biti pozvan, da razjasnim sve, što se kod ovog visokog posjeta opazilo; bio sam pripravan na sve; šutio sam i čekao; ali ništa; tek početkom nove školske godine – 3. rujna 1909. – dobijem express službeno pismo u kojem mi se nalaže, da sazovem sjednicu učiteljskoga zbora kojoj će prisustvovati i izaslanik županijske oblasti u svrhu, da se sastavi nova razdioba predmeta. Išlo se za tim, da ja činim pokoru za tuđe grijehe; ja to dakako nisam htio. Ovdje su imale pritaјice svoje prste nekoje osobe, kojima sam ja bio na putu, a osobito jedna, koja i onda zlo tvori, kada slučajno dobro zbori.

Čim se dogodila promjena kod našeg odjela za bogoštovlje i nastavu, priredio sam sve važnije spise, koji se odnose na djevojačku školu u Karlovcu.²⁵ Tako oboružan pristupio sam pred šefa hrvatskog školstva i predočio mu sve što je i kako je bilo prije mog dolaska u Karlovac, kao i sve što sam ja radio, da nastupe normalne prilike, te da tako opravdam u mene stavljeno povjerenje i da zadovoljim želji tadanjeg predstojnika odjela za bogoštovlje i nastavu Dra. Stj[epana] Spevca,²⁶ koji mi je doslovce rekao: „Od kako sam ja na ovome mjestu u Karlovcu je rat; vlada je učinila, što je učinit morala; idite tamo i vašim mirnim načinom napravite red; nakon nekog vremena dodite k meni, da me izvjestite o svemu.“ Slično mi je rekao i podžupan. Ja sam poslije nekoliko mjeseci otišao k vladi i točno izvjestio, rekavši da se nadam, da će biti sve dobro. Moram napomenuti, da sam premda govoreć samo suštu istinu ipak poštudio svakoga. Svi su mi kazali da sam došao u osinjak. Istina, ali je meni bilo ugodnije i lakše službovati u tom osinjaku, nego kasnije u golubinjaku. Mnogo su tome doprinijele i pretpostavljene oblasti a donekle i komplicirana uprava školstva. Ja sam sve potanko novom šefu hrvatskog školstva predočio i službenim spisima dokazao. Šef je moje razlaganje pažljivo saslušao i na koncu mi rekao da mu je žao, što nisam došao prije početka škol[ske] godine, jer su sada sve promjene obavljene; ali – da će ipak nastojati, da udovolji mojoj želji, te da me premjesti u Zagreb.

Pri koncu ovoga odsjeka mojih doživljaja napomenut mi je još samo nekoje visoke posjete. Godine 1865. dolazi biskup Strossmayer u školu; stupivši u I. razred realke pozdravi nas s nekoliko srdačnih riječi, pokaže rukom na sliku lava i zapita, tko znade nešto pripovjedati o lavu i tako još nekoliko pitanja; zatim ode u II. razred itd. Ali – sve bez svečanog dočeka i bez kite cvijeća. – Sutradan je poslao biskup za svaki razred nekoliko poučnih knjiga.

Zapovjedajući generali Mollinary i Filipović, pa nadvojvode Albrecht i Leopold Salvator, isto tako i nadbiskup Posilović, banovi i drugi dostojanstvenici dolaze i nikad se nije dešavalo da bi koji od njih naručio si svečani doček, premda bi dolazili danju, a ne u gluho doba noći. Većina dostojanstvenika je naročito istaknula, da ne treba svečanog dočeka. U saopćenju bijaše doduše naznačeno kad dolazi visoki gost i u koje će doba posjetiti škole, urede kad će primiti činovništvo i korporacije. Primljeni su svi istodobno u jednoj velikoj dvorani gdje bi se u polukrugu postavilo prvo svećenstvo, do njega učiteljstvo, a tek poslije drugi činovnici itd.

Prigodom dolaska zapovjedajućeg generala Filipovića²⁷ u Petrovaradinu dosadi učitelju u III. gradskom kotaru predugo čekati na Preuzvišenoga, jer je bilo već 4 sata; on pusti djecu kući i udalji se također iz školske zgrade. Nešto prije 5 sati evo generala Filipovića sa cijelom pratnjom u školu. Sutradan pristupi dotični učitelj na parobrodarskom pristaništu generalu Filipoviću, da mu se ispriča, što ga nije čekao u školi. Preuzvišeni

mu odvrati: „Ništa, ništa; ja sam kriv, što nisam došao u određeno vrijeme, zadržao sam se predugo na objedu kod Nj. Svetosti g. i patrijarka.”

Kad je Vojna Krajina spojena s materom zemljom i postavljeni veliki župani dođe veliki župan Ervin Čeh²⁸ u Petrovaradin. Grad se pobrinuo, da svečano dočeka svog prvog velikog župana, premda se to nije ni očekivalo, a kamo li, da bi bilo uređeno. Znali smo, da veliki župan dolazi iz Sr. Karlovaca i da će nusput posjetit građansku školu i to u 4 sata popodne. Ali – opet objed kod Nj. Svetosti. Već je skoro i 5 sati, a vel. župana nema; mi ipak svi čekamo. Iza dugog čekanja stiže nam vijest, da je veliki župan blizu gradskog područja; za koji čas je dakle kod nas. Kad najednom evo školskog podvornika k meni, te mi priopći, da jedan učitelj svladan od Vinka Lozica leži na divanu u zbornici i da... Podvornik mi reče nadalje da je doduše brže bolje sve oprao i očistio, ali su ipak ostali tragovi, a g. učitelj ne može s mjesta. E – slavilo se godovno – Šimunovo došao je u školu ali, eto što se dogodilo. – Što sada? – Odredim, da se školska mladež postavi pred školskom zgradom. Vel. župan dođe, ja ga pozdravim sa nekoliko riječi i podjedno zamolim, da Prosvijetli odustane od svoga posjeta škole, jer da je već kasno – nekoja djeca imadu prilično daleko do svog stana. Presvijetli prihvati moj predlog i odveze se u tvrđavu u gradsku vijećnicu.

Najugodnija uspomena na posjet je dolazak predstojnika odjela za bogoštovlje i nastavu dra. Ise Kršnjavija. Dan prije dolaska dobilo je gradsko poglavarstvo brzojavnu vijest, da dolazi novoimenovani vladika Gruić²⁹ u pratnji predstojnika odjela za bogoštovlje i nastavu i velikog župana. Ovaj je brzojav gradsko poglavarstvo na uvid školama i uredima i to bez ikakve daljnje upute i primjetbe. Svatko je znao, što mu je činiti. Visoke smo goste bez ikakve parade dočekali na kolodvoru. U vijećnici smo bili primljeni od presvijetlog gospodina šefa našega školstva. Sutradan točno u 8 sati došao je Kršnjavi u školu, slušao odgovore učenica, razgledao zbirku učila, porazgovorio se s nama glede školske zgrade itd.; razgledao sa škol. odborom gradilišta za djevojačku i dječjačku školu, koje su po njegovoj uputi i sagrađene, pa su danas pravi ures grada. Tako je Kršnjavi došao k nama kao pravi i iskreni prijatelj.

Pri koncu evo samo još jedne zanimive audiencije. Za vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine³⁰ dobiše nekoji kapelani rezervno-vojnički svećenici nalog, da uče jašiti. Ali za to treba konja. Bijaše im poznato, da spahija ima nekoliko jahaćih konja, dakako i sve drugo što k tomu spada. Kapelani odoše gosp. spahiji, pa ga zamoliše, da im dade svaki dan po sat-dva na raspolaganje svakomu po jednog konja. Spahija ih pozorno sasluša, odvede ih do prozora i pokazavši na dvorište reče, evo gospodo u dvorištu nekoliko vrlo lijepih i pitomih magaraca; ja vam ih stavljam na raspolaganje; Isus Krist naš Spasitelj jašio je na magarcu, možete i vi.

Moji ravnatelji

Za cijelo vrijeme svog 50 godišnjeg službovanja imao sam u svemu 11 ravnatelja. Predaleko bi me vodilo, kad bi svakog svog ravnatelja opisao. Navesti ću samo ono, što mi se čini da je najvažnije i to bez trunca namjere, da time ma koga omalovažim, ali – također i ne precijenjujem. Prvi moji ravnatelji bijahur Antun Železny, ravnatelj male realke i Antun Koller, nadučitelj glavne škole u Mitrovici. Prvi je bio bolji kao ravnatelj nego kao učitelj; drugi nasuprot dobar učitelj, ali slab i nespretni upravitelj škole. Njegove se slabe ravnateljske sposobnosti nisu osjećale, jer je učiteljski zbor bio sposoban, savjestan, marljiv i kolegijalan; a birokratizam nije bio jako razvijen.

Ravnatelj Železny, bio je miran i tih, vanredno je malo govorio. Hospitirao nije nikada, a budući da je i školski nadzornik rijetko kada dolazio, bili su učitelji tako rekuć prepušteni sami sebi, a ipak su svi bez iznimke radili savjesno i uspješno. Đaka mitrovačkih škola bilo je malne u svim zvanjima, svagdje su se pokazali na svome mjestu kao ustrajni i značajni ljudi. Ravnatelj se Železny bavio mimogred i malim gospodarstvom; imao je lijep pčelinjak, bavio se svilogojstvom, njegovao je osobitom ljubavlju cvijeće. Njegov cvjetnjak bijaše najljepši; sijao je u školskom vrtu pokusa radi i pamuk sa dosta dobrim uspjehom, što jasno dokazuje i ta okolnost, što je dobio od ratnog ministarstva novčanu nagradu u zlatu. Jedan njegov izvještaj o pokusnom sijanju pamuka objelodanio sam u „Jutarnjem listu“, njemački original ustupio sam Hrvatskom školskom muzeju.

Ja sam kao školski vježbenik kod ravnatelja Železny-a i nadučitelja Koller, obavljao pisarničke poslove, pomagao pri obuci u svim razredima glavne škole i ispravljao zadaće. Obično sam boravio izmjenice po 8 –14 dana u svakom razredu. Sve mi je ovo vanredno mnogo koristilo. Poslije umirovljenja nadučitelja Kollera bili su moji školski poglavari: Karlo Dürr i Franjo Dürr; obojica ljudi čelik značaja, spodobni, marljivi i savjesni. Obojica su živili jedino za školu i za svoju obitelj. Nasuprot bilo je ravnatelja, kojima je bila glavna briga vlastita korist; jedan od mojih ravnatelja bijaše dapače i alkoholičar. Ali, za čudo baš je ovaj alkoholičar uživao protekciju. To djeluje dosta nepovoljno na sve druge, koji su u svakom pogledu ljudi na svom mjestu. Nu, malo se tko za to tare glavu. Tako mi je pripovijedao jedan dostojanstvenik u Srijemu, da je u području njegove podžupanije bio neki općinski bilježnik, koji je glede svog nesavjesnog uređivanja služio, da ga se stavi pod disciplinarnu istragu. Spasila ga je njegova košarica puna puncata zdravica, šala i veselih pjesama, dakako uz čašicu vina.

Najgori i najnesnosniji ravnatelji jesu oni, koji smatraju učitelja kao neku vrst roba, s kojim oni mogu po miloj volji raspolagati. Ovi bi htjeli, da učitelj, ne samo radi, nego i da misli samo i upravo onako kako oni to žele. Stoga takovi ravnatelji slijede

svaku stopu svojih podčinjenih; neprestance pregledavaju nadgledavaju, prigovaraju i zapovjedaju. Takovi ravnatelji ogorčavaju život svojim suradnicima. Ravnatelji ove vrste obično i pišu mnogo; svaku sitnicu oni moraju obaviti pismeno. Upravo je strahota pogledati ogroman birokratski posao, što ga obavljaju ravnatelji naših škola. Grijechota je, što se kod nas u tutanj potroši toliko vremena na kojekakovo piskaranje, takozvano službeno uredovanje. U Beču nije bilo takova birokratizma. Po nekoliko je mjeseci prošlo a da se nije čulo o kakovom novom naređenju. Ako je npr. u Beču učitelj došao ravnatelju s molbenicom, tada bi ravnatelj na istoj toj molbenici napisao nekoliko redaka, metnuo broj službeni pečat i svoj potpis, te bi tu molbenicu uručio molitelju, da ju on sam pošalje na određeno mjesto. U urudžbenom bi zapisniku samo proveo dotičan spis; to i ništa više.

Od sviju ravnatelja, što sam ih poznao najgori i najopasniji bijaše jedan, koji doduše nije bio moj ravnatelj, ali čije sam uredovanje imao zgode upoznati. Taj je čovjek, inače popularan i dosta obljubljen zbog svojih slatkih riječi i milozvučnih fraza, vrlo rado je primao douškivanja njemu sličnih individua, slijepo vjerovao u donesene mu prijave i – upravljao ih pretpostavljenoj oblasti. Još je donekle dobro, ako za vremena uvidi svoju pogriješku i sam opozove lažnu prijavu. U protivnom slučaju može hudo nastradati. Tako se npr. dogodilo da je jedan ravnatelj na osnovu kojekakovih denuncijacija tužio učitelje i – nemogavši ništa dokazati, bio kazne radi premješten.

O ravnateljima s kojima sam službovao biti će još govora u jednom od sljedećih poglavlja mojih doživljaja. Sada mi je kao moje vanredno dobre ravnatelje istaći: Franju Sgurića, ravnatelja građanske škole u Petrovaradinu, Andriju Čačkovića, ravnatelja građanske škole u Beču (Wien) i dra. V. Deželića,³¹ ravnatelja kr. sveučilišne biblioteke u Zagrebu.

Andrija Čačković (potpisivao se: Tschatschkowitsch) bijaše u svakom pogledu čovjek na svom mjestu. Do osnutka građanskih škola bio je Čačković nadučitelj u Beču, kad je položio ispit za građanske škole postao je ravnateljem. Čovjek, mirne blage čudi; pustio je svakom slobodne ruke; istina, on je lako mogao, jer je imao uzase dobar i sposoban učiteljski zbor. Sjednice su držane svaki treći mjesec. Naredaba i kojekovih oglasa nije bilo. Školski zakon i naučne osnove i normativne provedbene naredbe, to bijaše u glavnom sve čega se svaki učitelj morao držati, a to je znao svaki učitelj na pamet, jer je i to bio predmet ispita.

Pri kraju ovoga poglavlja moram još nešto napomenuti o Franji Sguriću. U Cuvajevoj „Građi” je i životopis Franje Sgurića. Budući da je taj životopis ponešto manjkav i netočan, mislim da mi je dužnost, da ga ovom zgodom nadopunim.”³² Sgurić nije kao što stoji u Cuvajevoj „Građi” god. 1852. naimenovan trivijalnim učiteljem, jer je godine

1857. kao podučitelj položio ispit iz elementarnog prostoručnog risanja, što dokazuje „Svjedodžba”, koju ovdje u prevodu priopćujem.

Svjedodžba³³

Predočitelj ovoga gospodin Franjo Sgurić, podučitelj prve banske krajiške pukovnije podvrgao se, dozvolom zemaljskog glavnog zapovjedništva od 13. travnja 1857. Sekcija I. odio VI. broj 3699. pri nižoj realci u Rakovcu ispitu iz elementarnog prostoručnog risanja pa je dokazao, da je u pomenutom risanju, kao i u metodi istoga predmeta u toliko vješt, da bi mogao u elementarnom prostoručnom risanju s uspjehom podučavati učenike četvrtog razreda glavne škole.

Rakovac, 26. jula 1857.

Ivan Ilubl, vr.
tehn. učitelj

Miholek vr.
škol. ravnatelj
i tehn. učitelj

Stumpe vr.

Na nekoje se ravnatelje mogu primijeniti riječi, što ih je rekao jedan povjesničar o austrijskom caru Ferdinandu. Ove glase: „Als Gott den Ferdinand schuf, sprach er: sei gut, aber mit Güte allein. lässt sich nicht regieren.“³⁴

Već iz ovoga, što sam ovdje napisao, slijedi dosta jasno, da nije svaki učitelj za ravnatelja. Kršnjavi je kao šef hrvatskog školstva jednom zgodom u hrvatskom saboru rekao, da on drži da je ravnateljska služba tako važna, da bi trebalo ustanoviti poseban ispit za one, koji žele polučiti ravnateljsko mjesto. Da je mjesto ravnatelja škole vrlo važno i da uslijed toga treba pomno paziti komu se povjeri uprava škole, pokazalo se prigodom dačkog štrajka godine 1912. Đaci su o tome vodili računa, pa je štrajk produžen, jer je na jednu građansku školu postavljen za ravnatelja nastavnik, koji nije nikada službovao na građanskoj školi.

Već se više puta pojavio predlog – prije ga je kod nas osobito zagovarao profesor dr. Petar Tomić – da se uprava škola povjerava izmjenice nastavnicima, koji službuju na dotičnom zavodu, po primjeru sveučilišnog rektora. Ovo je pitanje sada u Njemačkoj na dnevnome redu, a prodire po malo i u Austriju. Kod nas je sve do prevrata postojala slična ustanova na srpsko konfesionalnim višim djevojačkim učiteljskim i srednjim školama. Izbor je obavljao „školski savet” na tri godine; ali je obično isti nastavnik opetovno više godina ostao kao upravitelj škole.

Vrlo je važno, da se kod izbora ravnatelja, isto tako i kod izbora školskog nadzornika pazi i na to, da se za ravnatelja i nadzornika ne postavi mlad i neiskusni nastavnik, jer kao što je poznato znanje i iskustvo se ne stiče dekretom. Nije dobro ni to ako mlad i neiskusni nastavnik, koji možda pomoću svojih prijatelja i pobratima dođe do ravnateljskog (ili nadzorničkog) mjesta na zavod, gdje još uvijek službuje njegov bivši učitelj kao nastavnik.

Kako dakle, da dobijemo dobro ravnatelje? Njemački pedagog Wichard Lange³⁵ veli: „Kada škola bude sačinjavala jednu cjelinu i kada bude vladala jedna glavna misao odozdo pa do gore oduševljeno i živahno, tada ćemo naći valjanih ravnatelja, koliko god ih trebamo. Isti borave već među nama, mi ih možda i poznamo, a možda rade sasvim skromno, da ih nitko i ne opažava. Ovi se potonji pokazuju obično tek onda, kada ih dužnost pozove, jer u svojoj skromnosti ne ističu se sami.“ Profesor Klein veli: „Valjane školske oblasti za najvažnija mjesta imat ćemo, ako imamo valjane školske oblasti.“ (Vidi djelo: *Kritische Gänge durch Schule und Welt*).³⁶ Zadaća bi naših (tj. školskih) oblasti bila – po profesoru Kleinu – „umanjiti službene pisarničke poslove, svestrano se upoznati sa školom i učiteljima i držati u očevitu one muševke, koji su sposobni za sve ono što će kasnije kao glavari (ravnatelji i nadzornici) zahtijevati od drugih; školske će oblasti tada posve dobro znati za sve one koje je dragi Bog obdario pedagoškim taktom i ravnateljskim duhom“.

Obzirom na sve to, što sam ovdje naveo o ravnateljima, bilo bi možda najbolje da se način naimenovanja i promaknuća uredi tako, kako je to uređeno kod vojništva. U tom bi se slučaju znatno umanjio broj intrigana, denuncijanata i laktaša. (Laktaš = Štreber.) Uprava i nadzor škole. To su dva vrlo važna čimbenika školske politike; a baš se o njima kod nas vrlo malo raspravljalo. Ja sam o tome napisao nekoliko stranica u svojoj raspravi „Građani i škola“; ali je to malo, trebalo bi o upravi i nadzoru škola svestrano rasčistiti.

Moje školovanje

Početnu obuku pružio mi je moj otac. On me je učio čitati, pisati i računati; a mati me učila Bogu se moliti i pripovijedala mi je najvažnije priče iz biblije. To je bilo godine 1860. U proljeće slijedeće godine stupio sam u osnovnu školu u Jasku, podžupanije Huma u Srijemu. Učiteljem mi bijaše Cvetko Popović. Škola je bila srpska; ja sam još nekoliko dječaka rimokatoličke vjeroispovijesti učio njemački čitati, pisati i računati. Redovite obuke u vjeronauku nije bilo. Srpsko-pravoslavni paroh nije nikad – osim na godišnji ispit – dolazio u školu. U srpsko-pravoslavnu crkvu išli smo svi, premda nismo

morali. Uopće se mora priznati da je polazak škole i crkve bio vrlo dobar. Svi smo bili zdravi, veseli i rado smo dolazili u školu. Čim je školsko zvono oglasilo, da je doba za školu, bila je školska soba brzo puna; prerano nije nitko dolazio, a zakasnio nije također nitko. Sve je išlo točno svojim redom. Obuka je trajala osim četvrtka i blagdana za sve od 8 do 11 sati do podne i od 2 do 4 sata poslije podne i to bez prestanka, bez odmora. U školi je vladao uzoran red i mir. Kazne su bile velika rijetkost. Istina, nas je bilo u svemu dječaka i djevojčica možda samo 60. Ja se još i danas ugodno sjećam svog učitelja Cvetka Popovića.

Školska je zgrada bila obična kuća, ali ipak nešto veća i ljepša od drugih kuća. U sredini je bio ulaz s ulice; desno jedna vrlo prostrana soba za školu, sa prozorima na obje strane tako, da su jedni dobivali svjetlo s lijeva a drugi s desna. U školskoj je sobi bio pod od ilovače; ali je ipak bilo sve čisto. Školsku sobu morali smo mi sami čistiti i u redu držati; ali se ipak mogao svatko iskupiti od tog posla. Ovu smo blagodat svi iskoristili. Zato smo morali donijeti svake srijede jedno jaje ili klip kukuruza.

U Jazačkom Prnjavoru, gdje su stanovali moji roditelji, bilo je ugodno. Manastir, nekoliko ratarskih kuća. Od obrtnika samo jedan kovač. Usred naseobine gostiona s malom sitničarijom. Vlastništvo kaluđersko-manastirsko. Ovo su imali moji roditelji u zakup. U Prnjavoru bijaše sve zdravo i veselo. Svi radini i poštenu; o krađi ni govora ali je tučnjave bilo često pri čaši vina nedjeljom i blagdanom. Ove su se dane, osobito ljeti, sakupili stanovnici u gostioni za svojim gajdašem u kolo. Mi djeca imali smo također svog gajdaša. Naš drug Pero znao je uz svoje male gajde lijepo pjevat i kolo vodit. U Prnjavoru je divna priroda, a svega u izobilju, dapače i vukova, koji bi zimi dolazili i u dvorišta. Ali ipak se može dobro i dosta ugodilo živiti i u Prnjavoru. Ta, pravo ima Ilija Okrugić, kad veli u svojoj „Saćurici i Šubari”: „Lijepo ti je u našem Srijemu, milina živiti je u njemu.”³⁷

U proljeće 1861. god. presele se moji roditelji u Mitrovicu. Budući da sam bio dobro pripravljen, primiše me u drugo odjeljenje prvog razreda. Ovdje se pisalo na papiru i to gušćim perom. Učitelj je išao od klupe do klupe i zarezivao pera. Obadva su odjeljenja prvog razreda bila smještena u jednoj sobi, gdje su podučavala istodobno dva nastavnika – dva podučitelja. U drugom razredu bijaše trivijalni učitelj Zaharija Gruić;³⁸ svršeni bogoslov, potpuno vješt mađarskom, francuskom i njemačkom jeziku. Bio je dobar učitelj. Nosio je uvijek uniformu. O njemu je vrijedno zabilježiti ovo: Kada je nastala zima i doba, da se kolju svinje, reče nam Gruić, da ne zaboravimo na njega, da mu donesemo svaki mesa i kobasica. Mi smo dakako po mogućnosti udovoljili njegovoj želji. Zamjerio mu to nije nitko, jer je uopće u ono doba bio običaj, da roditelji učiteljima i ravnatelju o Božiću, Novoj Godini i Uskrsu šalju pečenku purana, odojka ili janje – i ja sam kao školski vježbenik dobio odojka o Božiću.

Zahariju Gruića je zamjenio Filip Gjoić ml. podučitelj. Gjoić nije bio za učiteljsko zvanje. On je otišao već nakon nekoliko mjeseci k parobradarskom društvu, dospio tako u Rumunjsku i tamo se bogato oženio. Iza Gjoića došao je trivijalni učitelj Karlo Dürr. Moj najbolji učitelj, u trećem razredu je bio učitelj glavnih škola Karlo Beer; čovjek stare školske spreme i skromne opće naobrazbe, ali dušom i tijelom učitelj i uzgajatelj; točan, savjestan i uredan do skrajnosti; nastojao je svojski, da nam sva svoja dobra svojstva ulije u dušu i srce. Zdrav kao kremen, nastojao je, da i mi budemo zdravi i zadovoljni. Nije dakle stavljao velike zahtjeve; to je doduše bilo tim lakše, što u ono doba nisu ni naučne osnove ni školske knjige bile tako opsežne kao danas.

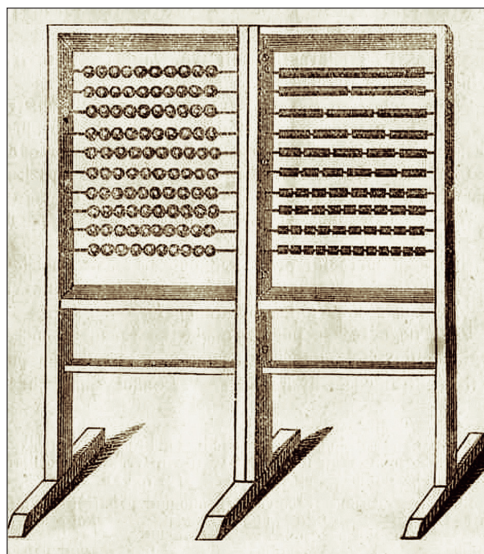
Vladalo je načelo „Non multa sed multum”.³⁹ Učitelj Beer nije mnogo govorio, nije mnogo ni opominjao, a nije često ni kaznio. Tko nije znao, ostao je poslije obuke i učio pod njegovim nadzorom. Uopće je u svemu ne samo kod učitelja Beera, nego na cijelom zavodu vladala stara istinita rečenica: „Longum iter est per praecepta, breve et efficax, per exempla.”⁴⁰

Trećem smo razredu učili nešto malo i zemljopisa i to ponajprije političko razdjeljenje Vojne Krajine, a onda tek samo posve ukratko mimogred i drugo. U četvrtom razredu podučavaše nadučitelj Antun Koller. Tek u ovom razredu je bila posebna obuka u zemljopisu i risanju, spojeno s nešto malo mjerstva; sa zemljopisom bijaše spojena povijest Austrijske Monarhije. Sve dakako vrlo kratko, ali temeljito. Vojne su oblasti na zemljopis i povijest polagale veliku važnost. Kod godišnje ispita, kojemu je predsjedao pukovnik ili njegov zamjenik podpukovnik moralo se ispitivati sve preduzeto gradivo; obično je i sam pukovnik stavljao pitanja.

Čitanje je bilo obično mehanično bez tumačenja; svako se štivo prevadalo rečenicu po rečenicu na hrvatski. Učitelj je uvijek svako štivo pročitao, preveo na hrvatski, dao ga po najboljem učeniku, da pročita; to nam bijaše naša lekcija. Za olakšanje učitelju bili su u svakom razredu postavljeni „šedatori” to su bili bolji i pouzdani đaci, koji su morali 15 minuta prije obuke doći u školu, pogledati da li je svaki donio sve što treba za obuku, da li je svaki njegovom nadzoru povjereni saučenic očešljan, umiven itd. Šedator je nadalje svaki dan ispitivao i jedanputjedan; svemu tomu morao je imati u svojoj bilježnici naznačene nanjkavosti, što ih je opazio; učitelj je prije početka obuke sve te bilježnice pregledao. Tako smo mi u školi priučavali se na točnost, red i čistoću.

U mjesecu listopadu godine 1865. stupio sam u prvi razred male realke. To je bio velik skok; skoro za svaki predmet poseban učitelj – profesor; nekoliko novih predmeta, a među njima srpski jezik u prvom i drugom, a u trećem razredu hrvatski; u svim razredima gospodarstvo; a u trećem razredu graditeljstvo i jednostavno knjigovodstvo i pretežno trgovački računi. Obuka je bila isključivo na njemačkom jeziku; ovo nije nam zadavalo velikih poteškoća. Malen broj đaka olakšavao je obuku i nadzor, pa su učitelji – profesori – mogli više brige posvetiti našem uzgoju.

U prvom razredu realke bilo nas je nešto preko 20; u drugom i trećem još manje. Obuka je trajala do podne od 8 do 12 sati, poslije podne od 2 do 4 sata, a dva put na tjedan od 2 do 5 sati; nu budući, da je u $4\frac{1}{2}$ sati bilo već mračno, svršavala se obuka zimi i prije 5 sati. Četvrtak bijaše sedmički školski praznik. Svetkovali su se uz rimokatoličke i srpsko-pravoslavni blagdani, ali su se ovi morali po mogućnosti nadoknaditi četvrtkom. To nadoknađivanje bilo je dosta neugodno, iako se jedanput desilo, da smo svi u drugom razredu došli u sukob s katehetom. Ovaj nam je naime mnogo zadao od srijede na četvrtak. (Srijedom i subotom bio je vjeronauk). Mi smo se tada dogovorili, da nećemo naučiti zadanu nam lekciju, a u znak protesta, da ćemo se postaviti za vrata. Dogovoreno i učinjeno. Mi se svi stisnemo jedan do drugoga za vrata; kateheta uđe i – vidi prazan razred; tek kad je stupio na podium opazi nas za vratima. Posljedica bijaše četiri sata zatvora u četvrtak. Slično se dogodilo i sljedeće godine, kad smo bili u III. razredu. Mi smo tada dotični četvrtak po podne ostali svi kod kuće. Profesor je našao razred prazan. Za kaznu smo morali odsjediti popodnevne obuke tri sata u školi, dakle do sedam sati na večer; u zimsko doba bez svjetla. Inače je i školovanje u realci teklo svojim naravnim tokom. Učilo se napamet iz knjige. Udžbenici nisu bili opsežni kao danas, a nuz to su ih profesori još i skraćivali i tako su zahtjevi postali još manji. Školsku bi obuku pomagala nekoja učila, fizikalni i lučbeni pokusi u kemijskom laboratoriju; tom jedinom kabinetu u školskoj zgradi; učila su bila inače spravljena po razredima. Mjerstvenu obuku je nadopunilo praktično mjerenje u prirodi izvan grada. Nu najgore smo prošli kod botanike. Nikad ni jedne biljke nismo ni vidili pri obuci. Bubali smo mrtva slova.

„Rusko računalo,” učilo pri obuci u računstvu. U: F. Klaić (1874.), *Naputak ua porabu računala za hrvatske učitelje i učiteljske pripavnike*. Zagreb: Nakladom Lavoslava Hartmanâ, str. 3.

Budući da nije bilo ni pisarne, ni zbornice, sastajali su se učitelji glavne škole u hodniku prizemlja, a profesori u hodniku prvog kata, ili su – osobito zimi – išli odmah svaki u svoj razred. Svi su učitelji i profesori mitrovačke glavne škole i male realke živili kao prava i rođena braća, u školi i izvan škole. To je bila prava kolegijalnost i pravo prijateljstvo. To isto je bilo i na djevojačkoj školi gdje su službovale dvije podučiteljice i jedna trivijalna učiteljica.

Moji učitelji bijahu razne narodnosti. Bijaše ih Hrvata, Čeha, Njemaca, Srba – Gruić i srpsko-pravoslavni kateheta. Ali se to nije opazalo ni u školi, ni u privatnom društvu. Oni se doduše nisu nigdje isticali svojim radom; bili su skromni; bili su učitelji i uzgojitelji – dušom i tijelom; nastojali su, da oplemene duh svojih učenika i da im zagriju srce za sve, što je dobro i korisno. Moji su učitelji živili i žrtvovali se za školu i svaki za svoju obitelj. To kao i strogo umjeren način življenja uzrokom je, da su svi bili zdravi i – zadovoljni. Isto se to može reći i o učiteljicama. Uslijed toga nije trebalo do pustajnije trebalo suplencije. A – što je također vrlo važno, ni je bilo ni laktaša ni denuncijanata.

Dobrom napredku stare škole doprinjela je ta okolnost, što svaki učitelj kroz više godina obučavao je u jednom te istom razredu jer nije bilo tzv. alternacije. Uslijed toga je svaki učitelj skroz i skroz proniknuo u gradivo svoga razreda; poznavao je duševne sposobnosti učenika svoga razreda i njihove duševne potrebe. Učitelj je nastojao, da pošalje svom kolegi što bolje spremne učenike. To je bila podjedno i najbolja i najjednostavnija kontrola. Nu ne smije se prešutiti, da je bila velika pogreška stare škole, što nije poticala djecu na samostalan rad, a nije ih učila misliti.

Ovako bijaše u Mitrovici. U Zemunu, na dvogodišnjem učiteljskom tečaju, u preparandiji, bijaše sve drugčije, ali i – mnogo gore. Vladao je u svemu pravi, pravcati nered.

Ravnateljem *male realke*, a uslijed toga i ravnateljem s malom realkom spojenog dvogodišnjeg tečaja bijaše čovjek, koji se rado prikazivao, da sve zna, jer je tečajem svog mnogogodišnjeg službovanja predavao ili kako je on običavao reći, tradirao sve predmete. Ali – ne pitajte kako. Od ovdje do ovdje. Udžbenik je tu pa bubajte. Jedne je godine imao taj ravnatelj prostoručno risanje u realci. U ono je doba bilo propisano prerisavanje raznih likova – bilja, cvijeća, životinja itd. bez ikakovog metodičkog reda. Ravnatelj bi tada, da se uvjeri da li je učenik dobro prerisao, šestilom mjerio – kod prostoručnog crtanja! – pojedine djelove dotične slike.

Kod njemačkog jezika je sve diktirao. Đaci su imali udžbenike, ali gospodinu direktoru to ne bijaše dosta. On se nije držao naučne osnove ni udžbenika; sve je njemu bilo premalo, zato je diktirao i poetiku; riječi, samo riječi, i ništa drugo; a budući, da je ravnatelj ili ravnateljstvo kako je on običavao nazivati svoju sobu – imao obično vrlo mnogo posla u pisarni, to sam ga ja vrlo često zamjenjivao. Isto se tako ravnatelj volio

i kod računstva služiti drugom knjigom; tu je rado uzimao u trećem razredu zamršene trgovačke račune; rješenje bi tada trajalo kadkad 10 do 20 minuta; što je postalo dosadno. Jednom je kod godišnjeg ispita zadao po svom običaju tako suhoparnu i opširnu zadaću, da je predsjednik ispita, gradonačelnik major Bach (Major Bach je bio stric poznatog druga Kvaternikova, Vjekoslava Bacha)⁴¹ rekao: „Dosta je, na godinu možemo nastaviti.” Svatko si može predstaviti kako je bilo na zavodu sa takovim ravnateljem. Isti je ravnatelj predavao u preparandiji pedagogiju, premda sve skupa nezaslužuje to ime. Kao udžbenik imali smo „Methodenbuch oder Anleitung zur zweckmässigen Führung des Lehramtes für Lehrer an Trivial – und Hauptschulen“.⁴² Knjiga malena – 142 stranice – ali dobra i mogla bi nam mnogo više koristiti, da je bila u rukama dobrog i savjesnog nastavnika; ali ovako – sa metodom, „odavle dovre” nije mogao naš ravnatelj i profesor pedagogije baš ništa doprinijeti našoj naobrazbi. Gnjavio nas je dva sata nedjeljno kroz pune dvije školske godine sa to nekoliko stranica pomenutog udžbenika. Morali smo od riječi do riječi nabubati ono nekoliko redaka, a onda smo morali i svojim riječima opetovati to isto.

Osim pomenutog udžbenika upotrebljavali smo još i ove knjige: Franz Hermann die Unterklasse. Eine Anleitung zur Behandlung des ersten Unterriechtes auf Grundlage der Fibel. Franz Hermann Anleitung zum Gebrauche des Anschauungsunterrichtes in Bildern i Methodik der Rechenkunst von Joharm Strehl, weil. Direktor der k. k. Normal Haupt-und Unterrealschule bei St. Anna in Wien. Die Unterklasse. Po ovoj knjizi obučavao je gramatikalni učitelj T. G. Njegova su predavanja bila: ispitivanje i odavle dovre. Naš je gospodin profesor rado pripovijedao o svom boravku u Beču, gdje je jedne godine za vrijeme školskih praznika proveo osam dana; običavao je oponašati bečki dijalekt; time je postao još smješnijim. Pri izlazu iz razreda prisluškivao je na vratima; mi smo to znali, pa smo govorili sve što nam je bilo na srcu. Budući da je profesor bio velik strašljivac – prisluškivao je i šutio – dapače i nekoje naše prigovore i uvažio, ako je npr. na naš prigovor glede pljućkanja po sobi dao donijeti pljuvaonicu u našu predavaonicu. Naš je naime profesor imao običaj čitavo vrijeme hodati po sobi i pljućkati.

Treći naš učitelj bio je Mijat Stojanović,⁴³ tada nadučitelj c. kr. glavne škole u Zemunu. Stojanović je obučavao „Metodiku računstva” po gore navedenoj knjizi od Strehla. Stojanović nije imao dovoljno spremne za školsku obuku uopće, a pogotovo nije bio dorasao, da nama budućim učiteljima predaje metodiku računstva. E! moj Mijate! odavle dovre nije metoda.

Stojanović je predavao u realci srpski jezik. Tu je diktirao gramatiku; tako je prolazilo dragocjeno vrijeme u ispitivanju, diktiranju i mehaničkom čitanju. Kao nadučitelj glavne škole podučavao je Stojanović u IV. razredu. Tu je on pod obukom pisao poznate njegove književne stvari, prevadao s njemačkog sad ovo, sad ono, a ponajviše takove

stvari, za koje je mislio, da može polučiti materijalnu ili moralnu korist. Uslijed toga bi njegovi učenici bili vrlo zlo prošli, da je i u ono doba vladala tzv. „Alternacija”,⁴⁴ tj. da ih je on podučavao od prvog pa do četvrtog razreda.

Mijat Stojanović (1818. – 1881.), nadzornik osnovnih škola u Karlovcu od 1871./72. do listopada 1873.

Osim pomenutog obučavanja podučavao je Stojanović god. 1870. i na privatnoj trgovačkoj školi profesora Ig. Münstera u srpskom jeziku i trgovačkom dopisivanju. Tom je zgodom Stojanović uveo svoj „Hrvatsko-njemački listar za sve odnošaje”⁴⁵ kao udžbenik u pomenutu trgovačku školu. Budući da je u tom listaru bilo i ljubavnih pisama spočitavali su mu to nekoji profesori, a naročito ravnatelj realke Ivan Radej; a budući da je Stojanović bio u zavadi s ravnateljem, to se njihov odnošaj zaoštrio i Radej sa svojim saistomišljenicima udario oštro na Mijata u zemunskom listu „Der Grenzbote” (Semliner Wochenschrift).⁴⁶ Stojanović je na sve napadaje odgovorio u posebnoj u Beču štampanoj brošuri „Wer Wind ansäet, erntet Sturm ein.” Cio ovaj spor zaspao je kad je prigodom preustrojstva krajiškog školstva godine 1871. Stojanović naimenovan okružnim školskim nadzornikom za slunjsku pukovniju sa sjedištem u Karlovcu. Za bolje razumjevanje, moram napomenut, da je Ministarstvo g. 1868. odredilo da se dokinu mjesta mjesnih školskih ravnatelja (Lokal, Schulen Direktor), a uprava glavne škole da pripada nadučitelju; dočim bi ravnatelju ostala jedino uprava realke i – učiteljskog tečaja. Ovoj se odredbi Ministarstva nije htio pokoriti ravnatelj Radej, premda nebi time materijalno ništa izgubio.

Sve, što sam ovdje naveo o Mijatu Stojanoviću ne umanjuje ni najmanje njegove zasluge, što ih je stekao kao hrvatski pisac; on je tu dapače bio velik, ali vrlo malen kao uzgajatelj i učitelj. Mijat Stojanović bijaše običan Laktaš⁴⁷ i ništa više. To je on sam najbolje dokazao time, što je godine 1857. kao podučitelj nakon umirovljenja ravnatelja

krajiških škola Filipa Mikaevića u Petrinji kompetirao za to ispražnjeno mjesto. Za ovo mjesto ravnatelja krajiških škola (Grenzschulen-Direktor) kompetirali su: Čivić Antun, tehnički učitelj u Pančevu, Luger Petar, nadučitelj u Ogulinu, Matković II. tehn. učitelj u Mitrovici, Mikaević Antun nadučitelj u Novoj Gradiški, Radočaj Franjo, lokalni ravnatelj u Rakovci, Simonović, nadučitelj u Brodu, Soljanović Mijo, I. razredni učitelj u Mitrovici, Stojanović Mijat, podučitelj u Sr. Karlovcima, Šljivarić Mato nadučitelj u Petrinji, Tomašević Petar, nadučitelj u Vinkovcima, Vukičević Luka nadučitelj u Zemunu i Železny Antun, lokalni ravnatelj u Mitrovici.⁴⁸

U predlog stavljeni su: Čivić, Radočaj i Železny. Čivić je dobio ispražnjeno mjesto; a Stojanović je na preporuku Strossmayera⁴⁹ postao trivijalni učitelj u Sr. Karlovcima. Od pomenutih molitelja svršili su u Beču tečaj za učitelja malih realka: Čivić, Mikaević, Simonović, Soljanović, Šljivarić i Tomašević. Matković je slušao predavanja na tehniци u Beču i položio ispit za tehn. učitelja malih realki. Železny je svršio tečaj za učitelja malih realki u Brnu, a dalje se pripravljaо za ispit tehn. učitelja, kojega je položio u Beču i postao tehn. učiteljem u Pančevu. A podučitelj Mijat Stojanović? Stojanović je svršio trivijalnu školu, niži pedagoški tečaj (tri mjeseca), a onda se privatno spremao za četvrti razred glavnih škola i za viši pedagoški tečaj.

O svome školovanju u Zemunu, o tamošnjoj talmi preparandiji mogao bi mnogo pisati, ali – o neugodnim doživljajima ne govori se rado. Ovdje ću samo spomenuti da smo bili svi razočarani, pa su uslijed toga od osmorice učiteljskih pripravnika ostala samo četvorica do konca druge školske godine, ne računajući kćerku ravnatelja Radej i njezinu prajateljicu. One su bile zadovoljne.

Vrijedno je zabilježiti sa kakovim su predznanjem pripravnici došli u na učiteljski tečaj. Najstariji je bio Josip Kotva 30 godina star, oženjen otac, jednoga djeteta, kućevlasnik iz njemačko-banatske krajiške pukovnije; materinjski mu je jezik bio Češki, bio je vješt njemačkom jeziku u govoru i pismu, a govorio je osim toga prilično dobro srpski i rumunjski. On je svršio četiri razreda osnovne škole, bio pisar, naučio je sastavljati oporuke, kupoprodajne ugovore i izmjeru zemljišta. Kad je u svom selu postao učiteljem sa deset forinti mjesečne plaće, nastavio je i dalje svoju predašnju zasluzbu, pa je imao tako i dobar dohodak, uslijed česa si je prištedio nešto novca, sagradio kuću, nabavio i malo zemljište. Supruga mu je sa djetetom živila kod kuće od gospodarstva, a on se uzdržavao svojom prištednjom u Zemunu.

Drugi moj školski drug bio je svršeni bogošlov, oženjen; supruga mu ne htjede na selo, gdje bi on bio dobio parohiju. Ostavio je Zemun već prve godine, da nastavi nauke na srpskoj preparandiji u Somboru. Treći bijaše jedan svršeni šestoškolac velike realke Pančevačke. Ostao do konca druge godine i položio s odlikom zaključni ispit. Četvrti je svršio pet razreda velike realke u Pančevu; ostao je u Zemunu samo nekoliko mjeseci.

Peti je bio jedan Rumunj i on je bio svršio pet razreda velike realke; a ostavio nas je već nakon dva mjeseca, otišavši u manastir. Godine 1888. našli smo se u Petrovaradinu; on kao vojnički sveštenik, a ja kao ravnatelj građanske škole. Šesti je bio moj školski drug iz Mitrovice; gdje smo zajedno svršili malu realku. On je također otišao već prve godine; dobio je najprije namještenje kod financije, onda kod katastra, položio gruntovničarski ispit, postao gruntovničarom u Sr. Karlovcima, gdje je zadovoljno živio sve do smrti. Sedmi moj školski drug u Zemunu je bio Adolf Müller, Nijemac iz njemačko-banatske Vojne Krajine. Svršio je osnovnu školu, bio šegrt u trgovini svoga očuha a sa navršenom 16. godinom došao u preparandiju, da tako izbjegne vojništvu. U ono su doba svećenici, učitelji i činovnici bili oprostani od vojništva. Müller je ostao obje godine u preparandiji; položio završni ispit, dobio učiteljsko mjesto. Svršio je višu pedagošku školu u Budapešti; položio ispit za učitelja građanskih škola; službovao je sve do svog umirovljenja 22. VI. 1911. kao profesor na građanskoj školi u Oršovi.⁵⁰

Kao što sam već napomenuo na učiteljskom tečaju – toj talmi preparandiji bili smo svi nezadovoljni, osim ženskih. Ja sam dapače bio ogorčen; uslijed česa sam bio već napisao predstavku na Ministarstvo, da nas se pošalje na drugu preparandiju; pod jedno sam bio već napisao članak za novine. Odustao sam od svega, jer sam inače udobno živio; bio sam kućni učitelj kod gradskog fizika dra. Miloša Radojčića;⁵¹ tu sam imao sve besplatno, živio u pomenutoj kući kao, da sam pravi član obitelji. Ovdje sam u ovoj plemenitoj uzor obitelji naučio mnogo toga, što mi je kasnije u praktičnom životu koristilo.

Ovom zgodom moram još naročito istaći, da je pomenuta uzor obitelj bila vanredno štovana ne samo u Zemunu, nego i svagdje gdje god je došlo njihovo ime. Troje dobre djece, malen krug prijatelja, rodbina i malo uzor gospodarstvo bijaše im sva zabava, razonoda a i sva briga. Dr. Miloš Radojčić bijaše rodnom iz Iriga, a njegova supruga rođena Kritovac iz Rume. Oboje iste naravi, istih vrlina, ta ni sami anđeli nebeski ne bi mogli sklopiti bolji i sretniji brak. U istinu i izgleda, kao da su baš anđeli inspirirali taj brak. Dogodilo se naime ovo: Ban se Jelačić,⁵² prigodom svog putovanja navratio i u Rumu.⁵³ Tu je dočekan sa vanredno velikim oduševljenjem. Kad se vozio kroz Rumu, narod je bacao s prozora na ulicu cvijeće pred kola a i u kola. Tako je i mlada djevojka Kritovac bacila s prozora prvog kata krasan velik vijenac cvijeća u kočiju bana Jelačića. Vijenac padne upravo na banovu glavu, ovaj ga natakne preko glave sebi oko vrata. Čitajući to u novinama zaprosi mladi liječnik gospojicu Kritovac.

Kod raznovrsnog predznanja, što smo ga mi donijeli, nije bilo baš lako sastaviti naučnu osnovu za nas; za to se nije nitko ni brinuo. Obje su ženske polazile redovito obuku u realci zajedno s ostalim đacima; isto tako i Müller i Kotva. Ja sam bio većinom u ravnateljskoj pisarni, a često sam zamjenjivao ravnatelja u razredu, jer je ravnatelj ili – kao što je on običavao reći – ravnateljstvo – imao uvijek mnogo posla. A kako i ne, kad

je ravnatelj sve najprije napisao u posebnoj teki, te analizirao rečenicu po rečenicu. Tada sam ja svaki njegov sastavak prepisao za školsku pismohranu, pa kad nije bilo makar samo jedno slovo lijepo napisano morao sam sve na novo prepisati. Ovako bezpogrješan prepisan sastavak prepisao sam onda na finom papiru za dotičnu oblast.

Osim toga imalo je „ravnateljstvo“ još mnogo, vrlo mnogo drugog posla; učio je marljivo srpski jezik. U tu je svrhu Mijat Stojanović držao cijelom profesorskom zboru posebna predavanja dakako isto tako kao i realcima. Mehanično čitanje i diktiranje obučnog gradiva. Ovoj sam obuci kadkad i ja prisustvovao. Meni je bilo dozvoljeno pribivati svakoj obuci u svakom razredu; a obuci u francuskom jeziku svima bez iznimke. Francuski je jezik predavao tek drugo poljeće druge godine neki učitelj Grois, osposobljen učitelj osnovnih škola, rodom Francez; vrlo praktičan i sposoban učitelj. Naš je ravnatelj držao u školi i tzv. instrukcije, kao i svi drugi učitelji i profesori i – mora se reći – vrlo savjesno. Plaćalo se 2 for. mjesečno.

Mnogo posla imalo je ravnateljstvo oko nabave školskih knjiga. Svi su đaci morali kupovati udžbenike kod ravnateljstva; plaćalo se osim propisane svote još 10 novč. poštarine za svaku knjigu. Ovo je poduzeće finansirao jedan profesor. Naš je ravnatelj imao pridjevak „tutti frutti“, jer je ove talijanske riječi miješao u svoj govor, tako da mu je skoro svaka deseta riječ bila „tutti frutti“. Još mi je napomenut, da sam ja prve godine svog školovanja u Zemunu primio adjutum 4 for. 20 novč. mjesečno, kao školski vježbenik mitrovačke glavne škole; druge sam godine dobivao 10 for. mjesečno.

Kao što sam napomenuo bila je obuka u učiteljskom tečaju u Zemunu (preparandiji) takova, da me nije ni najmanje zadovoljavala. To je opazio i moj dobročinitelj gradski fizik dr. Miloš Radojčić, koji mi je i savjetovao, da nastojim da pomoću nekoćine mitrovačkih imućnika nastavim nauke u Zürichu. Moj bi, dobročinitelj također nešto doprinosao. Baš je one godine srpski zemunski učitelj Paja Jovanović⁵⁴ (umro kao urednik „Srbobrana“ i poslanik na crkvenom saboru) pomoću dra. M. Radojčića i drugih zemunskih Srba studirao u Zürichu. Ja na ovakove potpore nisam ozbiljno ni mislio. Strpljivo sam čekao svršetak svojih studija na zemunskoj preparandiji i dočekao sam ga. Dne 6. kolovoza 1870. položili smo ispit, dobili svjedodžbe i razišli se. Ispit je trajao dva dana; prvi je dan bio pismeni, a drugi dan usmeni ispit.

Mislim da će zanimati nekoje naše drugove iz kojih se predmeta polagao u ono doba završni ispit na učiteljskom tečaju u Vojnoj Krajini, odnosno na dvogodišnjem pedagoškom tečaju u Zemunu. Donašam ovdje u točnom prepisu Svjedodžbu, koja glasi:

„Vorzeiger dieses Dominković, Alois von Morović in der k.k. Militärgrenze gebürtig, römisch-katholischer Religion, hat in den Jahren 1869. und 1870. dem zweijährigen pädagogischen Unterrichte für Lehramtskandidaten an der k.k.Haupt-u.

Das sittliche Betragen war musterhaft.
Der Schulbesuch war sehr fleissig.
Die Verwendung war lobenswert.
Die Aussprache ist deutlich.⁵⁵

Leistungen in den Lehrgegenständen		Klassifikation über
	die Kenntnis der Lehrgegen- stände	das Verfahren bei den Lehrgegenständen
In den Grundsätzen des Unterrichts u. d. Schuldisziplin	Lobenswert	befriedigend
In der Religionslehre	Ausgezeichnet	sehr gut
In der deutschen Unterrichtssprache, u. z.:		
a) im Lesen	Lobenswert	lobenswert
b) in der Sprachlehre	Lobenswert	Lobenswert
c) in der Rechtschreibung	Lobenswert	lobenswert
d) im schriftlichen Gedankenausdrucke...	Lobenswert	lobenswert
Im Kopfrechnen	Vorzüglich	lobenswert
Im Zifferrechnen	Vorzüglich	lobenswert
Im Schön- u. Fertigschreiben	Vorzüglich	lobenswert
Im Zeichnen	Lobenswert	lobenswert
Im Gebrauche der Fibel	Vorzüglich	lobenswert
Im Gebrauche der übrigen Lesebücher...	Lobenswert	lobenswert
Serbische Sprache	Lobenswert	lobenswert
Turnen	Befriedigend	befriedigend

Derselbe kann demnach als Unterlehrer mit Vorzug verwendet werden.
Smlin, am 6. August 1870.

L. S. Radej, m.p.
Rschdet.
Fetlinš, m.p.
Katechet.

Karl, m.p.
Kmts.-Verwalter
Jos. Knir, m.p.
k.k. Professor als
Schulrat-Stellvert.

Th. Gerladinović, m.p.
Grammatik- u. Kalligraphielehrer
Mijat Stojanović, m.p.
Oberlehrer

Sa ovom sam se svjedodžbom prijavio svom ravnateljstvu u Mitrovici i nastupio mjesto školskog vježbenika s plaćom mjesečnih 4 for. 20 novč. Odmah, sam pomišljao kako bi nastavio nauke na bečkom pedagogiju; ali dakako moja želja ostade samo živa želja. Tek kad sam postao podučiteljem na c. kr. glavnoj školi u Petrovaradinu, mogao sam uz iskreno nastojanje nadučitelja odnosno ravnatelja građanske škole Franje Sgurića, osokoljen savjetom građanskog učitelja Ivana Woske, poduzeti sve korake da me Vojno zapovjedništvo odašalje u Beč. Budući da mi je prva molba god.1871. ostala neuvažena, poslao sam god. 1872. ponovno svoju molbu glavnom zapovjedništvu u Zagreb. Zemaljski školski nadzornik Živko Vukasović obećao mi je, da će moju molbu preporučiti. Ja sam ipak za bolju sigurnost – ne rekavši nikomu ništa – pisao zapovjedajućem generalu barunu Mollinaryu i molio ga, da mi molbu uvaži.

Mollinary bar. Antun, zapovjedajući general (Po baktorezu). A. Cuvaj (1909.) Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavoniji. Knjiga treća. Zagreb: Hr. Hrv.-dalm.-zem. vlada, odjela za bogoštovlje i nastavu, str. 107.

Za nekoliko dana dobijem odgovor. Tadanji predstojnik za krajiške škole c. kr. major Spillaner piše mi vlastoručno pismo, u kojem mi po nalogu Nj. Preuzvišenosti zapovjedajućeg generala Mollinary-a javlja, da će moja molba biti uvažena, ali mi podjedno savjetuje, da položim ispit kod ispitnog povjereništva u Petrinji i da ću tada biti odmah naimenovan građanskim učiteljem u Petrovaradinu. Ja ovaj savjet nisam poslu-

šao, nego sam čekao rješenje svoje molbe. Ono je stiglo tek početkom listopada 1872. Da nisam dobio povoljno rješenje, ja bi se bio zahvalio na učiteljskoj službi i bio bi otišao u Beč. Tamo bi bio dobio po savjetu građanskog učitelja Ivana Woske učiteljsko mjesto u privatnoj školi. Nešto prištednje sam imao i tako bi bio već nekako prokuburio.

Pomenute smo godine došla nas četvorica u Beč na učiteljski pedagogij i to: Joco Popović, Alois Vavroh, Iso Vlaisavljević i ja.⁵⁶ Joca Popović je bio učitelj srpske škole u Mitrovici, oženjen, otac dvoje djece, a morao je uzdržavati i majku. Tada su izašli „Školski propisi“ za Vojnu Krajinu god. 1871. položio je Popović prisegu. Ali crkvena opština koja je uzdržavala srpsku školu nije htjela priznati pomenute „Školske propise“, pa je Popovića otpustila od službe i plaće. Školski nadzornik Teofil Dimić ishodio je kod glavnog zapovjedništva, da se Popović odašalje na učiteljski pedagogij u Beč. Nu, što se dogodilo? Dogodilo se ono, što je svatko mogao predvidjeti i znati, samo Popović i njegov bivši ravnatelj okružni školski nadzornik Dimić nije znao. Joca Popović nije mogao u Beču sa 45 for. mjesečno uzdržavati sebe, svoju obitelj i staricu majku. Nadošla bijeda; uslijed koje nije mogao ni nauci posvećivat potrebnu brigu. Nije mogao na koncu prve godine ni kolokvirat; bio je stoga pozvan natrag. On je ipak ostao u Beču, da nastavi nauke; nu bijeda ga je shrvala i spravila u grob. Nas ostala trojica svršili smo nauke i 28. studenoga 1875. položili ispit za učitelja građanskih škola pred posebnim ispitnim povjerenstvom. Ni jedan od mojih profesora nije bio član tog ispitnog povjerenstva. Nakon položenog ispita vratili smo se u domovinu kao građanski učitelji i to Vavroh u Petrinju na malu realku, Vlaisavljević u Kostajnicu na građansku školu, a ja u Mitrovicu na malu realku.

U Beču smo našli naše drugove iz Vojne Krajine: Josipa Stipetića, kasnije zemaljskog nadzornika u Zagrebu, Dragutina Schierera, koji je umro kasnije u Zagrebu kao profesor petrinjske učiteljske škole; Frana Dubravčića, umro kao umirovljeni županijski nadzornik; Paju Oreškovića, umro kao zem[aljski] školski nadzornik u Zagrebu; Miju Biljana, Josipa Mohra, Mariju Jambrišak i Klotildu Cvetišić.⁵⁷ Josip Mohr je nakon dvogodišnjeg službovanja u petrinjskoj maloj realci otišao ponovno u Beč, gdje se u austrijskom muzeju kroz potpune tri godine pripravljaao za srednjoškolskog učitelja risanja i položivši ispit, dobio mjesto na građanskoj školi u Slunju. Ovaj slučaj dokazuje jasno, da kod naše vrhovne školske vlasti nije bilo pravog razumijevanja za potrebe učevnih zavoda. Inače se ne bi dogodilo, da ista ona vlada, koja je građanskog učitelja Mohra postavila u maloj realci na službovanje, pošalje u svrhu usavršenja u risanju i u svrhu da isti građanski učitelj nakon ponovnog trogodišnjeg studija i nakon položenog profesor-skog ispita notabene⁵⁸ na državni trošak – postavi na građansku školu – a ne na srednju školu. Slični se slučajevi događali i kasnije. Tako je npr. jedan vrstan hrvatski učitelj proboraveći na naukama tri godine u Beču, položio ispit za nastavnika građanskih škola, bio

poslan kao pučki učitelj u jedno Slavonsko selo. Ovakovim je postupkom školska uprava bivše Vojne Krajine neposredno prisilila nekoje ponajbolje učitelje, da se svršivši bečki pedagogij ne vrate u domovinu. Tako je npr. J. Kirina (otac glasovite operne pjevačice Berte) ostao u Beču i tamo polučio čast profesora. Učitelj Hoić je također ostao u Beču. Alois Vavroh ostao je samo godinu dana kao građanski učitelj u petrinjskoj realci. Otišao je za učitelja vježbaonice učiteljske škole u Maribor, postao profesorom iste učiteljske škole. Vavroh je bio dobio istodobno i mjesto građanskog učitelja u Pottendorfu. I tako je, svaki od nas Hrvata mogao svagdje i izvan domovine dobiti bolje i ugodnije mjesto službovanja nego u Hrvatskoj. Mi – Dittesovci⁵⁹ kao što su nas porugljivo nazivali – nismo bili u svojoj domovini ni rado vidjeni a kamo li dostojno štovani. Na nama se ispunilo, što je rekao Mollinary-u Peldzeugmeister Freiherr von Mayer god. 1838. prigodom Mollinary-eva naimenovanja Fenrihom u 45. pukovniji u Veroni. Te riječi glase doslovce: „Sie haben einiges gelernt; trachten Sie, es nicht zu vergessen und seien Sie bestrebt, es immer weiter zu ergänzen, nicht nur vorwärts zu kommen, sondern ans Pflichtgefühl und zu ihrer eigenen Befriedigung. Machen Sie sich vielmehr gefasst, bei uns, je mehr Sie wissen und können, desto weniger vorwärts zu kommen.“⁶⁰ Nu, Mollinaryu je pomogla njegova velika ustrajnost, marljivost, oštroumnost, a i – sreća da je uspio; ali njega nije ipak mimoišao gorki kalež, kojega je morao ispiti prigodom umirovljenja.

Josip Stipetić, zem. škol. nadzornik.

A. Cuvaj (1909.), *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavoniji*. Knjiga treća. Zagreb: Hr. Hrv.-dalm.-zem. vlada, odjela za bogoštovlje i nastavu, str. 774.

Klotilda Cvetišić, ravnateljica zemaljske ženske stručne škole u Zagrebu.
U: A. Cuvaj (1910.), *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavoniji*.
Sv. X. Zagreb: Hr. Hrv.-dalm.-zem. vlada, odjela za bogoštovlje i nastavu, str. 255.

Mi smo krajiški učitelji bili ustrajni i požrtvovni, podnašali smo mirno i strpljivo sve napadaje i zapostavljanje i radili smo revno, da svaki od nas podpuno ispuni ono mjesto na kojeg ga je postavila sudbina. Mnogi bi od nas bio još i korisnije djelovao, da je bio postavljen na mjesto, koje bolje odgovara njegovim sposobnostima. Istina, naša vrhovna oblast nije baš uvijek bila sretne ruke pri izboru onih, koje je odašiljala na više nauke. Pokazalo se naime, da nisu svi otišli na bečki pedagogij puni ideala i oduševljenja za svoje zvanje, nesebičan teški nastavnički rad jedino u namjeri, da prošire i učvrste svoje znanje, ne iščekivajući i ne tražeći nikakove posebne nagrade. Nu, vrhovna krajiška školska oblast, tj. glavno vojno zapovjedništvo je moglo, dapače moralo takove sebičnjake pozvati kući, kao što se to radilo dok je Mollinary bio na čelu krajiške uprave. Mjesto toga širili su se i učvrstili nazori, koji su svi išli jedino za tim, da se učiteljstvo odvrati od svake težnje za višim naukama. Držalo se da je posve dosta ono malo u učiteljskoj školi nabubanog verbalizma i šablonskog Herbartizma. Često se puta dapače isprečavalo nastojanje nekih učitelja, koji su bili voljni doprinijeti mnoge žrtvena uzmožnu; proširiti svoje znanje. Tako mi se tužio jedan mladi napredni učitelj, da mu je kod vlade rečeno, da on uopće ne treba više učiti. Jednoj je učiteljici, čiju sam molbenicu ja preporučio, rečeno doslovce ovo: „Što Vi bi htjela u Beč? Studirat? Da, da Dittesovka da budete; znamo mi dobro, da Dittesov duh vlada u Bečkom pedagogiju, ako on i nije više tamo.

Da i Vi bi htjela, da si prisvojite Dittesov protestanski, luteranski liberalni duh. Slobodumna bi Vi htjela postati.” Isti je učiteljica ipak uslijed moćnog upliva njezina oca dobila dopust studirati u bečkom pedagogiju i sreća njena, što nije morala službovati u Hrvatskoj. U toj Hrvatskoj, gdje se više cijene kojekakove majstorije, vještine itd., itd. nego uspješan uzgojno nastavnički rad. Time se učiteljstvo malo po malo odvratilo od svog uzvišenog poziva; ono se bacilo u vrtlog onih, koji su pomoću svoje genijalne laktaške vještine postigli štovanje, bolja i unosnija mjesta. Posve je prirodno da takovi ljudi ne mogu odgajati karaktere. Eto, to je također jedan razlog, da smo danas tamo gdje smo.

Prije nego što pređem na opis svog školovanja u Beču moram se povratiti na svog milog i nezaboravnog učitelja Dittesa,⁶¹ tog uzor karaktera i na njegov „Pedagogij”. To činim ponajviše zbog toga, jer se kod nas u Hrvatskoj osim kojekakovih raznih otrcanih plagijatskih fraza i umišljenih talmi zasluga u nastavi držalo mnogo, dapače isključivo do Herbarta⁶² i njegove pedagogije; do Herbarta, koji nije imao ni jednog jedinog ozbiljnog i uspješnog školskog rada.

Profesori i daci na bečkom sveučilištu u XVI. stoljeću (Po drvorezu gradskoga muzeja u Beču). U: A. Cuvaj (1910.), Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavoniji. Sv. 1. Zagreb: Hr. Hrv.-dalm.-zem. vlada, odjela za bogoštovlje i nastavu, str. 157.

O Dittesu neću mnogo pisati, moje su sile preslabe za to, a i prostor ovog časopisa to ne dopušta. Istaknit ću samo ono što je najvažnije o Bečkom učiteljskom pedagogiju. To je, mislim, potrebno ponajviše zbog toga, što sam opazio, da se kod nas nije zapravo znalo što je bečki učiteljski pedagogij. Tako npr. i sam ravnatelj petrinjske učiteljske škole Josip Welko, držao je da je učiteljska škola i pedagogij jedno te isto. Mijat Stojanović tvrdio je, da je petrinjska učiteljska škola za nas još od veće vrijednosti od bečkog pedagogija. Zemunski podučitelj Vilia Beer molio je dopust, da može polaziti bečki učiteljski

pedagogij. Stojanović kao njegov nadučitelj nije preporučio dotičnu molbu, istaknuvši, da je bolje, da podučitelj V. Beer ode u Petrinju, gdje će se također ustrojiti pedagogij, koji će imati tu prednost da će se u njem podučavati na hrvatskom jeziku. Beer je ipak dobio dopust i otišao u Beč, gdje je ostao i postao tamo ravnatelj građanske škole i kotarski školski nadzornik.

Namisaio za osnutak bečkog učiteljskog pedagogija⁶³ datira još od ljeta god 1861. Rasprave u gradskom zastupstvu (120 zastupnika) trajale su do siječnja 1863. Ali do osnutka ipak nije došlo. Vijećanja su i dalje trajala u školskom i financijskom odsjeku gradskog zastupstva, a i u samome plenumu istoga, a osim toga zatraženo je i mnijenje u tome predmetu od 37 austrijskih i njemačkih stručnjaka; među kojima se nalazio i dr. Dittes, školski savjetnik i ravnatelj učiteljskog seminara u Gothi. Svi su stručnjaci, među kojima je bilo učitelja osnovnih, srednjih, učiteljskih i visokih škola, zagovarali i preporučili osnutak učiteljskog pedagogija. U sjednici gradskog zastupstva od 21. kolovoza 1866. prihvaćen je i statut, koji u glavnom sadržaje sljedeće točke:

1. Zavod pripada gradskoj autonomiji.
2. Zavod ne smije biti učiteljska škola, jer će služiti isključivo u svrhu da učitelji u njem mogu učvrstiti i proširiti u učiteljskoj školi stečeno znanje.
3. U učiteljski se pedagogij primaju samo učitelji s potpunom kvalifikacijom za osnovne škole.
4. Za nastavnika na učiteljski pedagogij smiju se postaviti samo ljudi, koji su već dokazali svoju sposobnost da mogu uzgajati učitelje, jer – kaže se u dotičnom referatu – ne može svaki učitelj koji podučava na realci, gimnaziji ili sveučilištu i učitelje uzgajati. O ovom pripada odluka ravnatelju pedagogija.
5. Za nadzor učiteljskog pedagogija bira gradsko zastupstvo iz svoje sredine povjerenstvo. Dužnost je ovog povjerenstva skroz administrativna.
6. Vrhovni nadzor pripada zemaljskom škol[skom] vijeću (Landesschulrat) i ministarstvu za bogoslovje i nastavu.

Ali, državna vlast ni sada nije htjela dozvoliti, da gradsko zastupstvo ustroji učiteljski pedagogij. Državna vlast je isticala, da mora čuvati „prava crkve i države“; a gradsko zastupstvo se mora odreći autonomije u školskim stvarima. Pri svemu tome je glavnu ulogu igrao kler. Papinski nuncij u Beču i kardinal nadbiskup Rauscher⁶⁴ podnijeli su caru poseban memorandum, kojeg su potpisali svi austrijski biskupi. U tome je podnesku među inim istaknuto i to da bi pomenuti učiteljski pedagogij razarao vjeru i moral u srcima buduće generacije (Zerstörung der Religiosität und Sittlichkeit in den Herzen der heranwachsenden Generation).

Gradsko zastupstvo također je upravelo memorandum na cara. Car se odlučio za gradsko zastupstvo. Ministarstvo je svojim rješenjem od 1. studenoga 1867. "Minister Hye" (u ime carske vlade podijelilo dozvolu za osnutak učiteljskog pedagogija, potvrdilo statut i sve dotične zaključke gradskog zastupstva. Za mjesto ravnatelja i jednog glavnog učitelja (učitelja za metodiku i školsku praksu) javilo se uslijed raspisanog natječaja 59 nastavnika, među njima samo 3 iz Austrije. U izboru se gradsko zastupstvo nije moglo složiti, nego je zaključeno, da dva gradska zastupnika pođu u Njemačku i da na licu mjesta prouče rad i opće djelovanje najznamenitijih njemačkih nastavnika-pedagoga. Na temelju predloga te dvojice gradskih zastupnika izabran je 10. ožujka 1868. dr. Friedrich Dittes ravnateljem pedagogija sa svima proti dva klerikalna glasa; a 12. listopada 1868. otvoren je pedagogij.⁶⁵

Polazak ovog jedinog najvišeg pedagoškog zavoda bio je pristupan samo učiteljima, a ne i učiteljicama. Tek škol[ske] god.1871.-1872. dozvolilo je bečko gradsko zastupstvo iznimno i pokusa radi, da se smiju u pedagogij primiti i dvije učiteljice. Marija Jambrišak⁶⁶ i jedna bečka učiteljica. Tada je preinačen statut i već škol[ske] god.1872.-1873. primljeno je u pedagogij na temelju novoga statuta 30 učiteljica. Polazak predavanja bio je zajednički.

Marija Jambrišak, ravnateljica viših pučkih škola i učiteljica privr. žen. liceja (Po fotografiji.).

U: A. Cuvaj (1910.), *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavoniji.*

Sv. X. Zagreb: Hr. Hrv.-dalm.-zem. vlada, odjela za bogoštovlje i nastavu, str. 409.

Polaznici predavanja u pedagogiju bili su malne svi namješteni kao učitelji u bečkim osnovnim školama, stoga je i vrijeme za predavanja bilo ograničeno na doba poslije redovite školske obuke, dakle dnevno od 5 do 8 sati na večer i četvrtkom, kao na školski praznik, cio dan. Jedino je za praktičnu metodiku u vježbaonicama bilo određeno vrijeme od 11 do 12 sati do podne. Ovo je otežavalo polazak pedagogija, zahtijevalo je mnoge žrtve. Još su dvije okolnosti bile, koje nisu išle u prilog polaznicima pedagogija; prvo navala protivnika na samu instituciju više učiteljske naobrazbe, drugo, što učiteljski pedagogij nije svojim slušačima pružao posebnih prava, kao što ili pružaju drugi zavodi. Takakovu materijalnu korist ili pravo na unapređenje nije pružao pedagogij svojim slušačima, ispit i osposobljenje za nastavničku službu morao si je svatko pribaviti putem ispita, kod posebnog državnog ispitnog povjerenstva. U tim ispitnim povjerenstvima nije bio Dittes, a ni drugi profesori pedagogija. Za ispit se mogao svatko pripravljeti gdje je htio i kako je htio. Ideali, čeznuće i težnja za višom naobrazbom vodili su učitelje i učiteljice u pedagogij; pa je stoga mnogo nastavnica i nastavnika i nakon usješno položenog ispita za građanske škole i polučenog promaknuća dolazilo redovito na predavanja u pedagogije iz čiste ljubavi prama znanosti i učiteljskom zvanju.

Sa sviju strana su dolazili učitelji i učiteljice u Beč tražeći namještenje na osnovnim školama, da mogu polaziti predavanja na pedagogiju. (A ne da se zabavljaju.) I iz Vojne Krajine dodoše nekoji učitelji, dobivši dopust i sva svoja beriva. Trivijalni učitelj iz Vinkovaca Ilija Soltoković, dobio je mjesto učitelja u Beču, studirao u Beču i – naravno ostao u Beču kao nadučitelj. Odašiljanje učitelja u bečki pedagogij uveo je državni vojni ministar Kuhn.⁶⁷ Kada je kasnije uprava Vojne Krajine prešla na glavno zapovjedništvo u Zagrebu nastavio je tu praksu za krajiško školstvo uopće, a naročito za građanske škole vrlo zaslužni general Antun barun Mollinary. Kralj. ugarsko ministarstvo odaslalo je tri nastavnika na bečki pedagogij.

Od profesora na bečkom pedagogiju – zbog skućenog prostora, kojega smijem upotrijebiti – spominjem jedino Franju Pöningera,⁶⁸ profesora risanja i ručnog rada (Zeichnen und Formenarbeiten); i to jedino poradi toga, što je on kao nasljednik Fernkornera⁶⁹ dovršio kip Majke Božje na zagrebačkom kaptolu. Tom zgodom moram istaći još ovo: Pönniger je bio ravnatelj carske lijevaonice (kaiserliche Kunst-und Erzgiesserei). Pönniger je nama jednom zgodom kad smo bili u njegovom ateljeu pokazao spomenik Jelačića bana, koji je ležao u dvorištu sav razmrskan; na tome je spomeniku Jelačić ban držao sablju u desnici tako, da je ista sačinjavala sa vodoravno ispruženom rukom pravi kut (90°), kao da je htio reći: „Napred junaci!”⁷⁰ Ne stoji dakle, što piše gđa. Antonija K. Cvijić u „Jutarnjem listu” od 12. XII. 1886. gdje veli doslovce: „Prvi odljev u sadri, prikazao je bana: pritisnuvši голу sablju uz bok.” Ja sam pripovijedao gđi. Antoniji K. Cvijić što sam vidio vlastitim očima. Zašto je gđa. Cvijić ovu stvar drugačije prikazala ne znam.

Pedagogij je kasnije preustrojen i proširen na četiri godine, kao i filozofski fakultet na universi i dobio je ime „Učiteljska Akademija“. Ovaj isti pedagogij postoji još i danas pod imenom „Das pädagogische Institut der Stadt Wien“; dakako znatno proširen i preuređen sa ca. 2.000 slušatelja /učitelja i učiteljica, dapače i srednjoškolskih profesora/. Docenata je preko 100. To je još uvijek jedini pedagoški institut, kod kojega vrijedi princip: Znanost i njezina nauka su slobodni, a temelji morala, državnog reda i vjere se štiju. Pedagogij, sada pedagoški institut grada Wien njeguje i širi zvaničnu ljubav, oduševljenje za uzgoj i blagostanje naroda, moralnu ozbiljnost, smisao za stalešku čast i kolegijalnost.

Ovo je u kratko prikaz bečkog učiteljskog pedagogija na kojem sam kroz tri godine crpio svoje šire opće i pedagoško znanje. Sada, pri kraju ovoga poglavlja mislim, da mi je dužnost nešto priopćiti i o svome školovanju u Beču. Biti ću posve kratak, jer mi je teško pisati o sebi na dugo i široko. U Wien sam došao početkom listopada godine 1872. Upisivanje je još trajalo; upisao sam se u sve predmete. Tako je odredio general Mollinary za nas graničare. Osim redovitih predmeta slušao sam i predavanja o uzgoju i naobrazbi gluhonjemih, što ih je one godine držao na pedagogiju ravnatelj izraelitskog gluhonjemog zavoda J. Deutsch. Na tome je predavanju bilo u svemu preko 60 slušača; od Hrvata bio sam jedini ja. Izraelitska bogoštovna općina raspisala je šest nagrada po 50 forinti za one koji polože ispit s veoma dobrim uspjehom. Ja sam se podvrgao ispitu i položio ga s vrlo dobrim uspjehom, dobio svjedodžbu i 50 forinti od izraelitske bogoštovne općine, a ponuđeno nam je bilo i učiteljsko mjesto u izraelitskom gluhonjemom zavodu. Plaća 800 for. godišnje, stan u školskoj zgradi i jeftina opskrba u zavodskom internatu. Ponuđeno nam mjesto nije htio nitko primiti i to jedino s razloga, što je obuka u gluhonjemom zavodu obdržavana i četvrtkom; a baš u četvrtak imali smo cio dan predavanje u pedagogiju.

Prve godine moga boravka u Beču god. 1873. primio sam mjesto privr[emenog] pomoć[nog] učitelja (Provisorischer Aushilfs-Unterlehrer) sa 57 for. mjesečne plaće. Druge sam školske godine osim svojih predavanja na pedagogiju slušao i predavanja iz anatomije sveučilišnog profesora dr. Brühla. On je bio skroz i skroz zadahnut materijalističkim duhom. Jednom je držeći čovječju lubanju s mozgom u ruci rekao: „Evo to vam je čovječja duša.“ Prof. Brühl bijaše vanredno sposoban i savjestan učitelj. Sva svoja predavanja je držao na temelju zornog pokazivanja. Imao je lijepo izrađene anatomske slike čovječjeg tijela, što ih je sam risao. Ove je upotrebljavao samo onda, ako nije mogao dobiti u naravi ono, što je trebao za dotično svoje predavanje.

Treće sam godine slušao, kao vanredni slušač filozofskog fakulteta filozofiju kod prof. dra. Brentano, pedagogiju kod prof. Theodora Vogta i filozofiju kod prof. R. Zimmermanna; a osim toga još na Austrijskom muzeju tehničko risanje kod prof. Beyera. Slušao sam dakle predavanja raznih učenjaka, sve kao idealista, koji teži za naukom, za

znanjem, ne vjerujući slijepo nikome, istražujući svojim slabim i ograničenim sredstvima pravu živu istinu, držećise Dittesove „Wer uns überzeugt, soll Recht haben“⁷¹ i „Nie blind folgen“.⁷² Profesor Brühl me nije uvjerio, da čovjek nema duše; Dittes me uvjerio, da čovjek ima neumrlu dušu. Njega i njegovu sam nauku slijedio i stoga čvrsto vjerujem, da ću se na drugom – sigurno boljem svijetu – sastati i sa Dittesom.

U materijalnom pogledu živio sam i u Beču dobro, dapače vrlo dobro. Mi smo hrvatski učitelji uživali beriva sva, tj. 25 for. plaće i 20 for. stanarine, kao činovnici XI. čin. razreda; toga ja sam od gradske općine u Petrovaradinu dobivao u ime drvarine 35 for. svake godine. Donio sam u Beč nešto gotovine, prištedene u Petrovaradinu. Osim toga imao sam u Beču privatne zaslužbe podučavanjem djece vrlo imućnih roditelja; plaćali su mi jedan forint po satu. Uopće moram naročito naglasiti, da mi je dački život na visokim školama u Beču bio najugodniji.

U Beču je bio lijep broj hrvatskih učitelja iz Vojne Krajine, a osim toga i mnogo čestitih đaka sveučilišta i tehnike, s kojima sam u najboljim odnošajima ugodno i pametno provadao dački život. Sa jednim od tih đaka – Franjom Divićem⁷³ – sklopio sam trajno prijateljstvo na Dunavskom parobrodu putem do Beča; stanovali smo god. 1874. zajedno u jednoj sobi na Wiedenu. Divić je bio dobar matematičar, što mi je vanredno dobro došlo. Franjo Divić je umro kao ravnatelj osječke gimnazije. Slava Mu!

Moje učiteljevanje

Mislim, da neće biti suvišno, ako napomenem kako je došlo do toga, da sam se posvetio učiteljskom zvanju. Već u drugom razredu glavne škole, gdje mi je bio učiteljem početkom školske godine Zaharija Gruić, primjetio je isti da je za mene najboljega se posvetim učiteljskom zvanju, pa me je stoga i nagovarao, da kod njega učim franceski jezik. Godine 1864. kad sam svršio četvrti razred glavne škole podučavao sam za vrijeme velikih školskih praznika sina našega susjeda kolaru Arkadije. Dječaku je bilo već 9 godina; polazio je tri godine srpsku školu, pa je htio stupiti u drugi razred njemačke glavne škole; on je i položio s dobrim uspjehom za prvi razred. Ja sam za svoj trud dobio dva forinta. To bijaše odlučno za moje buduće zvanje. Nastavio sam nauke i posvetio se učiteljskom zvanju i nisam se pokajao, ali mi je žao, što sam ostao u Hrvatskoj, jer držim, da bi drugdje udobnije i uspješnije službovao a i ugodnije živio.

Svršivši god. 1870. preparandiju u Zemunu, vratim se natrag u Mitrovicu i nastupim opet svoje mjesto škol[skog] vježbenika sa mjesečnih 4 forinta i 20 novčića. Tada je bila glavna škola pod upravom nadučitelja Franje Dürre,⁷⁴ osim njega bijahu u glavnoj

školi namještena tri trivijalna učitelja i dva podučitelja; službu vjeroučitelja obavljali su mjesni kapelani. Budući da je jedan podučitelj zamjenjivao trivijalnog učitelja u Kupinovu, preuzeo sam ja odmah početkom šk. god. 1870/71. njegov razred, tj. niže odjeljenje prvoga razreda, dočim je u višem odjeljenju prvoga razreda obučavao podučitelj Ivan Ferković. Oba su ova odjela bila smještena u jednoj prostranoj sobi. Dva reda klupa, dvije table, jedan stol, dvije stolice i jedan kateder.

Međutim nisam bio ja sam koji je morao dijeliti školsku sobu s drugim. U djevojačkoj je školi bio smješten drugi i treći razred također u jednoj sobi i tu su obučavale dvije učiteljice, svaka svoj razred istodobno. Dakako, da je red nauka bio prema tomu udešen. A – što je glavno – ipak je išlo sve u redu.

Mjeseca ožujka god. 1871. dobijem naimenovanje za podučitelja. Nadučiteljem je bio Franjo Sgurić,⁷⁵ čovjek čestit, marljiv, tih i miroljubiv, c. kr. glavne škole u Petrovaradinu. Mjesto sam nastupio 1. travnja, nadahnut naprednim duhom, a uz to dobar Hrvat. Sgurić je mene brzo zavolio, jer sam bio točan, uredan, a marljivo sam mu pomagao u njegovim pisarničkim poslovima. Sgurić je vrlo rado razgovarao o školskim stvarima; on bi me tada i upozorio na znamenite pedagoške pisce, davao mi na čitanje knjige pedagoškog sadržaja. Naš je učiteljski zbor bio predplaćen na časopise: Napredak, Školski prijatelj, Volksschule – Wien, Freie pädagogische Blätter – Wien; Stipić je napose držao Vijenac.⁷⁶

Sgurić je u svakom pogledu potpomagao moju težnju za višom naobrazbom, pa me je već prve godine moga službovanja lijepo opisao i preporučio za novčanu nagradu i za dopust u svrhu polaska bečkog učiteljskog pedagogija. Pohvalu i nagradu od 20 for. dobio sam, ali nije uvažena moja molba za dopust. Ja sam u Petrovaradinu primio III. razred, nešto preko 30 učenika; među njima i sin pukovnika Hostineka, pisca djela „Die Militürgrenze.“⁷⁷ Hostinek je bio kod školskog odjeljenja zamjenik predstojnika (šefa) pukovnika Šibalića. Još iste godine bude Vojno Zapovjedništvo prenešeno u Temišvar, a Petrovaradin i petrovaradinska pukovnija pripojeni zagrebačkoj General Komandi.

Budući da su iste godine izašli novi propisi za preustrojstvo školstva u Vojnoj Krajinu, ustrojena je u Petrovaradinu građanska škola. U mjesecu listopadu 1871. otvoren je peti razred. Nadučitelj Sgurić bude naimenovan ravnateljem, a građanskim učiteljima Dimitrije Vurdelja, trivijalni učitelj u Titelju i Ivan Woska⁷⁸ privremeni učitelj pomorske male realke u Poli.⁷⁹ Vurdelja je imao nadučiteljski ispit, a glavno je zapovjedništvo dozvolilo da svi nastavnici s nadučiteljskim ispitom mogu biti naimenovani učiteljima, ravnateljima građanskih škola i školskim nadzornicima u pomanjkanju za građanske škole ispitanih nastavnika. Vurdelja nije nastupio svoje mjesto u Petrovaradinu, nego je pridijeljen bio generalu Mollinary-u kao tumač hrvatskoga jezika, Mollinary je doduše bio vješt hrvatskom jeziku, ali ne potpuno; u njegovoj svjedodžbi vojničke škole i stoji,

da govori njemački i ilirski. Vurdelja je godinu dana kasnije došao na Sgurićevo mjesto za ravnatelja. Osim pomenutih nastavnika, ostadosmo na građanskoj školi u Petrovaradinu još svi, koji smo bili na glavnoj školi.

U novoustrojeni peti razred upisalo se 23 učenika i 5 učenica; među njima bijaše ih 6 kojima roditelji nisu stanovali u Petrovaradinu. Svi su napredovali dobro. Trojica su nastavili nauke u srednjoj školi. Od dotične trojice posvetio se jedan medicini, jedan činovništvu, a jedan je nakon svršenih nauka preuzeo očevu apoteku. Od učenica su dvije odabrale učiteljsko zvanje. Svi se drugi prije ili kasnije posvetiše gospodarstvu, obrtu ili trgovini.

Prva razdioba razreda i predmeta bila je ova: I. i II. razred – svega oko 50 učenika – podučitelj Janko Zelinka, III. razred: učitelj Bartol Stipić IV. razred: građanski učitelj Ivan Woska, V. razred: ravnatelj Sgurić i ja i to ravnat. 9 sati nedjeljnog, a ja 13. razdiobu je potvrdilo glavno zapovjedništvo; ali – zemaljski školski nadzornik Živko Vukasović nam je prigodom inspekcije prigovorio, što sam ja preuzeo njemački jezik, a ravnatelj prirodne nauke; trebao je ravnatelj uzeti sve predmete jezikoslovne skupine, a ja ostalo. Nu – budući da je uspjeh bio dobar i vrlo dobar ublažio je poslije inspekcije svoj prigovor.

Zapravo bi građanski učitelj Woska bio morao preuzeti veći dio predmeta u V. razredu, ali je Woska želio primiti IV. razred, jer je ravnatelj Sgurić svakako htio imati sve instrukcije u V. razredu. Woska je bio obavezan koncen školske godine položiti ispit iz hrvatskog jezika, o tome je zavisilo njegovo definitivno naimenovanje, pa se uslijed toga u obrazloženju o razdiobi razreda naročito istakla pomenuta okolnost, jer će tako Woski biti olakšana priprava za polaganje ispita iz hrvatskog jezika. Mi smo bili s time sporazumni. Ja sam imao dosta instrukcija izvan škole; dapače i previše, jedva mi je dostajalo vremena, da ih sve obavim. – Morao sam – jer bez te zaslužbe nebi mogao ni životariti, a kamo li pristojno živiti. Evo primjerice moj primitak u mjesecu siječnju 1872. Plaća 17 forinti 50 novč., pisači paušal 60 novč., stanarina 8 forinti 33 novč., dakle u svemu 26 forinti 43 nove. Instrukcije su mi nosile 30 forinti. Moj ukupni primitak bio je u pomenutome mjesecu – a to je bilo poprečno – 56 forinti 43 novč. Mjesečni izdatak je bio: Stan, prazna dvorišna soba 4 for., dvorba 2 for., objed 12 for., večera također 12 for., kruh iz jutra, u podne i u večer 1 for., 80 novč., vino pri objedu i večeri 2 for. 40 novč. Dakle svega 28 for. 20 novč. Moj redoviti izdatak je bio mjesečno za 1 for. 77 novč. veći od primitka. Istina ja bi bio mogao i jeftinije prolaziti, ali ja sam uzimao hranu u prvo-razrednoj gostioni, gdje je bilo sve najskuplje, ali sve i najbolje; i društvo najbolje; a to mi je kod građanstva, a naročito kod roditelja diglo moj ugled. Kad sam ja god. 1871. nastupio svoje učiteljsko mjesto u tadanoj glavnoj školi u Petrovaradinu bijaše tamo veliko mnoštvo časnika i vojničkih činovnika, jer je ondje bilo vojno zapovjedništvo, dvije pukovnije pješadije, velika vojnička bolnica, ljekarna, opskrbno uređenje, artilerija,

ženijska direkcija i drugi vojnički uredi.⁸⁰ Uslijed toga je bila velika skupoća i nestašica stanova, jer je sve bilo koncentrirano u tvrđavi, koja ima u svemu nešto preko četrdeset kuća, od kojih, polovica pripada vojnom eraru. Život je bio skup ali ugodan. Uz tvrđavu dva divna predgrađa – Ljudevitov i Rokovdol – sa dobrim i imućnim stanovništvom. Svako je pregrađe imalo svoju posebnu župu, svoju crkvu i školu.

Kada je došlo naređenje da se ustroji građanska škola u Petrovaradinu bila je najveća poteškoća naći shodne prostorije. Glavna je škola bila smještena u tri posve neprikladne i nezdrave sobe. Prvi i drugi razred u nekadašnjem podrumu jezuitskog samostana. Isto tako i treći razred; četvrti razred bio je u jednoj dvorišnoj sobi prvoga kata; ispod te sobe bile su drvarnice i župnikova štala. U uličnoj zgradi imao je u prizemlju crkvenjak ujedno i školski podvornik stan, u prvom je katu bio župni ured, dakle župnikov i kapelanov stan. U drugom katu bila su dva stana, jedan za nadučitelja, a drugi za podučitelja. Posve je dakle bilo jasno, da se u pomenutoj zgradi ne može smjestiti građanska škola. Nadučitelj je Sgurić zahtijevao, da se za građansku školu preudesi koja od vojničkih zgrada, a dotle, da se za peti razred uzme stan učiteljice, koji se nalazio u jednoj jednokatnici gradske općine. Slijedeće školske godine za šesti razred da se uzme podučiteljev stan, dakako sve privremeno, jer je ovaj stan imao samo jednu sobu s pred-sobljem i malim tavanom; a nadučiteljev stan, da se upotrebi za zbornicu, ravnateljsku pisarnu, knjižnicu i za učila. Nadučiteljev se stan sastojao iz dvije prostrane sobe, kuhinje, hodnika i tavana.

Za sve se zanimao i sam zapovjedajući general barun Mollinary; pa je došao sam u Petrovaradin i razgledao dotične zgrade. Nu ni jedna od tih zgrada nije se svidala Mollinary-u; on se odlučio za novogradnju na vojničkom vježbalištu. Mollinary je kod ratnog ministarstva ishodio, da se vojničko vježbalište ustupi gradu i da se sagradi o državnom trošku zgrada za građansku školu. To je odmah i učinjeno. Na jednom dijelu preostalog zemljišta uredio je grad perivoj baruna Mollinarya. Sve ovo leži uz glavnu cestu, koja vodi u Sr. Karlovce - u predgrađu Ljudevit dol ali u neposrednoj blizini tvrđave.

Kao što je opće poznato u Vojnoj je Krajini u svim trivijalnim, glavnim i srednjim školama nastavni jezik bio njemački. Preustrojtstvom školstva god. 1871. bude uveden hrvatski jezik kao nastavni u sve škole.⁸¹ To ne bijaše pravo nekojim građanima, pa je gradsko poglavarstvo molilo, da ostane i nadalje nastavni jezik njemački. Ravnatelj je Sgurić podnio protu predstavku u korist hrvatskog jezika i uspio je. Ali time se zamjerio gradskom poglavarstvu, pa je na zahtjev gradonačelnika Josipa Hanela⁸² početkom školske godine 1872./ 73. premješten na građansku školu u Ogulin. Sgurić je s premještenjem bio zadovoljan, jer mu je supruga u Petrovaradinu bila uvijek bolesna. Petrovaradin je mjesto malarije.

Zbog boljeg razumjevanja pomenutog premještenja moram istaći, da je gradonačelnik Hanel kod glavnog zapovjedništva u Zagrebu bio vanredno uvažan. Hanel je naime god. 1848. za vrijeme revolucije učinio jednu osobito veliku uslugu Mollinary-u, a unutarnje poslove kod glavnog zapovjedništva u Zagrebu.

Početkom škol[ske] god. 1872./73. razišli smo se svi iz Petrovaradina. Woska je dobio mjesto građanskog učitelja u Češkoj. Bartol Stipić je otišao u Petrinju na tečaj za nastavnike građanskih škola. Janko Zelinka u Surčin kraj Zemuna, a ja u Wien. Ja sam na taj način postao opet đakom, ali ipak nisam prestao biti učiteljem. Moji su drugovi bili učitelji i učiteljice; neki od njih već u poodmakloj dobi; došli su u pedagogiju nadahnuti živom željom, da si pribave što više solidna znanja i da temeljito spremi se za svoje zvanje. Nisam prestao biti učiteljem ni uslijed toga, što smo uz pedagogiju imali zabavište, osnovnu i građansku školu (po tadanjem uređenju osmorazrednu građansku školu), a neki učitelji ove škole polazili su redovito i predavanja u pedagogiju. Osim svega toga pružila mi se posve slučajno prilika, da i u bečkoj školi preuzmem učiteljsko mjesto.

Na osnovnoj školi „Unter den Weissgärbern“ morade učitelj trećega razreda zbog priljepčive bolesti u obitelji ostati kod kuće; a ja budem pozvan, da ga zastupam. Razred je bio uopće veoma dobar. Bilo je doduše nekoliko zločestih učenika, koji su koliko sam mogao opaziti bili dobro organizirani u svrhu, da mi pravo što više neugodnosti. Da ukrotim tu družbu, ja sam vrebao, da saznam odnosno da uhvatim in flagranti⁸³ makar jednoga nevaljanca. To mi je i uspjelo, ali zatvor nije pomogao. Drugi sam put upotrebio široku plosnatu stranu ravnala i odmah je nastao mir i taj se nije ni najmanje poremetio cijelo vrijeme moga službovanja. Nakon kratkog vremena budem pozvan, da nastupim mjesto na osmorazrednoj građanskoj školi u trećem kotaru – Land-strasse-Sechskrügelgasse. Ovu sam ponudu rado prihvatio, jer godine 1873. za vrijeme svjetske izložbe bijaše u Beču sve znatno poskupilo. Moja je prištednja bila iscrpljena, a s mjesečnih 45 for., što sam ih uživao kao krajiški učitelj, mogao bi tek kuburiti, a na ovo ja nisam bio vičan. Ravnatelj mi bijaše Andrija Čačković.⁸⁴ Službovanje je bilo vanredno ugodno, meni je i danas žao, što nisam mogao dulje ostati na toj školi. Razbolio sam se pod konac školske godine, pa sam morao ustupiti mjesto drugome, ali samo za vrijeme mog bolovanja. Ja se kasnije nisam htio vratiti u školu, a odklonio sam i druga ponuđena mi mjesta na građanskim školama.

Ali sam ipak treće godine svojih studija u Beču preuzeo jednu suplenciju. Moj vrli prijatelj I. Petkovšek, učitelj u osnovnoj školi u bečkom arsenalu, dobio je dopust u svrhu polaganja ispita – definitivum – uz uvjet, da si nađe za to vrijeme zamjenika, plaćati će ga vojni erar. Budući da nisam mogao odbiti tako dobra prijatelja, preuzeo sam suplenciju na 14 dana. Škola je bila obospolna sa 6 godišta. U njoj su službovali nadučitelji,

učiteljica ženskog ručnog rada i jedan učitelj, obuku iz vjeronauka podjeljivao je vojnički župnik. Ovu su školu polazila samo djeca časnika i drugih namještenika arsenala; bilo ih je u svemu oko 100. Ja sam preuzeo i prva tri godišta; rad je u toj školi bio vanredno naporan, ali ipak ugodan, jer je vladao uzoran red; a djeca su polazila školu uredno, napredak je bio izvrstan.

Moj prijatelj Petkovšek nije mogao tamo dugo ostati. Naporan rad, a društvo vojničko, aristokratsko. On je dobio u bečkoj gradskoj školi mjesto; položio ispit za učitelja građanskih škola, postao građanskim učiteljem i profesorom stručnih škola, a sada provodi svoje stare dane ugodno i zadovoljno u Ljubljani.

U ono je doba bila velika nestašica srednjoškolskih nastavnika, pa je uslijed toga vojno zapovjedništvo pridjeljivalo građanske učitelje malim realkama na službovanje; tako dospijem i ja na malu realku u Mitrovicu. Dužnost sam svoju nastupio 1. siječnjem 1876. Ravnateljem bijaše Franjo Splichal. Čovjek vanredno dobar miroljubiv i kolegi-jalan. Učitelji mu bijahu najmilije društvo. Mi smo visoko cijenili te njegove vrline, pa smo često bili s njime. Ovaj dobričina ne bijaše ipak za ravnatelja, pogotovo jer – premda sposoban – ne bijaše i izvrstan učitelj. Dogodilo se, da su gdjejkoji kadkad zlorabili ravnateljevu dobrotu. Ravnateljeva velika dobrota doprinjela je, da sam i ja odmah pri nastupu svoje službe morao preuzeti 21 sat obuke nedjeljno a uz to još i razredništvo, dočim je kolega sa isto toliko službovnih godina imao tek 15 sati obuke na tjedan bez razredništva.

Nije uvijek dobro kad se mora službovati sa svojim bivšim učiteljem, to sam opazio i kod drugih; a po gotovo nije dobro ako je – kao što je bio slučaj kod mene – bivši učitelj neposredni predpostavljenik svom đaku. Još je gore, ako se desi protivno, ako je naime nastavnik bio učitelj svoga sadašnjeg ravnatelja. Poznata su mi dva takova slučaja; pa se dogodilo, da je ravnatelj zamjerio svome bivšem učitelju što ga ovaj nije prvi pozdravio. Posljedica je bila premještaj nastavnika – na vlastitu molbu.

Odbivši napomenuto preopterećenje bilo je službovanje u Mitrovici, osobito prve godine dosta ugodno. Nas je bilo na zavodu bez vjeroučitelja pet nastavnika i ravnatelj. Svi su učevni predmeti bili u dovoljnom broju zastupani. Ne tako slijedeće godine. Jedan kolega ode na višu djevojačku školu u Varaždin, drugi opet na građansku školu u Otočac, treći na građansku školu u Petrovaradin. Na mjesto ovih dodoše jedan apsolvent bečkog učiteljskog pedagogija, ispitao za građanske škole iz jezikoslovne skupine, dva apsolventa bečkog sveučilišta – matematičar i historičar i jedan apsolvent bečke visoke tehničke škole prirodoslovac. Iz toga se vidi da školska oblast nije vodila računa o tome za koje predmete treba nastavnika. Uslijed toga nije bilo lako obaviti razdiobu predmeta. Suplenti su zahtijevali manji broj sati, da imadu više vremena pripravljanje se za ispit.

Divić je upravo izrađivao domaće radnje – a zahtjevali su da ima se povjeriti obuka samo iz njihovih predmeta. To je bilo doduše posve opravdano, ali teško izvedivo, a ipak se moralo udovoljiti njihovoj želji. Nu nije se nikako moglo udovoljiti drugoj njihovoj želji, koja je išla za tim da se njima povjeri obuka samo u III. i IV. razredu, a nama drugima u I. i II. razredu. – E! sada sam morao ja preuzeti sve i sva samo da se omogući razdioba predmeta, a ponajviše ravnatelju svom bivšem učitelju za ljubav. Ja sam primio osim geometrije i geometrijskog crtanja zemljopis u I. hrvatski u II. i njemački u IV. razredu. Pokraj svega toga, što sam morao obučavati i u predmetima za koje nisam imao osposobljenje. Ja sam polučio dobar uspjeh; pa je zemalj[ski] školski nadzornik Uhlür bio zadovoljan, a – što je najglavnije – moji su đaci u drugim zavodima vrlo dobro napredovali, što su mi oni još poslije mnogo godina sa zahvalnošću priznali. Time je dakako i moj ugled još više porasao. Ali je meni ipak bilo drago, da sam premješten na građansku školu.

Nakon položenog ispita za građanske škole mogao sam dobiti mjesto građanskog učitelja u Beču. U ono je doba vladala nestašica učitelja za građanske škole, a osobito učitelja za realne predmete. Ja sam odbio ponude, vratio se u domovinu u nadi, da ću moći blagotvorno djelovati. Dittes je istu nadu gojio, pa mi je napisao u Apsolutorij i ove riječi: „Die Anstalt erlässt ihn daher mit der zuversichtlichen Hoffnung, dass er als ein in jeder Hinsicht tüchtiger Schulmann segensreich wirken werde.“⁸⁵

Prije nego što prođem na opis svojih doživljaja u Petrovaradinu, neka mi se ne zamjeri ako iznesem ovdje još slijedeće: Početkom školske godine 1877.-1878. donijele su službene „Narodne Novine“ među ostalim promjenama u školstvu i naimenovanje apsoluta bečkog sveučilišta Steve P. za suplenta mitrovačke male realke. Upisivanje učenika je već obavljeno, drže se popravni ispiti a i prijamni ispiti a Steve nema pa nema; oko sredine listopada stiže brzojav iz Sr. Karlovaca od prilike ovog sadržaja: „Ravnateljstvu realke, Mitrovica. Molim je li moj dekret tamo; za koje sam predmete naimenovan?“ Ravnatelj odgovori: „Dodite odmah, sve drugo usmeno.“

Navonaimenovani suplent St. P. spremi se brže bolje, proslavi svoje naimenovanje vrlo svečano. Ali – evo sutradan dođe ravnateljstvu s dekretom u ruci jedan mladi gospodin i predstavi se kao novonaimenovani suplent Stevo P. – E, pa dobro; nu iz razgovora se razabra da Stevo P. iz Sr. Karlovaca nije naimenovan. – Ravnatelj mu stoga odmah brzojavi da ne treba dolaziti. Srijemski je Stevo i ostao u svome mjestu kao profesor tamošnje gimnazije sve do svoje smrti.

Drugi je slučaj, kojega je također vrijedno zabilježiti ovaj: U Mitrovici bijahu dva gospodina, oba sposobna i ugledna, ali bez „mature“. To im je smetalo unapređenju u njihovu zvanju. Ne baš mladi, pa im nije baš ni bilo moguće položiti ispit zrelosti. Oni se

obrate na jednu gimnaziju u Ugarskoj; i – ova im javi, da će poslati poštarskim pouzecom maturalne svjedodžbe za dvije stotine forinti. Za nekoliko dana dođu svjedodžbe, ali gospoda nemaju dosta novaca. Što sada? Brzjavno se pogode i dobiše maturalne svjedodžbe za stotinu forinti.

Treći – po mene najneugodniji slučaj bio je ovaj: Koncem prvog polugodišta prigodom pisanja svjedodžbi podkrala mi se pogriješka, da sam krivo napisao red kod nekoliko učenika; to sam opazio tek u zaključnoj sjednici, izjavio sam da ću prepisati dotične svjedodžbe; nu svi su osim jednoga kazali, da ne treba i pri tome je ostalo jer je i ravnatelj bio s time sporazuman. Ali za nekoliko dana dobije ravnateljstvo nalog da ima bezodvlačno provesti ispravak dotičnih pogriješaka.

Nakon trogodišnjeg službovanja u mitorovačkoj realici budem ureda radi premješten na građansku školu. Za podmirenje selidbenog troška doznačen mi je kod po-reznog ureda predujam u iznosu od 50 forinti. Pri dolasku u Petrovaradin podnio sam točan račun; glavno mi je zapovjedništvo odobrilo račun i doznačilo na isplatu još 5 forinti 50 novč. To je bilo sve riješeno u roku od kakovih 30 dana. Krajiški su propisi bili jasni, a svatko ih se morao točno držati. Mene ovaj premještaj nije iznenadio; znao sam, da ne mogu ostati u Mitrovici, jer je prestala nestašica srednjoškolskih nastavnika. Na moje je mjesto došao jedan od najsposobnijih i najsavjesnijih nastavnika Franjo Ksaver Leubner, tehnički učitelj iz Zemuna. Njegov je premještaj uslijedio na predlog zemaljskog škol[skog] nadzornika dra. Matije Uhlira.⁸⁶ Godinu dana kasnije umirovljen je Leubner zbog neznanja hrvatskoga jezika. Onda se naime činile pripreme, da se u sve krajiške škole uvede mjesto njemačkog hrvatski nastavni jezik.

Građanska škola u Petrovaradinu bila je kao i sve druge, uređena po uzoru austrijskih građanskih škola. Bila je dakle osmorazredna, a polazak obvezatan. Svi su učitelji bili ispitani za građanske škole, pa su im uslijed toga bila i beriva jednaka. Budući da je na svakoj građanskoj školi bilo osim ravnatelja namješteno još samo sedam učitelja, morali su učitelji nižih razreda preuzeti po nekoliko sati i u višim razredima. To je prouzrokovalo prilično veliko nezadovoljstvo. Svaki je nastavnik težio za tim, da mu se povjeri obuka iz predmeta njegove skupine u visim razredima. Nasuprot tome imali su učitelji nižih razreda neke materijalne pogodnosti: i to tzv. instrukcije i prinos za uporabu tinte, krede i spužve u razredu. Bio je naime običaj da svaki učenik plaća 50 novč. polugodišnje. Za te je novce učitelj morao nabavljati tintu, kedu i spužve za svoj razred. Od ove svote je ostala učitelju prilična svotica. Naprotiv nastojnik VII. i VIII. razreda, gdje je bilo samo nekoliko učenika (kao što: troje, četvero) nije mogao izlaziti na kraj sa pomenutim prinosom. Došlo je do razmirica, a napokon i do tužbe. Glavno je zapovjedništvo odlučilo, da tintu mora nabavljati gradsko poglavarstvo, a kedu i

spužve ravnateljstvo škole iz paušala. Za svoju je osobu svaki nastavnik imao pisaćeg paušala 60 novč. mjesečno. Sada je još uvijek ostao jedan veliki kamen smutnje. Tko da podučava u nižim a tko u višim razredima. Tko se jedanput domogao viših razreda, taj nije nikako htio poći u niže razrede. Nastavnici, koji su podučavali u višim razredima, uturili si u glavu kao, da oni nešto više vrijede, a donekle je i u općinstvu zavladało isto mnijenje. Uslijed toga je došlo do razmirica. Školske oblasti – osobito školski nadzornici – pokazale su se bezbrižne i mlitave. Pomenutoj okolnosti pridošle su još i druge stvari. Među nastavnicima zavladało je nezadovoljstvo; pa ako po gdjejkoji ni u svojoj obitelji nije našao mir, obiteljsku sreću i zadovoljstvo, onda je razumljivo da je takav nezadovoljnik tražio izvan škole i izvan svoje porodice drugove i društvo, da se razonodi i da zaboravi na sve što ga tišti. Hajd dakle u gostionu. Sutradan gdjejad može, a gdjejad i ne može u školu. Dogodilo se da smo npr. jedno popodne od osam nastavnika došla u školu samo nas dvojica. To su bile žalosne prilike na toj građanskoj školi u Petrovaradinu. Posljedice nisu izostale.

Kad sam došao u Petrovaradin, razdioba predmeta je bila od glavnog zapovjedništva u Zagrebu odobrena. Ja sam morao preuzeti prvi razred, koji je bio opredijeljen za učitelja premještenog međutim u Kostajnicu. Ja sam dragovoljno primio prvi razred, jer me je obučavanje malenih osobito veselilo. Prvi razred pruža vanredno mnogo užitka. Milina je gledati, kako mališi upravo uživaju, kad su čuli nešto nova. Jedino mi je bilo teško i neugodno, što nisam a baš ni najmanje glazben. Za osnovnu je školu uopće, a naročito za prvi razred od vanredno velike vrijednosti, ako učitelj je glazben; djeca rado slušaju pjesmu, a vole i pjevati; najveće veselje može učitelj malenima pribaviti, ako im uz tamburicu ili gusle otpjeva koju malu veselu pjesmicu. Ja sam se brzo snašao u školskom radu, ali se nisam nikako mogao snaći i sprijateljiti s drugim okolnostima. Ja nisam nikako mogao doprinijeti velike žrtve Bahusu; uslijed česa su me kolege nekako čudno gledali. Građani a naročito roditelji, su odobravali moje ponašanje, moj način života, a i moj školski rad. A i među drugovima ih je bilo koji nisu bili uvijek žedni; i tako je došlo, da smo se razdijelili na dva tabora i malo po malo povećao se broj onih koji su odobravali moje nazore i pridruživali se meni pa su me već druge godine izabrali za člana gradskog vijeća (škol. odbora). Članovi školskog vijeća imali su velika prava, pa su moji sudrugovi mislili, da ću ja moći štošta dobra učiniti za boljak škole. Najvažnije je bilo pravo školskog vijeća (školskog odbora) ocjenjivati rad svakog nastavnika. Ta se ocjena obavljala prema uspjehu godišnjeg javnog ispita; a šljala se putem gradskog poglavarstva okružnom upraviteljstvu (okružnom školskom nadzorniku). Nadalje je bila vrlo važna kontrola nad polaskom škole. Svaki je 14 dana odašiljan popis izostataka gradskom poglavarstvu. Tada je gradski činovnik pozvao roditelje na očitovanje, sastavio s njima zapisnik. Roditelji su upotrijebili tu zgodu i iznijeli razne tužbe proti ravnatelju i

učiteljima. Ja sam sve te zapisnike dobio na proučavanje i izvještaj za školsko vijeće; tu je ravnatelj uzeo u zaštitu sebe i učitelje, spisi su stavljeni među spise; a sve je ostalo pri starom. Za mene je položaj u gradskom školskom vijeću bio vrlo neugodan; došao sam i morao doći i sa svojim ravnateljem u sukob. Kao član školskog vijeća nisam mogao pri najboljoj volji nikomu koristiti. – Nu, strpljen spašen; i – strpljivost me i ovaj puta spasila. Ja sam ipak odnio pobjedu.

Kao što sam već napomenuo, bio mi je povjeren prvi razred i prostoručno risanje u V. i VI. razredu (po današnjem I. i II. razred građanske škole). Meni je ovaj školski rad tako omilio da sam svake godine svoga službovanja u Petrovaradinu želio, da mi se povjeri obuka u prvom razredu. Premda mi je rad bio znatno otežčan time, što je bilo malo učila, što nisam bio vješt glazbi i pjevanju i – što je bio opći nered na zavodu. Obučavajući malene priređivao sam gradivo za metodiku ovoga razreda, poput knjige: „Widemarn, der Lehrer der Kleinen“. Bilježio sam i nedostatke „Početnice“. Namjeravao sam sve to objelodaniti nakon trogodišnjeg rada u prvom razredu. Ali – eto jada iznenada. Ravnatelj nehtjede udovoljiti mojoj želji. On predloži glavnom zapovjedništvu „Razdiobu predmeta i sati“, na temelju koje bi ja morao preuzeti obuku u četvrtom razredu i risanje u VII. i VIII. razredu (spojeno), ukupno 26 sati nedjeljno. Glavno je zapovjedništvo potvrdilo predlog ravnateljstva škole i ja sam preuzeo gore pomenutu obuku; ali sam neposredno na glavno zapovjedništvo uložio utok, jer sam na temelju svojih studija imao veće pravo na obuku u višim razredima. Glavno je zapovjedništvo uvažilo moju žalbu i podijelilo ravnateljstvu nalog, da sastavi novu „Razdiobu predmeta i sati“. Ja sam popustio, pridržao sam IV. razred i ništa više.

Da si štovani čitatelji lakše mogu stvoriti sliku moga službovanja, neka mi se ne zamjeri, što ću se malo dulje pozabaviti s nekim događajima, za koje će se možda nekom činiti da su malenkosti. Evo ih: Prve sam godine – kako sam jur napomenuo – podučavao u prvom razredu. Učila je bilo vrlo malo. Ja sam si pomogao, kako sam najbolje mogao. Nu dvije su stvari bile koje su otežčavale obuku, a ja ih nisam mogao odstraniti.

Prvo: brava i kvaka na vratima bile su visoko smještene, tako da si mnogi mališi nisu mogli sami otvoriti vrata; jedan od najvećih među njima morao je vršiti službu vratara. Drugo: u razredu je bilo užasno hladno. Vani ciča zima, snijeg do koljena, u razredu 4 °R. Mališi dođu ozebli u hladnu sobu, plaču od zime. Ja se potužim ravnatelju, tražim pomoć kod školskog podvornika; sve uzalud. Podvornik ne smije bolje kuriti jer ravnatelj ne dozvoljava, što dakle? Ja sjedim u zimskom kaputu, isto tako i moji učenici. Ali sve jedno, zima je, hladno je, mališi plaču. E, ne preostaje drugo, nego hajd kući i tako malo po malo pustim ja priličan broj mališa kući. Oko 9 sati evo

ravnatelj u razred i zabrani mi, da puštam djecu kući, jer da je dosta toplo u razredu. Ja ravnatelju pokažem na toplomjeru, da on nema pravo, izađem iz razreda s riječima: „E kad je tako onda ja idem.“ Ravnatelj pođe za menom, moleći me da ostanem, da će on odmah odrediti, da se bolje kuri. Ja ostadoh; bivalo je u razredu toplije, ali ipak ne, koliko treba. Napomenuti mi je, da je toplomjer bio moj, školski je imao ravnatelj u svome stanu. Ravnatelj je isto tako uzeo k sebi i tlakomjer, pa ga nije htio ustupiti ni za školsku obuku. Druge sam naime godine svoga službovanja u Petrovaradinu obučavao u višim razredima u predmetima matematičko-tehničke skupine i trebao sam dakako i tlakomjer. Ravnatelj mi reče da je dosta ako ja đacima kažem, što je tlakomjer, oni mi moraju vjerovati; u knjizi je slika i tamo je sve točno opisano; učenici neka to sve nauče pa će biti sve dobro.

Naporan rad u IV. razredu, nesloga na zavodu, k tomu još i financijske neprilike; moja je supruga baš one godine izgubila sav imetak uslijed naše prevelike dobrote i lakovjernosti; sve to prouzroči nezadovoljstvo, nervozu, glavobolju a napokon i plućni katar. Usred zime godine 1883. moradoh u postelju. Umni, brižni i savjesni pukovnijski liječnik dr. Herrmann i sam boležljiv vozio se k meni, upotrijebio je sve svoje znanje i iskustvo, da mi povрати izgubljeno zdravlje; a podjednako mi preporučí, da idem na liječenje u Gleichenberg, te savjetova, da tražim premještaj jer Petrovaradin je nezdravo mjesto. Moj je ravnatelj u svojoj popratnici naveo, da je moja bolest neizlječiva i da me čini nesposobnim za učiteljsku službu. Međutim mi je Glavno Zapovjedništvo u Zagrebu produljilo dopust do konca školske godine i doznačilo mi pedeset forinti potpore. Uprava kupališta u Gleichenbergu podijelila mi je besplatno: stan, liječenje, tj. liječnika, kupke i inhalacije, oprost od plaćanja kupališnih pristojbi. Preostalo mi je dakle, da se brinem samo za putne troškove i opskrbu.

Podvorba, opskrba, jednom riječju sve je bilo hvale vrijedno. Ljekovita voda krasan položaj, zdravo podneblje, brižni liječnici, sve to doprinosi, da bolesnik, ako se strogo drži liječničke odredbe, može dapače i mora ozdraviti. Stekao sam potpuno uvjerenje, da je tuberkuloza izlječiva.

Evo donosim kratak opis liječenja kako sam ga po strogoj uputi liječnika dra. Clara i dra. Blancha kroz mjesec dana morao obavljati. Ustajao sam između 6 i 7 sati; tada sam pio na izvoru Konstantin-Quelle dvije unce vode; više bi škodilo jer je voda vrlo jaka. Osim Konstantin-Quelle piju bolesnici i mineralnu vodu „Emma- i Stahl-Quelle“. Ja sam upotrebljavao i inhalacije. To je ugodan način liječenja. Sjedi se jedan sat u sobi u koju dolazi para crnogorice i drugih ljekovitih bilina, kuhane u mineralnoj vodi pomenutih izvora. Dvaput na tjedan dobio sam hladan nakrst-omot na gornji dio tijela. Omot je ostao cijelu noć. Od 7 sati u jutro do 7 sati na večer boravio sam vani na zraku većinom lagano šetajući. Nas nekolicina bijasmo uvijek zajedno. Popodne smo običavali

šetati u najbližu okolicu, svuda lijepi voćnjaci krasni vrtovi i polja, sve uzorno obrađeno; sve ugodno i udobno, samo je teško za vodu.

Od znamenitijih ličnosti bijaše u Gleichenbergu mjeseca rujna srpski Kralj Milan.⁸⁷ Kralj je došao u pratnji svoga tajnika, pobočnika i dva slugu. Svi bivši Austro-Ugarski državljani. S jednim kraljevim slugom putovao sam, kad sam se vraćao iz Gleichenberga. Taj sluga bijaše rodом iz Hrvatskog Zagorja, dobio je 14 dana dopust, da posjeti svoju rodbinu i da uredi svoje imućstvene prilike, jer reče mi posve otvoreno, da kralju Milanu nije suđeno, da dugo kraljuje, a onda će i on natrag u Hrvatsko Zagorje. Ovaj mi je sluga pripovijedao, da mu se čini, da se sprema atentat na kralja Milana; on se dapače bojao, da bi se to moglo dogoditi prigodom dolazila kralja Milana u Gleichenberg. Neka otmjeno odjevena dama htjela se proturati u neposrednu blizinu kraljevu, ali ju je on odgurnuo. Dotična je dama brzo nestala iz Gleichenberga. Ovu sam zgodu vidio i ja; ona je smušenim svojim ponašanjem obraćala pozornost na sebe. Moguće, da je to bila ona ista gospođa, koja je pokušala atentat na kralja Milana u crkvi u Beogradu.

Tako brzo i ugodno tekoše dani i ja se zdrav i oporavljen vratim u Petrovaradin. Istina, još sam bio slab, što sam naročito opazio, kad je 1. listopada otpočela obuka. Prvim novembrom 1883. bude moj ravnatelj premješten, a meni povjerena uprava građanske škole. I tako sam morao ostati u Petrovaradinu, jer mi molba za premještaj nije bila uvažena s razloga, što sam izjavio, da ne mogu seliti o svome trošku.

Godine 1884. uslijedilo je moje naimenovanje privremenim, a 24. rujna 1885. stalnim ravnateljem i to kao što se u dekretu izrično veli s obzirom na zasvjedočenu vještinu u upravljanju povjerenog mi zavoda. Preuzevši upravu škole latio sam se odmah posla oko odstranjivanja raznih nedostataka i neurednosti. Radio sam polako i oprezno. Nastojao sam, da najprije uvedem kolegijalnost i red, kao i ozbiljnu volju za sporazuman rad u školi. Poteškoće su bile tim veće, što je jedno nastavničko mjesto ostalo nepopunjeno; druge je godine naimenovan pravim učiteljem Ignjat Kršnjavi,⁸⁸ ali je ostao na službovanju u obrtnoj školi u Zagrebu, a mi smo ga morali suplirati. Suplencija se morala po vladinom nalogu udesiti spajanjem VII. i VIII. razreda zbog premalog broja učenika i učenica u ta dva razreda. Učiteljski je zbor htio, da se spoji II. i III. razred. Školski je rad znatno otežavala i ta okolnost što su na zavodu službovala dva učitelja, koji su stavljali prevelike zahtjeve, a u ocjenjivanju njihovog napretka bijahu upravo užasno strogi. Posljedica toga je bila, da su dva učenika viših razreda počinila samoubojstvo; nekoje su učenice izostale, a nekoje nastavile svoje nauke u novosadskoj srpskoj višoj djevojačkoj školi. Bolnim sam srcem gledao okrutan postupak tih nastavnika, ali nisam mogao ništa. Molbe, opomene ne koristiše ništa; a školski nadzornici? Oni su se brinuli samo za to da li je udovoljeno Herbartovom verbalizmu.

J. F. Herbart (1776. – 1841.), praktična filozofija (naročito etika) i psihologija, polazište pedagogije

K ovoj se pokori pridružilo još jedno drugo zlo. Na zavodu su službovala dva nastavnika, kojima je glavno uzgojno sredstvo bila šiba. Jedan od ove dvojice premješten je s druge građanske škole zbog prevelike uporabe tog univerzalnog uzgojnog sredstva. Ja mu uslijed toga nisam nikada ni povjerio obuku malenih. Drugi mladi došao je na zavod kad sam već bio ravnatelj; preuzeo je prvi razred, dakle obuku i uzgoj onih, koji su tako rekuć tek ostavili majčino krilo i koji trebaju najbrižniji i najblaži postupak; a baš ta najvažnija svojstva, te krijeposti učitelja malenih bijahu ovom inače revnom učitelju posve nepoznata. On je sa svojim ostrim odveć glasnim govorom i čvrstom šibom bio pravi strah i trepet mladeži. Već početkom školske godine razboli se i umre jedan učenik iz razreda toga učitelja. Otac toga djeteta, imućan vinogradar potužio mi se suznim očima na učitelja, rekavši, da je učitelj kriv smrti njegovog Benjamina.

Prije nego što predem na opis svoga rada, moram ovdje napomenuti još neke okolnosti, koje su znatno krnjile ugled škole i učiteljstva.

1. Nekoji su učitelji bili prezaduženi i tako siromašni, da je npr. jedan učitelj, otac mnogobrojne obitelji, stanovao samo u jednoj sobi sa štednjakom; drugi je opet imao potpuno udoban i prostran stan, ali napola prazan, nije imao ni toliko čaša koliko je bilo djece.
2. Neuredno isplaćivanje beriva. Petrovaradin je podpadao pod porezni ured u Rumi. Ja sam morao sve namire s platežnim iskazom poslati svakog mjeseca na 20. poreznom uredu, a ovaj nam je poštanskom naputnicom odpremio

novce tek drugi – treći dan. Pošta taj dan nije imala novaca da nam isplati sve na jedanput, trebalo je čekati dva - tri dana. Posljedica je svega toga bila, da nastavnici nisu mogli pravodobno udovoljiti svojim obvezama. Predstavke na ravnateljstvo pošte i na financijsko, nisu ništa koristile. Ovo nam je odgovorilo da možemo točno svakog prvog dobiti naša beriva, ako na taj dan pošaljemo pouzdanika k poreznom uredu. Da ipak dovedem i ovu stvar u normalne prilike, pritekao sam kolegama i novčano u pomoć i više nego su to dopuštala moja sredstva; ako nisam imao novaca, posudio sam ih i pomogao kolegi.

3. Školski podvornik ne bijaše čovjek na svome mjestu. Bio je doduše pismen, služio je prije kod financije, zdrav i snažan a i pouzdan, ali je bio samac – žena mu je ostala kod njegovih roditelja. Jedna osoba ne može obavljati sve poslove; moraju joj pomagati svi i žena i djeca. Naš se podvornik Miloš jedino brinuo, da bude svima toplo, to je i bilo, dočim do čistoće nije mnogo držao, a nije ni mogao. Tu se nije moglo pomoći. Nu, sretan slučaj htjede, da se isprazni mjesto podvornika na građanskoj školi u Ogulinu. Ja nagovorim Miloša da moli premještaj u Ogulin. On me dakako posluša i mi ga se tako rješismo. Ovom zgodom moram napomenuti jednu vrlo važnu okolnost. Čim sam preuzeo upravu škole upita me podvornik, da li ću mu dozvoliti, da troši školska drva i na svoj stan. Ja mu odgovorim, neka radi kao što je do sada radio; u dekretu ne stoji doduše ništa o drvima, ali – kao što se ne brani, beračima grožđa, jesti grožđe, tako ne ću ni ja braniti trošiti drva za njegov stan. Podvornik mi se zahvali i reče, da je on do sada krao školska drva; on imade i za ovu zimu dosta sakritih drva; ali u buduće ne će krasti.

Kada mi je uspjelo, da uvedem red i mir na zavodu mislio sam, da ću moći i ja malo ugodnije službovati, osobito kad je popunjeno i ispražnjeno učiteljsko mjesto, polagano odstranjivati nedostatke, ali evo novih nepravilika i novih neugodnosti posve iznenada.

U Petrovaradinu bude premješten učitelj, a podjedno mu podijeljen dopust od mjesec dana; dakle opet novi red nauka i suplencija. Međutim to ne bijaše sve. Tek što je dotični učitelj preuzeo svoju dužnost pozove ga kotarski sud, da odmah dođe i da odsjedi jednomjesečni zatvor na kojega je bio osuđen, inače da će se poslati oružništvo po njega! Kako je to djelovalo na mene i na učiteljski zbor, to se neda opisati. E, šuti i trpi opet i supliraj. I to je prošlo. Sada sam se mogao latiti pravog svog zvanja. Vlada je naredila, da se pri svakoj školi mora urediti i školski vrt. U Vojnoj je krajini i prije bilo školskih vrtova. Sada je hrvatska vlada (predstojnik za bogoštovlje i nastavu Ivan Vončina),⁸⁹ samo točnije i jasnije odredila zadaću školskih vrtova. Školski je vrt postao uslijed

toga glavnom brigom svakoga učitelja. Oblasti su morale strogo bditi nad time, da li su školski vrtovi u redu. Gubitak petogodišnjeg doplatka bila je kazna za one učitelje čiji vrt nije bio u potpunom redu. Učiteljeva je zadaća bila vrlo teška, jer zemljište, što ga je općina odredila za školski vrt bijaše kadšto prilično slabo i neplodno. Novčana sredstva za uzdržavanje školskog vrta bihu obično nedostatna, a nije bilo moguće svake godine razdijeliti 400 oplemenjenih i dobro uzraslih voćaka. K tome je pridošla i ta okolnost, da svi učitelji, a ni svi nadzornici nisu bili potpuno upućeni u sve praktične radnje školskog vrta. Vlada je u tu svrhu priredila za vrijeme školskih praznika voćarske tečajeve na zem[aljskom] gospodarskom učilištu u Križevcima. Prvi takovi tečaj bio je god. 1884. kojemu sam i ja prisustvovao. Slijedećih smo godina i mi držali voćarske tečajeve.

Ja sam tada u smislu vladine naredbe preudesio i povećao dotadašnji škol[ski] vrt, koji je bio uz školsku zgradu i koji je zapravo pripadao ravnateljevom stanu. Budući da je taj bio malen i ne bi mogao udovoljiti vladinoj naredbi, uredio sam i dvije godine kasnije na drugoj strani željezničke pruge posebni školski vrt. I tako bi isti uz ravnateljev vrt, Mollinaryjev perivoj i pokušalište vrtlarsko-vinogradarskog društva sve se to nalazi jedno do drugoga – moglo služiti kao botanički vrt. Vlada mi je dozvolila nabavu gospodarskog oruđa i pčelarskih sprava, dala sagraditi pčelinjak, a ja sam darovao školi tri dobra pčelca. Vlada mi je pomogla, da sam si sagradio i male gospodarske zgrade. Gojili smo u malenom i svilce. Sve je dakle bilo tako udešeno, da je obuka mogla biti stvarna, praktična; učilo se za život a ne za školu, Komensky, Pestalozzi i Dittes bili su moji ideali. Herbartizmu i verbalizmu nije smjelo biti mjesta u školi.

Na čelo zavoda bude postavljen učitelj, koji je boravio godinu dana zbog gospodarskih nauka u Klostorneuburgu. Ovoga je učitelja vlada nabrzo naimenovala pravim ravnateljem oprostivši mu ispit osposobijanja za učitelja građanskih škola. Ovo naimenovanje i naziv „Viša pučka škola“ doprinjelo je uz druge okolnosti, da je sve otišlo tumbе. Malo po malo zavladao je opet verbalizam. Učenici su učili svilogojstvo, a svilca nisu ni vidili; učili su pčelarstvo, a pčele nisu ni vidili učitelji itd., itd. Na drugim građanskim školama nije također bilo mnogo bolje. Nije dakle nikakovo čudo, to je učenik najvišega razreda ugledavši kod mene pčele u školskom pčelinjaku uskliknuo: „pa to je kukec.“ Verbalizam je kriv da npr. učitelj nije znao razlikovati barometar od termometra, otavu od sijena, lipu od hrasta, da je počupao u vrtu kiselj, misleći da je to korov, itd.

Loženje je opet povjereno školskom podvorniku, sada uz posebnu nagradu. Tada su nastale iste neprilike. U školi zima pa zima. Da bude toplije, dade gradsko poglavarstvo sve ventilatore zazidati i gornje prozore čvrsto zatvoriti, da ih se ne može nikako otvarati. Ali sve uzalud; uz to – zbog pomanjkanja ventilacije – nečist, pokvaren zrak. Sada pronađoše kod gradskog poglavarstva novi razlog. Toplomjeri nisu dobri. Hajde dakle sve toplomjere na reviziju. I zbilja bijaše diferencija 1 do 1,5°C. Dakle opet ništa,

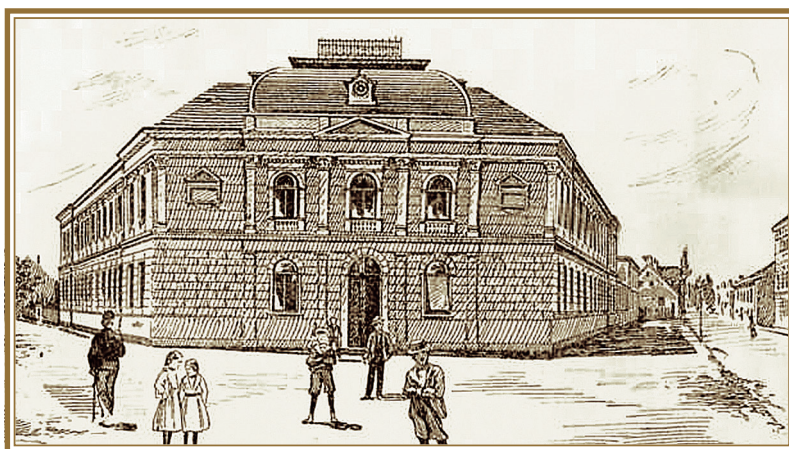
jer toplomjer nije tako važna stvar. Nekom je dosta toplo i kod 16°C; drugi se tuži, da mu je hladno, premda toplomjer pokazuje 18°C i više. To je također individualno. Međutim moram – žao mi je – napomenuti i to, da ih je bilo sa mnom na zavodu, kojima nije bilo ugoditi; a takovih je bilo i na drugim zavodima. Jedan mi je srednjoškolski ravnatelj pripovijedao da je on dao sve toplomjere spraviti u svoj ormar, ostavio je samo jedan u fizikalnom kabinetu. Zašto? Dok je zavod bio u staroj školskoj zgradi, nije bilo toplomjera; svatko je dao toplinu udesiti, kako je htio, ako mu je bilo prevruće, on je dao otvoriti sve – one primitivne – ventilacije; ako mu je bilo hladno, podvornik je nabacao drva u peć koliko je moglo stati. Podvornik je poznao narav pojedinih profesora, pa je prema tome i ložio; ložio je već u 4 sata u jutro. Poslije je bacao u peć kladu za kladom, a velike tučane peći, udešene za loženje iz hodnika podnašale su sve; i bilo je dobro. Ali kad se zavod preselio u novu moderno uređenu zgradu, dobio je svaki razred i toplomjer. Peći za loženje iz školske sobe, a njihova veličina točno po kubičnom sadržaju, bez obzira na to, što se školske sobe moraju zračiti mnogo češće nego obične stambene prostorije; dotična veličina ne može dakle odgovarati pravoj potrebi škole. Kod loženja iz sobe kvari se zrak, a uz to ostanu hodnici hladni. Kad nastupi zima, evo nastavnika sa toplomjerom u ruci dokazujući, da je u razredu hladno. Što dakle? Hajde s toplomjerima u ormar, a podvornik neka spremi u svaki razred što više drva, pa prema tome neka se svatko sam brine, da mu bude dosta toplo. Sada sam imao mir, reče mi dotični direktor.

Glede nabave goriva nije također išlo sve glatko. Postojala je naredba, da se gorivo mora u dostatnoj količini nabaviti za vrijeme velikih školskih praznika, ali se malo obaziralo na tu naredbu; dapače i vladin povjerenik Gjuro Horvat, poznat pod imenom „Gjuka-Paša“ ne htjede udovoljiti vladinoj naredbi, nego mi kaže, da se ne treba žuriti sa nabavom goriva, jer se to može dobiti u svako doba. Jedne su mi godine ponudili paušal za nabavu goriva, pa da se onda ja brinem za grijanje školskih prostorija ali uz uvjet, da ja moram može bitni manjak sam podmiriti. Ja dakako ne htjedoh pristati na takovu obvezu, nisam htio ni primiti ključa od drvarnice, a time i odgovornost za drva. Podvornik stanuje u školskoj zgradi, školski podvornik troši ogrijev za školu i za sebe, neka dakle školski podvornik čuva ključ od drvarnice i neka nosi odgovornost.

Kod nabave namještaja bile su također razne poteškoće, a isto i kod nabave učila. Ipak mi je uspjelo, da je postepeno gradsko poglavarstvo nabavilo lijep i udoban namještaj za sve školske prostorije; klupe sa dva sjedala, za svaki razred po dvije školske ploče, podijum preko cijele sobe itd. Zatekao sam vrlo malo učila, a i to je ležalo razbacano po ormarima, a Winterov električni stroj bio je na tavanu, pa je tamo i stradao. Dozvole za popravak nisam mogao dobiti, stoga sam ga nakon dvije godine dao otpremiti u gradsku vijećnicu. Jedino je bila dobro uređena zbirka nakljukanih životinja, prije svojina ravnatelja Davorina Trstenjaka;⁹⁰ ali se njome nastavnice nisu htjele služiti jer je u njima otrov.

Ja sam bio nemoćan, jer se školski nadzornici nisu brinuli nizašto; verbalizam i mehanizam bilo je glavno. Molbe za nabavu učila išle su iz jedne odborske sjednice u drugu, a napokon su mi povraćene s primjetbom, da treba smanjiti dotičnu svotu, premda je ista bila i onako malena, kao npr. 35 forinti.

Pripominjem, da je među gradskim zastupnicima bio i jedan profesor. Tako je to išlo nekoliko godina, dok nije za gradskog načelnika izabran ljekarnik Josip Vrbanić. Sada sam mogao ishoditi, da se u gradski proračun uvrsti posebna svota za nabavu učila i da smijem sporazumno s gradskom načelnikom utrošiti za nabavu učila. Račun dotične tvrtke moram podnijeti na isplatu gradskom poglavarstvu. Moram ovdje naročito istaći i to, da je nabavu učila neko vrijeme otežčavalo i to, što je ravnatelj šegrtske škole ljubomorno pratio svaki moj rad, pa je često puta zahtijevao, da se i za šegrtsku a i dječачku školu nabavi to isto što i za višu djevojačku školu.

Zgrada Više djevojačke škole u Karlovcu (Po naravi.). U: A. Cuvaj (1912.), Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavoniji. Knj. četiri. Zagreb: Hr. Hrv.-dalm.-zem. vlada, odjela za bogoštovlje i nastavu, str. 626.

Čim se djevojačka škola smjestila u novoj zgradi preselila se dječāčka i šegrtska škola iz zgrade samostana u staru zgradu djevojačke škole u Karlovcu. Gradski su oci mislili, da će ona stara ropotarnica biti dobra za dječāčku četverorazrednu školu, jer – mislili su gradski oci – gdje nije mjesta za osam razreda, biti će dosta mjesta za četiri. Ali su se ljuto prevarili, jer malene i nezdrave sobe nisu uopće za školu. Grad je dakle morao pristati na gradnju školske zgrade za dječāčku školu, ali mu se ni sada nije žurilo. Shodno gradilište; to je bila glavna briga, a grad je, da odugovlači, predlagao gradilišta za koja je unaprvno znao, da nijesu podesna za školu; pa je stoga i predložio jedno gradilište, koje je vlada već jednom odbila, kada se radilo i o gradnji zgrade za gimnaziju. I

vlada je sada gradilište i nacрте potvrdila, a do gradnje ipak nije došlo. Nastala je naime promjena kod hrv. vlade. Predstojnikom za bogoštovlje i nastavu postade dr. Iso Kršnjavi. Kršnjavi dođe u Karlovac, da vidi, gdje će se graditi škola. Kad je vidio gradilište i nacrt odredi Kršnjavi, da se na ovom mjestu ne smije graditi škola, a i nacrt da nije dobar. Sada „Jovo na novo“. Izbor gradilišta. Jedva jedvice se poluči sporazum glede jednoga gradilišta; vlada potvrdi dotican zaključak gradskog zastupstva, a nacрте će dati Kršnjavi. Ali – sada iznenada nastadoše nove poteškoće. Vlasnik gradilišta odustaje. Kad sam ja sve to promatrao, dobio sam dojam, da bi se s gradnjom moglo opet otežati. Žao mi je bilo, što djeca stradavaju u nezdravim prostorijama; stoga ja pišem Kršnjaviju, neka on odredi, da vladin povjerenik položi kupovinu kod suda i neka provede prijenos gradilišta na gradsku općinu. Na ovo moje pismo odredi Kršnjavi brzojavno, da vladin povjerenik – grad je tada bio bez načelnika – udesi sve onako, kako sam ja savjetovao. Vladin je povjerenik to i učinio, ali je grad stupio (...).⁹¹

Prva naučna osnova od godine 1875. vrijedila je do godine 1883. Opazilo se naime, da su zahtjevi prve naučne osnove u nekim predmetima bili preveliki, zbog čega je i broj obučevnih sati bio velik tako, da se bilo bojati, da će to štetno djelovati na tjelesni razvoj nježnog djevojačkog organizma. Čule su se također i tužbe, da se djevojke polaskom više djevojačke škole otuđuju kući, te da gube volju za kućni rad. Vlada je uvažila te prigovore i izdala god. 1883. novu naučnu osnovu. Tom su osnovom dobile učenice vremena, da su se mogle baviti uz školu i kućanstvom, jer je radi manjega broja obučevnih sati bilo moguće udesiti red nauka tako, da su učenice u školi boravile samo tri sata do podne, a dva po podne. Broj zadaća je također bio smanjen. Francuski je jezik bio fakultativan, a dotične učenice morale su plaćati učiteljici dva forinta mjesečno. Ova je naučna osnova bila vrlo dobra. Ovom je osnovom bilo zadovoljno i učiteljstvo i roditelji a pogotovo učenice. Ali evo god. 1894. opet nove osnove, koju je vlada našla za shodno propisati, jer da se opazilo, da dosadašnja osnova ne zadovoljava svim zahtijevima opće ženske obrazovanosti.

Nastavna osnova od god. 1883. imala je pred očima buduće zvanje velike većine učenica, a nova je osnova uzela obzir samo na one, koje se žele posvetiti višoj naobrazbi, jedino u svrhu, da mogu nastaviti nauke na visokim školama. Istina i to treba, ali je također i to istina, da mi trebamo mnogo više dobrih domaćica nego učenih i veleučениh žena, doktorica itd.itd. A za dobre je domaćice dostatno znanje, što su im pružale više djevojačke i građanske škole na temelju naučne osnove od god. 1883. Iskustvo je to temeljito dokazalo. Time nije rečeno, da naučnu osnovu ne bi trebalo tu i tamo preudisati. Ja sam potrebu preustrojstva građanskih škola, a time i preinaku naučne osnove nekoliko puta objasnio, tako u svome članku u „Napretku“ – Zagreb 1901. pod naslovom: Preustrojstvo viših djevojačkih škola. – Građani i škola, Karlovac 1903. – O ženskom uzgoju, Zagreb 1906.⁹² – Naša djeca, Zagreb 1908.⁹³ – Narodne Novine, Obzor, Svjetlo – Karlovac i dr.

Potrebu preustrojstva građanskih škola uvidjeli su i roditelji. Svima je bilo jasno, da se uči u njima za školu a ne za život. A za čudo, stručnjaci izrađuju naučne osnove, a zaboravljaju na stare opće poznate istine kao što su: „Non scholae, sed vitae discitur, – Non multa, sed multum. – Omne nimium non honum/ nocet.“⁹⁴ Učili su, ali su zaboravili poput školovanih analfabeta, koji su nakon šestgodišnjeg polaska škole sa dobrom svjedodžbom u ruci došli u obrtnu školu, pa nijesu znali ni jedanput jedan. Ja sam u *Obzoru* u obranu ovdje istaknutih načela oštro odsudio rad vladajućih reformatora našega školstva uopće a napose bezglavo preustrojstvo građanskih škola. Dakako, da sam bio oprezan, slao sam svoje dopise svom vrlom prijatelju župniku Aliušu u Petrovaradinu; on ih je prepisao i otpremio *Obzoru* u Zagrebu; nije dakle ni redakcija znala, tko je pisac dotičnih članaka.

Da se ipak pruži zgoda djevojkama, da se mogu usavršiti u ženskom ručnom radu, ustrojila je vlada žensku stručnu školu sa dva tečaja: za krojenje i šivanje haljina i za rubeninu, namjestila je dvije učiteljice, od kojih je jedna podučavala još i u višoj djevojačkoj školi u ženskom ručnom radu nedjelno 10 sati; a druga u francuskom jeziku, također 10 sati nedjeljno. Ni jedna od ovih učiteljica nije imala potpuno osposobijanje za građanske (više djevojačke) škole, a kamoli, da bi učiteljica makar samo nekoliko mjeseci boravila u inozemstvu, da tamo nauči pravilno govoriti dotični jezik. Vlada je kod osnivanja ženske stručne škole nastojala, da ne naprti gradu mnogo troška, umirovila staru učiteljicu ručnog rada i fran[cuskog] jezika gospođu Dragoilu Lopašić;⁹⁵ a za upravu novo otvorene ženske stručne škole nije mi htjela priznati ni najmanju nagradu u ime funkcionalnoga doplatka, premda bi ga grad bio isplaćivao. Vlada je uopće maćuhinski postupala; samo je u mnogo slučajeva nastojala, da tu i tamo pomogne onima koji su uživali posebnu naklonost visokih ličnosti. Tako je npr. jedna bona ili recimo uzgojiteljica naimenovana učiteljicom doduše samo pomoćnom na djevojačkoj školi, a nije polazila ni višu djevojačku ni učiteljsku školu, nije dakle imala nikakovog osposobijanja. Predstavila mi se dekretom u ruci s riječima, da je vješta hrvatskom, njemačkom, francuskom i mađarskom jeziku u govoru i pismu. Dobro; – škola treba učiteljicu za ručni rad i frn. jezik. Ali – novonaimenovana mi reče, da se ona baš ništa ne razumije u ženski ručni rad. – Što sada? Udesismo kako sam najbolje mogao; posljedica je bila, da se jedna učiteljica morala žrtvovati, uslijed čega je i oboljela. Sva sreća, da je naskorim padom „Presvjetloga“ i novo naimenovana ostavila Karlovac.

Pomenuta promjena u učiteljskom zboru vrlo je nepovoljno djelovala na uspjeh obuke, a naročito je otežavalo svako moje nastojanje oko preustrojstva školske nastave za žensku mladež. Ja sam naime čvrsto bio odlučio, da se škole za žensku mladež urede tako, da si djevojke mogu već u školi steći uputu u sve što zahtijeva njihovo buduće zvanje. Pripravu za svoje po samom Stvoritelju opredijeljeno zvanje ne mogu si hrvatske djevojke nigdje pribaviti. Treba dakle da škola pripravlja za dobre domaćice; škola treba da se brine za podmladak kućanica.

Ja sam pokušao godine 1899. da osnujem ovakvi zavod, ali uzalud, premda je i tadanji načelnik grada Karlovca g. Josip Vrbanić, pa i školski odbor bio pristao na moju osnovu. Početkom škol[ske] god. 1904.-5. potaknuo sam opet tu stvar; pa sam našao dosta susretljivosti kod gradskog poglavarstva i gradskog zastupstva, naročito kod gradskog načelnika dra. Ivana Banjavčića.⁹⁶ Ja sam tada htio da osnujem o svom trošku uz pripomoć grada „Školu za domačice“. Sastavio sam ustrojni statut, učevnu osnovu i discipl. red za tu školu.⁹⁷ Gradsko je zastupstvo svojim zaključkom od 23. studenoga 1904. osiguralo u proračunu za god. 1905. doprinos od 300 Kruna za nabavu štednjaka i kuhinjskog posuda, koja će mi se svota doznačiti, čim škola stupi u život. Škola nije stupila u život, jer nijesam mogao dobiti prostorije. Uistinu bili su posve drugi razlozi. Gostioničari su se bojali konkurencije, pa su kod grad. poglavarstva molili, da se ne dozvoli škola za domačice (školska kuhinja) ili da se barem prave poteškoće. Osim toga postojala je bojazan, da bi vlada namjestila na teret gradskog proračuna njima nepoćudnu, a možda i nesposobnu osobu. Ja ipak nisam napustio svoga nauma. Čekao sam zgodan čas. Dočekao sam ga. Vlada je postavila na čelo gradske uprave kotarskog predstojnika g. Gjuru Horvata opće poznatog pod nadjevkom „Gjuka Paša“.

Gostioničarima nije bilo pravo da se osnuje u Karlovcu školska kuhinja. Jer bi se u toj školskoj kuhinji tj. školi za domačice kuhalo za siromašne učenice. Time bi dakako otpao dohodak što su ga imale jedna ili dvije gostione od prehrane siromašne školske mladeži, za koju je gospojinsko društvo sv. Vjekoslava plaćalo objed. Ali nitko nije mislio na to, da je objedovanje siromašnih učenica u jednoj te istoj sobi s drugim gostima ipak prilično neugodno i neumjesno. Dogodilo se stoga da su nekoje učenice viših razreda baš zbog toga otklonile tu blagodat, premda su inače gladovale. Za dokaz toga navest mi je dva slučaja. Školu je posjetio veliki župan. Tu primijeti veliki župan u višim razredima nekoje blijede i vrlo slabušne učenice, pa mi reče da mu se čini, da su te učenice tuberkulozne, a svakako bolesne. Ja mu odgovorim da su dotične učenice posve zdrave, ali su više gladne nego site. Baš ona jedna, na koju me g. vel. župan upozorio napose je kćerka jednog učitelja iz obližnjeg sela. Treba dakle i učiteljima dati veću plaću. Drugoj je jednoj učenici viših razreda više puta pod obukom tako pozlilo, da se onesvijestila. Svaki je put položena u zbornicu na divan, gdje joj se pružila prva pomoć i ustanovilo se, da je učenica padavičava i da boluje na grčevima u želucu. Nu otac njezin mi reče, da je njegova kćerka zdrava, ali da je gladna jer na tašte ide u školu, budući da on sa svojih 16 forinti mirovine bez ikakvog imetka i svakog drugog dohotka mora skupa sa svojih troje djece gladovati a usto obavljati i svekućne poslove, jer je udovac.⁹⁸ Podjedno me zamoli da liječnik ne govori o tobožnjoj bolesti, jer bi to moglo naškoditi njegovoj kćerki. Daka-ko, da smo se odmah pobrinuli, da mu kćerka dobiva obilnu hranu. Dotična se učenica nabrzo oporavila i sretno udala.

Od „Gjuke Paše” nije škola mogla mnogo iščekivati. Na sreću vlada ga je premjestila a na njegovo mjesto poslala kotarskog predstojnika Nikolu Žažinca; čovjeka vrlo susretljiva i velikog prijatelja škole. Žažinac je udovoljio mojoj molbi, nabavio sve što je trebalo za školsku kuhinju i ja bez ičije dozvole otvorim god. 1909. školu za obuku u kuhanju; potrebite prostorije dobio sam u gombaoni (u predsoblju). Obuku je podjeljivala učiteljica gđa. Šomek uz pripomoć supruge školskog podvornika.

U pomenutoj školi za domaćice nije se učilo samo kuhati nego i racionalno gospodariti. Mi smo sami kupili kupus; učenice su ga uribale i spravile u bačvu. Kupovali smo također i svinjsko salo, istopili mast. Učenice su same kupovale sve što treba za kuhanje i o svemu vodile točan račun. Često su roditelji dotičnih učenica darovali za našu kuhinju mesa a i drugih živžnih namirnica. Ja sam za uspomenu na ovu moju školu za domaćice – podjedno prvu u Hrvatskoj sačuvao nekoje od pomenutih računa, pa ih ovdje evo priopćujem. Kuhalo se svakiput za četiri osobe, a skuhanu jela dobile su obično siromašne učenice.

Kuhalo se npr. 2. prosinca 1909.:

Juha od rajčica sa popečenom žemljom, nadjeveni popečki i krumpir na kiselo.

Za taj je objed trebalo:

rajčica	za 10 filira
govedine $\frac{3}{4}$ kg	za 60 filira
krumpira	za 20 filira
žemlje	za 12 filira
masti 2 žlice	za 20 filira
brašna 3 žlice	za 8 filira
sol i jaje	za 12 filira
papar, lovor, luk, peršin i češnjak	za 6 filira
Ukupno:	K 1,48.

4. prosinca 1909.: Goveđa juha i grah.

Za taj objed smo trebali:

masti 10 dk	za 20 filira
krupice 12,5 dk	za 5 filira
graha 1 litru	za 16 filira
govedine 3/kg	za 64 filira
zelenja	za 4 filira
luka	za 2 filira
češnjaka	za 2 filira

paprike	za 2 filira
brašna	za 4 filira
sol	za 4 filira
Ukupno za	K 1,23 filira

Dakle u našoj školskoj kuhinji stajao nas je objed za četiri osobe godine 1909.: 1 Krunu i 23 filira. Mi smo u našoj školskoj kuhinji pravili pokuse i sa kuhaćom škrinjom pa su i ti pokusi vrlo dobro uspjeli. Kuhaću smo škrinju dobili od Udruge učiteljica u Zagrebu. Kuhaća bi se škrinja mogla sada dobro upotrebljavati u svakoj obitelji, u kojoj se ne može istodobno objedovati zbog rastrganog vremena, uslijed rada, pa ne mogu svi članovi obitelji biti u podne na okupu.

U Karlovcu sam mnogo doživio i preživio što bi vrijedno bilo zabilježiti. Nu budući da su se moji bilješci i onako već prilično otegnuli a i zauzeli mnogo mjesta u našem glasilu, moram mnogo toga vrlo skratiti, a neke događaje i doživljaje posve prešutjeti. Dakle samo još slijedeće iz Karlovca. U Karlovac sam stigao sa suprugom i troje djece u 11 sati noću i odvezao se omnibusom u „Svратиште Fiume“, uručio sam odmah kočijašu i predatnicu za prtljagu. U svратишту dobijem dvije sobe, a za prtljegu mi rekoše, da će je donijeti kad budu išli na kolodvor pred brzi vlak. Ali ja trebam neke stvari odmah. Dakle neprimljena gotova. Ali to ne bijaše dosta. Treći dan otkáže mi svратиštar stan i uputi me u drugi manji hotel. Ja sam svaki dan točno plaćao ujutro u podne i naveče. Već isti dan dođe k meni učitelj dječjačke škole, moj znanac još iz Zemuna, a Trstenjakov vrlo prijatelj, pa mi reče, da je čuo, da mi je svратиštar kazao, pa mi preporučio jedno svратиšte na Baniji, to je preko Kupskog mosta. Ja sam bio odlučio ostati gdje sam. Ali evo učitelja Janka Tomića k meni, pa mi ponudi sobe u svojoj kući, jer da svратиšte u Karlovcu nije čisto, a ono na Baniji je za sajmare i seljake. Primim ponudu uz uvjet, da ću plaćati koliko i u hotelu. Drugi dan su stigle sve moje stvari i ja sam uselio u svoj stan.

Već sam u početku napomenuo, da su školske prilike u Karlovcu bile mizerne. Obuka u francuskom jeziku bila je i nedjeljom jedan sat. Ovo sam dakako odmah prenio na radni dan. Za vrijeme ručnog rada čitale su učenice redom iz časopisa „Vienac“ ili iz koje druge zabavne knjige, sasma mehanično, bez tumačenja. Gospođa bi učiteljica dobro pratila sadržaj, pa kada bi došlo nešto što nije za mladež ispod 16 godina, ona bi odredila, da se nekoliko redaka preskoči. E, zabranjeno voće! Ja sam obustavio to čitanje. Isto sam morao učiniti i u Petrovaradinu, gdje je takovo čitanje uvela jedna iz Zagreba pridošla učiteljica. Kad sam obustavio čitanje, odredila je učiteljica, da učenice pjevaju kod ručnog rada, dakako bez moga znanja. Ali – za nekoliko dana potuže mi se učiteljice da učenice pjevaju jednu porugljivu pjesmu na nju i njenoga zaručnika.

Učenice su naime pjevale pjesmu „Plovila je galija po moru“. E – sada je bilo dosta i čitanja i pjevanja.

U Karlovcu bijaše također neprilike i kod službe Božje. Rimokatolička je mladež – dječaci i djevojčice – polazila u franjevačku crkvu. Ova je crkva bila podjedno i župna crkva unutarnjeg dijela bivše tvrđave. Crkva je bila obično dupkom puna. Narod je došao vrlo rano i zauzeo sva mjesta određena za mladež i za nas tako, da je bila obično stiska, a mi smo morali katkad stajati, jer u klupama ne bijaše mjesta; a nitko se nije htio maknuti. Naš učitelj vjere reče da ne može ništa, jer je crkva franjevačka, a svi rekoše, da je uvijek bilo tako, pa ipak nije nitko prigovarao. Ja iznesem stvar pred školski odbor. Dadoše mi pravo; jedan član škol. odbora, svećenik i umirovljeni profesor, preuze dapače na se, da će on učiniti red. I zbilja – pomoću gradskog stražara dobismo za nas određena mjesta. Ali ne za dugo. Franjevci se potužiše i rekoše, da je crkva njihova i oni ne dozvoljavaju, da im drugi zapovijeda. Tako nastade još veći nered. Tek kad smo se preselili u novu školsku zgradu, dobismo staru kapelicu dubovačke župe sv. Barbaru.

Sada je nastala nova neprilika. Kod nove školske zgrade nije bilo prelaza preko ceste. Moralo se dakle gaziti po blatu; sve moje nastojanje oko toga, da se napravi prelaz, ostadoše bez uspjeha, premda su istim putem morali prolaziti i drugi. Razmišljajući kako i na koji način, da dobijemo prelaz; odlučim se na jedan vanredan i originalan korak. Odem jednog dana poslije 9 sati ka gradskom načelniku, koji je bio podjedno i mjesni školski nadzornik, pa ga zamolim da ide odmah sa mnom u školu, da mu moram nešto pokazati. Gradski načelnik se dugo nećkao i nećkao ali ja ni makac i gosp. načelnik se ipak uputi sa mnom u školu; ja sam ga putem zabavljao što sam bolje mogao. Tako mi idemo u razgovoru, kad na jednom stane gosp. gradski načelnik i reče: „Ah! molim Vas gosp. direktore, zašto Vi mene po tome blatu vodite u školu?“ Ja ću na to: „E! gosp. načelniče, to je baš ono, što sam htio pokazati Vam, a sada se možete po istom blatu vratiti natrag ili - ako Vam se hoće još gaziti blato izvolite sa mnom u školu“. „Hvala lijepa, idem natrag i odmah ću narediti, da se ovaj put i prelaz dobro uredi.“

Zbog učenica istočno-pravoslavne vjeroispovijesti bilo je također neugodnosti. Bilo ih je samo nekoliko u višim razredima. Polazak službe Božje bio je neuredan. Njihov učitelj vjere, paroh i prota Nikola Begović zahtijevao je sada sve od škole, jer da on sam ne može voditi i nadzor u crkvi. Tada sam ja preuzeo tu dužnost na sebe. Dakako, da ja nijesam mogao i tu novu dužnost obavljati baš posve točno; pogotovo nijesam mogao pribivati službi Božjoj od početka pa do svršetka. Broj je učenica istočno-pravoslavnih godimice bio sve veći. Gradsko je zastupstvo povelilo nagradu parohu – vjeroučitelju uz uvjet, da isti imade i potpunu brigu nad polaskom službe Božje; to je bilo dok nije nastala promjena. Novo pridošli paroh zahtijevaše, da se na višoj djevojačkoj školi namjesti učiteljica Srпкиnja. Ovomu se zahtijevu nije moglo udovoljiti, a da se tko ne premjesti; a na premještaj nije nitko htio pristati.

Prota Begović je zahtijevao da se promijeni i način pozdrava od strane učenica. Bio je običaj da učenice muško nastavničko osoblje pozdravljaju sa „Hvaljen Isus“, a učiteljice sa „ljubim ruku“! To ne bijaše starom proti Begoviću pravo. U svom podnesku naveo je, da nekoje učenice kad pozdrave kažu „Hvaljen sos“ umjesto „Hvaljen Isus“! Rimo-katolički vjeroučitelj nije nikako htio pristati na ma kakovu preinaku pozdrava; pa je ostalo sve pri starom.

Paralelno s nastojanjem oko uređenja pomenutog polaska službe Božje istočno-pravoslavnih učenica i nadzora u crkvi pojavilo se još i pitanje o dokinuću jednog učiteljskog mjesta na višoj djevojačkoj školi. Predlog o tome podnio je školskom odboru predsjednik škol[skog] odbora i mjesni škol[ski] nadzornik – gimnazijski profesor. Predlog nije prihvaćen i time je postalo ovo pitanje bespredmetno. No ne za dugo. Nastade promjena kod županijskih školskih nadzornika. Novo naimenovani školski nadzornik istakne prigodom prve svoje inspekcije potrebu, da se dokine jedno nastavničko mjesto, pridodavši, da svatko od nas može lahko preuzeti po koji sat; rimokatolički vjeroučitelj zemljopis ili povijest itd. Svi se digosmo proti tomu, a kateheta izjavi da će radije ići na selo, nego da preuzme osim nauka vjere još i drugi koji predmet.

Odmah pri početku školske godine trebalo je urediti još jednu instituciju, koja je kako su svi tvrdili krivnjom moga predšasnika Davorina Trstenjaka, čvrsto uspavana. U Karlovcu je već bilo osnovano „Gospojinsko društvo sv. Vjekoslava“⁹⁹ za potporu uboge školske djece više djevojačke škole i nižih pučkih škola u Karlovcu. Ja sam sazvaio odborsku sjednicu u kojoj je određeno, da se glavnica od kakovih 700 forinti ostavi netaknuta, a gospode, da po gradu sabiru dobrovoljne prinose. Tako se radilo svake godine; prinosi su bili tako obilni, da se moglo nadariti obućom i odijelom do blizu 200 učenika (ca) i još je ostala prilična svota za povećanje glavnice. Pred Božić se priređivala i školska svečanost. Školsku svečanost priređivao sam i na koncu školske godine. Obje su ove svečanosti bile vanredno dobro posjećivane.¹⁰⁰

Prije nego što završim svoje uspomene iz Karlovca moram bar još samo jedno napomenuti. Banom je bio postao Rakocsay.¹⁰¹ Na njega su novine danomice navaljivale. Službene su ga novine uzimale u zaštitu. Ali – to ne bijaše Banu dosta. Banu se htjelo i vidljivih znakova. U tu svrhu donesoše „Narodne Novine“ članak, u kojem se poziva učiteljstvo, da korporativno stupi pred Bana i da ga pozdravi. Kratko vrijeme iza toga dođoše k meni preko Zagreba dva učitelja od jedne obliže građanske škole i – zamoliše me, da ja učiteljstvo u Zagreb [povedem]¹⁰² i da ja predvedem hrvatsko učiteljstvo Preuzvišenom gospodinu Banu itd. Ja sam to odlučno odbio rekavši, da hrvatsko učiteljstvo već mnoge godine iščekuje povišicu beriva. Neka Preuzvišeni gospodin Ban najprije udovolji želji učiteljstva, a mi ćemo onda već znati, što nam je činiti. Kratko vrijeme iza toga donesoše „Narodne Novine“ nacrt školskog zakona, koji bi u mnogom pogledu

bio udovoljio našim željama. Nu – budući je to bio samo nacrt zakona, dakle ništa drugo nego prazno obećanje ako i pismeno, to ja nijesam ni pomislio, da bi hodočastio s hrvatskim učiteljstvom u Zagreb.

Moram još istaći da mi je triput bilo ponudeno mjesto županijskog škol. nadzornika, a dvaput mjesto glavnog učitelja pri učiteljskoj školi u Zagrebu. Ja sam sve otklonio. Bio sam opredijeljen za ravnatelja više djevojačke škole u Zagrebu¹⁰³ poslije umirovljenja ravnatelja Jos[ipa] Galla. Stvar je bila posve gotova; govorilo se o tome u Karlovcu i u Zagrebu u pomenutoj školi. Čim sam saznao za taj premještaj kojega bi bio rado prihvatio – otišao sam odmah k vladi. – Predstojnik odjela za bogoštovlje i nastavu mi reče, da je njegova želja, da ja dođem za ravnatelja na višu djevojačku školu u Zagrebu. Ali budući da učiteljice zahtijevaju da to mjesto dobije ženska, to on još neznata, kako će se ta stvar riješiti. Ako ne prodru učiteljice s njenim zahtijevom, onda ja moram u Zagreb. Međutim je nastala promjena kod vlade i učiteljice su pobijedile.

Nakon umirovljenja zemaljskog školskog nadzornika Josipa Stipetića bio sam u kombinaciji, dapače u predlogu, kako mi je sam Stipetić rekao za zemaljskog škol. nadzornika. Ja bez protekcije, drugi sa vrlo uplivnom protekcijom. Jedno vrijeme neznam zbog čega radilo se kod vlade o tome, da me se umirovi. Ja sam energično protestirao. Uspio sam, ostao sam u Karlovcu, ali mi postade službovanje neugodno, razne intrigue ogorčavaše mi život; uvidio sam da je bolje, da idem prijateljima s puta. Zamolim osobno premještaj u Zagreb, ali ne na vlastiti trošak. Tu mi je pomogao poznati hrvatski dobrotvor načelnik grada Karlovca dr. Ivan Banjavčić.

Skromno radit u svom kutu; mirno hodit po Božjemu putu. To je sreće prava; to je zadovoljstvo. Ja sam se vjerno držao ove mudre rečenice jednog uvaženog pjesnika. Ali na svojo veliko razočaranje moje zadovoljstvo, moja sreća, nije nikada potrajala dugo. Našli su se jalni i zlobni ljudi, koji su nastojali da neprestance uljevaju čemer u moju čašu zadovoljstva i sreće. To je zlo, veliko zlo. – Moje je životno načelo: „Bježi od zla, kad zlo ne će od tebe!“. Tako sam i opet, da si pribavim mira odlučio ostaviti svoje dosadanje mjesto.¹⁰⁴

Dne 2. prosinca 1909. uslijedilo je – na moju usmenu molbu – uz doznaku potpunih selitbenih troškova moj premještaj na kr[aljevsku] zemaljsku obrtnu školu u Zagreb¹⁰⁵ uz sva dosadanja beriva i u istome svojstvu. Ja sam doduše trebao preudediti knjižnicu za umjetnost i obrt i ostatak na službovanju kao knjižničar; tu bi svrhu dobivao osim svojih beriva još i posebnu nagradu. Ova je odredba u zadnji čas preinačena; čijom inicijativom neznam, ali mi se čini, da je ta posebna nagrada izazvala kod nekoga jal. To svjedoči činjenica, što je jedan činovnik pomenutoga muzeja podnio molbu, da se njemu povjeri uređenje i uopće sav knjižničarski posao, dakako uz nagradu. A budući da

je s time bio sporazuman i ravnatelj obrtne škole g. građevni savjetnik Bollé,¹⁰⁶ vlada je svoju prvobitnu odluku preinačila još isti dan kad je naredba podastrta Banu na potpis. Molbi je udovoljeno ali bez posebnog honorara.

Službovanje u obrtnoj školi bilo je uopće dosta ugodno. Poteškoća je bilo doduše, što su pitomci bili vrlo slabo spremni, a većina ih je bila razuzdana, nu za nekoliko mjeseci prebrodili smo sve poteškoće pomoću stroge discipline. Tjelesna je kazna bila dozvoljena, a prefekti internata vršili su svoju dužnost. Naučna osnova za obrtnu školu bila je u glavnom vrlo dobra, jer je stavljala vrlo čedne zahtjeve. Vladalo je glavno načelo: „Non multa, sed multum.” Malo pa dobro.

Kod provođanja naučne osnove imao sam poteškoće, jer su pitomci bili navikli na učenje iz knjige. Ja sam nasuprot zahtijevao, da mi daci preduzeto gradivo kažu svojim riječima. To im se nije nikako svidalo; pa su dapače zahtijevali, da im ja svaki put točno odredim, što imadu iz knjige naučiti na izust, jer oni ne mogu bolje i ljepše pripovijedati, nego što je u knjizi; tako im je do sada rečeno. Ja sam ostao kod svoga; učio sam ih kako treba misliti i kako svoje misli izreći. Uspio sam; a polučio svojim postupkom i to, da su pitomci pozorno pratili svaku moju riječ. Nisu se za vrijeme obuke ničim drugim bavili. Meni je doduše bilo lahko ih naučiti na moj način obučavanja jer sam osim računa obučavao samo još u pismenim sastavcima – III. razred – i knjigovodstvu – IV. razred. Svega deset sati nedjeljno. Uživao sam dakle sve ravnateljske pogodnosti, a uz to bez ravnateljskih neugodnosti i bez ravnateljskih poslova. To nekojima ne bijaše pravo; u prvom redu upravitelju i poslovođi ravnateljske pisarne koji bi bio volio me viditi kao svoga pisara. Drugi su opet htjeli doći na moje mjesto, pa su dapače i kod vlade požurivali moje umirovljenje. Tadanji predstojnik odjeljenja za bogoštovlje i nastavu dr. Stjepan Tropsch¹⁰⁷ odgovorio je jednom takovom kandidatu, da ne će mene umiroviti drugomu za ljubav (kasnije je to ipak učinio, da može namjestiti srednjoškolskoga profesora). Prije toga naredio je štedljivi dr. med. i jur. Milan Amruš¹⁰⁸ kao predstojnik odjela za bogoštovlje i nastavu, da preuzmem račun i geometriju u tečaju za polire. Namjera je ostala ista. – Bilo je uvijek ljudi, koji su išli za time da si olakšaju službovanje pa makar i na račun svojih sudrugova. Tako je radio i višepomenuti upravitelj ravnateljske pisarne, koji je uz svoju redovitu plaću uživao lijepu posebnu nagradu i samo deset sati nedjeljno obuke u obrtnoj školi. Istina kadkad je imao nešto više posla, ali je zato imao ugodan položaj i lijep dohodak. Ja sam kao ravnatelj – kad je bilo više posla došao već u 7 sati u pisarnu, a da nisam tražio ničije pomoći. Na želju toga upravitelja stavio je na mene Bolle zahtijev, da ja preuzmem hrvatski jezik u I. i II. tečaju, kako bi se oteretio pomenuti upravitelj. Nakon mnogog natezanja preuzmem u IV. tečaju obrtne škole književnost 1 sat na tjedan. Ovo je bio najugodniji sat. Pitomci su pažljivo slušali svaku moju riječ, kad sam im čitao koji umotvor naših pjesnika kao npr. Vrazov „Hrvat pred

otvorenim nebom". Ali tek mnogo kasnije sam uvidio da sam kod tumačenja bio prešao i na političko polje.

A sada, da rekнем koju i o samoj zgradi. Ona se nalazi na jednom od najljepših trgova grada Zagreba. Odmah joj se na prvi pogled vidi da spada među javne zgrade – a tako i treba. Sagrađena je po nacrtu Bollea, a pod utjecajem člana prvog ravnateljstva obrtnе škole, kasnije sveučilišnog profesora umjetnosti, a neko vrijeme predstojnika odjela za bogoštovlje i nastavu dra. Ise Kršnjavija. Pročelje te zgrade a i muzej za umjetnost i obrt je ukusno izgrađeno, a isto i ravnateljev stan u prvom katu, kao i stan upravitelja internata lijevo u prizemlju. Ništa manje za time ne zaostaju ni prostorije – onda njih četiri – za ravnateljsku pisarnu. Ravnatelj, građevni savjetnik Bolle trebao je prostorija za svoje mnogobrojne, dakako i unosne privatne poslove. Imao je i nekoliko svojih namještenika, koji su za njega izrađivali po njegovoj uputi i po njegovu nadzoru građevne nacрте i troškovnike. Ravnateljske poslove obavljao je uz posebnu nagradu jedan nastavnik obrtnе škole, on je bio podjedno upravitelj svega i poslovođa ravnateljstva. Bollé nije bio vješt hrvatskom jeziku, on je gotove spise samo potpisivao. Bolle je bio rodom iz Kölna u Njemačkoj. U Zagreb ga je doveo poznati bečki graditelj (Wienwr Dombaumeister / Schmidt kod kojega je Bollé radio kao pomoćnik. To je bilo poslije velikog potresa u Zagrebu.¹⁰⁹ Prvostolna zagrebačka crkva je tom zgodom također nastradala, pa ju je trebalo obnoviti, taj je posao obavio Bollé.

Školske prostorije u toj inače lijepoj zgradi nisu bile shodne, a nije ih bilo ni dosta. Namještaj je također skroz i skroz neshodan. Školske su klupe bile 4 m. duge, smještene jedna uz drugu tako da su pitomci morali skakati preko klupa, kad je trebalo, da dođu k školskoj ploči. A školske ploče? Crno naličena velika drvena ploča prikovana na zid, ali tako, da nastavnik sa svoga mjesta nije mogao viditi na ploču. Uslijed velikog razmaka prozora bijaše rasvjeta posve manjkava. Škola je imala dvije stolarske, a isto tako dvije bravarske radione, jedna za početnike druga za napredne, ali nigdje ni jednog jedinog stroja. Dvije stolarske radione, a škola ipak nije imala ni ormara sa zemljopisna učila. Pokraj mnogog drugog posla ponajviše raznih narudžaba nije se dospijelo do toga, da se za školu izrade shodni stolovi, klupe i dr.; a što je najgore, pitomci nisu ni vidili a kamo li naučili izradbu najvažnijih predmeta, kao npr. prozora, a boravili su četiri godine u obrtnoj školi. – Danas je donekle nešto bolje.

Sa teoretskom je obukom bilo vrlo teško, jer je predznanje pitomaca bilo dosta manjkavo. U obrtnu školu su se primali dječaci sa svršenom 12. godinom i sa dobrom svjedodžbom 5. godišta osnovne škole, ali tek nakon liječničke pregledbe i uspješno položenog prijamnog ispita u obrtnoj školi. Mi smo dakle imali pravo izbora. A taj je bio težak, jer su od vlade već primljeni dječaci kod prijamnog ispita pokazali većinom slab, a nekoji dapače vrlo loš uspjeh. Ako je npr. neki dječak u svojoj pismenoj zadaći napisao

ovo „Napoleon je ostao u Moskvi do 7. listopada“. Bok svojih neostavlja.
 $160504 : 38 =$ To nisam učio.

$$\begin{array}{r} 754 \times 38 \\ \hline \end{array}$$

$$5832$$

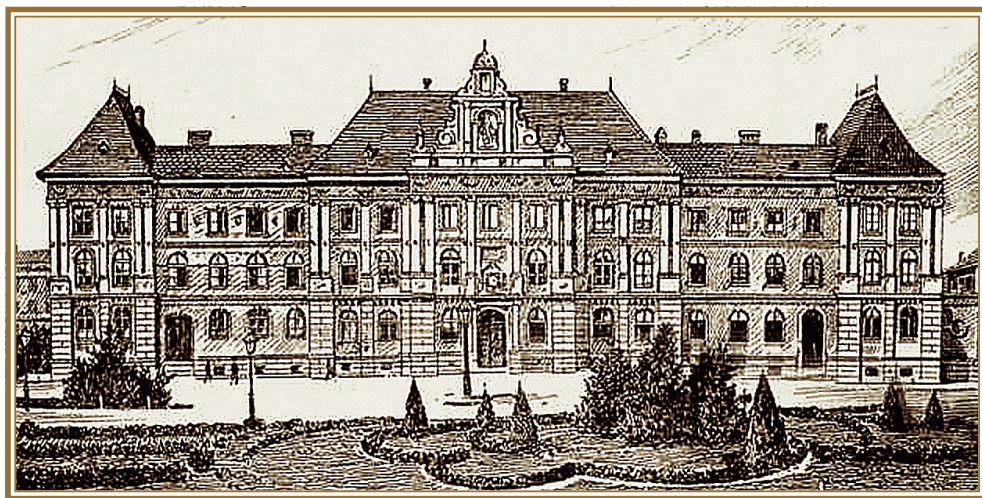
$$\begin{array}{r} 2862 \\ \hline \end{array}$$

$$34452$$

$$7 \times 6 = 36$$

$$8 \times 7 = 54$$

$$7 \times 8 = 63$$

Zgrada kraljevske muške obrtne škole u Zagrebu (Po naravi.).

U: A. Cuvaj (1910.), *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavoniji*. Svezak X.
 Zagreb: Hr. Hrv.-dalm.-zem. vlada, odjela za bogoštovlje i nastavu, str. 235.

Bilo ih je koji nisu znali dobro čitati iz druge knjige osim iz njihove čitanke; a malo ih je bilo, koji su znali dobro jedanput jedan. To su upravo žalosne prilike i meni je vrlo žao, što ih se moram dotaći i ovom zgodom. Ali – istina je istina. Ta tužna istina postaje tim žalosnija, što su skoro svi nesposobni dječaci došli iz višerazrednih škola i što je te škole, dakle te dječake svake godine inspicirao županijski školski nadzornik. – E! dogodilo se da je nadzornik u ovom slučaju pregledao, da nije opazio. Moguće, sve je bilo moguće; kao što se npr. dogodilo, da u jednoj četverorazrednoj školi županijski školski nadzornik nije opazio, da učitelj djecu nije učio ćirilicu. Pjesmice, štampane ćirilicom znala su djeca na izust, ali čitat ih nisu znala. Dokaz, čemu je dobra Alternacija. Uz tako slabe pripravne čak imali smo u obrtnoj školi i nekoliko dobrih, dapače vrlo dobrih. Bilo ih je koji su svršili s dobrim uspjehom građansku školu ili nekoliko razreda srednje škole. Jedni i drugi došli su u obrtnu školu uz pravu volju, da se posvete obrtu

ili obrtu sličnom duševnom i tjelesnom radu. Dječaci iz Hrvatskog Primorja posvetili su se obično bravariji, te bi nakon svršene obrtne škole otišli na parobrod, nastavili nauke i malo po malo polučili bi unosno mjesto na parobrodu. Drugi bi s dopunitbenim ispitom nastavili nauke na graditeljskoj školi – ova je bila spojena s obrtnom školom – te bi nakon položenog ispita postali ovlašteni graditelji. Ili bi nastavili nauke na kojoj inostranoj tehničkoj školi većinom u Mitweidi¹¹⁰ i dobili unosna mjesta kod naših poduzeća. Uopće su koliko mi je poznato svi čestiti pošten i marljivi pitomci obrtne škole našli dobre i sigurne zarade; a mnogi od njih dobra i trajna namještenja kod tvornica i industrijalnih poduzeća. Sve je dokaz da za obrt i industriju ne treba velik kvantum tzv. opće naobrazbe kao što ju pruža srednja škola. Veliki razvoj obrta i industrije, koji je uslijedio poslije prevrata g. 1918. dokazao je nepobitno, da smo nepripravni stupili u to novo doba. Veliki taj razvoj dokazao je da smo imali malo škola, koje bi pripravljalje mladež za praktična zvanja, tj. imali smo malo građanskih i obrtnih škola a još ih je i danas premalo.

Početak školske godine 1914.-15. moradoše mlađi nastavnici pod oružje, a malo po malo odoše i stariji daci. Školske prostorije uzeše za ranjenike. Mi stariji nastavnici moradosmo preuzeti druge, nove dužnosti. Ja se prijavim društvu: „Zlatan križ”.¹¹¹ To je bila jedna vanredno dobro zamišljena ustanova – za protiv unašanja i širenja zaraznih bolesti, što ju je uredio bivši predstojnik odjela za bogoštovlje i nastavu Milan Rojč.¹¹² Bilo nas je priličan broj; slušali smo predavanja o kužnim bolestima; išli pri dolasku svakog vlaka na kolodvor; pregledavali sve putnike sa zdravstvenog gledišta – što je dakako stručnjački činio liječnik; sve se to unašalo u posebne tiskanice. Taj sav posao imao je svrhu, da se spriječi unašanje kužnih zaraznih bolesti u Zagreb. Svi smo radili besplatno; ali je ipak trebalo novaca, a tih je bilo malo uz to odoše mnogi članovi, zlatnog križa pod oružje – i društvo morade obustaviti svoj rad.

Mene dodijeli vlada na službovanje sveučilišnom profesoru dru. J. Goliku, koji je morao pregledavati sve štanpane poštanske pošiljke. Mi smo – nas trojica – morali pomenuto pregledavanje obavljati svaki dan osim nedjelje i blagdana – od 2 do 6 sati poslije podne. Listonaša je sve donášao nama u naš ured; mi smo svaku pošiljku otvorili, sve točno pregledali, pa ako nije bilo ništa antidržavnoga uručili smo stranci. Isto je tako morala svaka stranka svoju pošiljku pred nama otvoriti, mi smo sve pregledali, našim pečatom zapečatili prof. Golik je na omotu potpisao i onda je stranka smjela na poštu.¹¹³ Najviše je knjiga, časopisa i novina dolazilo iz Česke, Galicije, Rumunjske i sa ratišta, nešto malo iz Amerike. Jedan naš iseljenik poslao je svojoj supruzi za svog sinčića hrvatsku početnicu i računicu – izdanje naklade školskih knjiga u Zagrebu – i sav pribor za početnu obuku. Iz Hrvatske je najviše otpremljeno u Česku, Galiciju i Rumunjsku. Bilo ih je raznog sadržaja. Na ratište išlo je najviše: Pelagić, narodni učitelj razne pjesmarice i pripovijetke. U nekim knjigama bilo je i potcrtanih mjesta. Posve točno pregledavanje

bilo je uopće nemoguće, jer je tih pošiljaka bilo vrlo mnogo. Kod pomenute pregledbe štampanih pošiljaka nisam mogao dugo ostati, jer su drugi želili na moje mjesto, premda bijaše bez posebne nagrade. Jedini profesor dr. Golik je dobivao kao predstojnik toga ureda neku malenu nagradu.

Mene dodijeli vlada na službovanje kr. sveučilišnoj biblioteci. Biblioteka je tek preselila u novu zgradu;¹¹⁴ činovnici odoše u rat; ostade samo ravnatelj biblioteke dr. Velmir Deželić s dva pristava – dr. Elsa Kučera¹¹⁵ – prvi ženski činovnik u državnoj službi u Hrvatskoj i dr. Marcel Vidačić.¹¹⁶ Posla je bilo u izobilju. Trebalo je staviti svaku knjigu na svoje mjesto; sastaviti nove kataloge, inventare itd. itd. Čitača, kao i posuđivača knjiga bilo je doduše malo, ali je i tu bilo mnogo posla i to prvo zbog birokratizma. Za svaku posuđenu knjigu moradoše se ispuniti dvije cedulje; svaka se posuđena knjiga morala uvrstiti u posebnu protokolu, a prigodom vraćanja opet ubilježiti, da je dotična knjiga vraćena i kada je vraćena; premda se to sve moglo razabrati iz dotične prijavnice. Jedan činovnik praške sveučilišne knjižnice, koji je dulje vremena boravio u Zagrebu i skoro dnevno dolazio u sveučilišnu biblioteku, nije se mogao dosta načuditi tome birokratizmu, kojega u drugim bibliotekama nema. Ja sam jedva jedvice ishodio, da se za svaku posuđenu knjigu napiše samo jedna cedulja.

Poslije prevrata¹¹⁷ nadošlo je vrlo mnogo čitača tako, da su u zimsko doba postale dvorane pretijesne i to ne samo zbog toga što se je pomnožao broj đaka, nego i zbog toga, što đaci osim sveučilišne knjižnice nemaju drugih prostorija, gdje bi mogli udobno i u zimsko, doba provoditi svoje časove baveći se đačkim poslom. Uslijed toga bi svi đački domovi morali imati više raznih dvorana za učenje, čitanje, za primanje posjeta, za zabavu itd.

O samoj zgradi, koja je na svu sreću dogotovljena još prije nego što je buknuo svjetski rat, moglo bi se mnogo reći, ne bi bilo baš laskavo za one, koji su vodili glavnu riječ kod izgradnje. Dosta ako spomenem samo slijedeće: 1.– Zgrada je preniska., 2. – Uredske su prostorije a isto tako i podvornički stanovi svi okrenuti prema sjeveru. Uredovnice su previsoke, a podvornički stanovi preveć u zemlji. Trebalo je kod uredovnica od nutarnje visine oduzeti 40 - 50 cm, i pridodati podvorničkim stanovima, pa isti tada ne bi bili u suterenu nego u prizemlju – niskom prizemlju doduše. Sve je to trebalo smjestiti na istočnu stranu – kod arhiva i na zapadnu stranu kod ostalih uredovnica. 3. – Stubište je sasma neumjesno; ono – kako je smješteno ne odgovara ugledu javne zgrade. 4. – Vestibul¹¹⁸ je nizak. 5. – Uredovnica za primanje i izdavanje knjiga nije praktična; a dizalo za dopremu i otpremu knjiga je činovniku izvan ruke. 6. – Profesorska i tzv. „Mala čitaonica“ nisu također shodno smještene, a „Mala čitaonica“ je zaista „Mala čitaonica“. To je sada tako i – tako mora ostati. – Nu – nešto je drugo, što se može dapače i mora odstraniti, a to je urediti tako, da bude doista uredno vraćanje knjiga i to neoštećenih

knjiga. Nekoji posuđivači a i čitači u samoj čitaonici imadu običaj potcrtavati pojedine retke i koješta pisati u knjigama. Uopće sam opazio, da gdje koji đaci ne znadu ni kako treba posuđivati, što treba, što se smije i što se ne smije posuđivati, pa stoga misle, da je sveučilišna biblioteka isto što i svaka druga posudbena knjižnica. Stoga nije donekle ni čudo, što nekoji izrično zahtijevaju, da im se posude romanika kad ih nisu mogli dobiti ostavili su knjižnicu rekavši, da im se onda uopće i ne isplati dolaziti u sveučilišnu biblioteku. Jedan je od omladinaca bio tako ogorčen, da se javno potužio na pomenuti postupak kod posuđivanja knjiga. Posve je u redu, dapače hvalevrijedno, što mu uredništvo dotičnih novina nije odobrilo njegove nazore, nego mu je dalo na njegovu pritužbu odmah i odgovor, uzimajuć podjedno u zaštitu postupak sveučilišne knjižnice. Među polaznicima bilo je i takovih koji su mislili, da mogu po 50 i više knjiga držati kod sebe nekoliko mjeseci, a možda i godine. Vrlo me se neugodno dojmilo i to, što je bilo slučajeva, da su nekoji čitači dolazili u biblioteku kao da dolaze u običnu seosku krčmu sa šeširom na glavi i cigaretom u ustima. Sve je ovo dokaz, da se u našim školama malo brige posvećuje uzgoju. Skoro svaki učevni predmet pruža izobilju zgode, da se đaci upozore na pristojno ponašanje u školi i izvan škole itd.

Službovanje u obrtnoj školi, a isto tako i službovanje u kr[aljevskoj] sveučilišnoj biblioteci moram ubrojiti među svoje najugodnije; osobito prve godine u sveučilišnoj knjižnici dok je na čelu iste bio dr. Deželić. U obrtnoj školi doživio sam doduše najveće razočaranje i veliku nepravdu, koja mi je nanesena prigodom uređenja beriva na temelju zakona od 6. kolovoza 1914. o uređenju beriva, jer mi je tom zgodom moj ravnateljski dodatak snižen za 200 Kruna godišnje, tobože poradi toga, jer zakon od god. 1914. ne propisuje, da bi pripadao povišeni službeni doplatak onim ravnateljima koji su nekad vršili službu ravnatelja, a koje zakon nije zatekao na takovoj upravi. Ja sam u svome utoku na hrvatski sabor odvratio, da se ravnateljima funkcionalni doplatak mora sniziti, ne propisuje ni jedna ustanova. Vječno je i opće priznato pravilo, da se stečena prava ne mogu izgubiti – ne smiju oduzeti. To je pravilo tako jako, da je do sada vrijedilo kod svih regulacija činovničkih beriva. Sve sam to razložio najprije usmeno dotičnom referentu kr. hrv. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, a zatim pismeno na vladu i hrv. sabor. Sve je bilo uzalud. Bez uspjeha bijaše i intervencija triju dostojanstvenika, premda je Hrvatski sabor moju žalbu i preporučio vladi na uvaženje. Na moju ponovnu usmenu molbu kod gosp. referenta, jednog banskog savjetnika, stavljeno mi je u izgled odlikovanje, a kad sam to otklonio bijahu voljni otštetiti me naimenovanjem učiteljem s naslovom profesora na obrtnoj školi. Ja sam uslijed toga sporazumno s predstojnikom odjela za bogoštovlje i nastavu podnio i molbenicu. Ali – što se dogodilo? – Moja je molbenica ostala ne riješena sve dotle, dok nije nastupila promjena na vladi; onda mi je povraćena kao neuvažena. Posve je dakle jasno, da je jedna, barem se meni tako čini, nevidljiva ruka imala ovdje svoje prste. – Bog joj prosti! Ja sam doduše proživio vrlo

teške i tužne dane, jer su me isti snašli u doba dugogodišnje i teške bolesti te napokon smrti mog najmlađeg, nadasve milog i dragog, a vanredno dobrog sina, a sve za vrijeme nesretnog svjetskog rata, koji nam je otešćavao život i ogorčavao svagdanji kruh. – Prava je sreća za mene, što sam ja baš za vrijeme tih najtežih i najžalosnijih dana svoga života službovao u sveučilišnoj knjižnici, gdje sam imao ugodan rad, razonodu i iskrene utjehe; inače bi bio dospio u Stenjevec.

U sveučilišnoj knjižnici našlo me je i umirovljenje god. 1916. Prvo nakon navršenog 40. godišnjeg službovanja i to ponajviše poradi toga, da se napravi drugome mjesta i to na molbu jednog mog prijatelja, komu sam učinio vrlo mnogo usluga. Ja sam međutim ostao i dalje na službovanju u sveučilišnoj knjižnici, gdje sam uz mirovinu uživao i dnevnice. Godine 1920. reaktiviran sam, a godine 1921. mjeseca studenoga ponovno umirovljen na vlastitu molbu s mirovinom znatno većom nego što je bila odmjerena po postojavšem hrvatskom školskom zakonu.

Stupio sam dakle u trajno stanje mira; ali kasno, prekasno za mene, jer su mi sve sile, duševne i tjelesne znatno popustile. Moji i onako slabi živci posve su iznemogli, a postali su tako osjetljivi, da ja isti mah osjećam svaki zemljotres, svaku buru na moru i druge slične pojave ma gdje se one desile. Ovo mi oduzima sposobnost na svaki rad. Težak je to život za mene, koji sam si bio preduzeo u mirovini raditi na pedagoško-književnom polju, osobito dosta zanemarenoj metodici i kritici. Namjeravao sam također objelodaniti nekoje znamenite javnosti nepoznate radnje starih krajiških nastavnika, na čije sam radove naišao među spisima bivše Karlovačke Krajine.¹¹⁹

Predgovor

Kad sam godine 1908. napisao raspravu „Naša djeca” savjetovali su me prijatelji, da opširnije izradim svoje nazore o uzgoju i naobrazbi naše djece, te da izadem i sa konkretnim predlozima kako da se preudesi naše školstvo.

U koliko je bila opravdana želja mojih prijatelja dokazuje činjenica, da su se i drugi počeli baviti istim pitanjem. Nadošlo je dakle doba, da se i mi latimo posla oko preustrojenja školstva i to time više, jer moramo ujediniti školske zakone Srba, Hrvata i Slovenaca.

Napisao sam ovu raspravu još za vrijeme svjetskog rata, ali budući da nisam mogao naći nakladnika ostala je ona u rukopisu. Kod sastavljanja ove rasprave lebdio mi je pred očima u prvom redu duh Komenskoga, koji o uređenju školstva kaže: „Dužnost je poglavarstva, da obuka bude javna za sve i da bude besplatna. Država mora dizati škole, država mora nositi sve troškove, a učenici moraju dobivati sve besplatno. Naša je dužnost, da se naraštaj valjano odgoji i naobrazi.” Uložimo svu snagu na shodno uređenje školstva.

Mi smo se u novije doba digli na suzbijanje nepismenosti. Tako i treba! Ali to nije dosta, jer nam mnogo više štete nanašaju bezznačajnici, opaki, zlobni i neuki ljudi unatoč tome što su pismeni, nego svi analfabete. Moramo dakle proti ovom našem najvećem neprijatelju oružat vojsku, ali ne vojsku ubojitim oružjem, nego vojsku snabdjevenu mudrošću i ljepotom; vojsku koja će širiti krijepost, znanje i strpljivost. Treba dići na noge vojsku koja će uz temeljito praktično znanje poticati na samostalno i razborito mišljenje, koristan rad i umjerenost. Vojsku koja će širiti sama i njegovati bratsku ljubav i snošljivost. Vojsku koja će štovati i braniti pisane i etične zakone; vojsku koja će jednako štovati bibliju, koran i toru. Ukratko rečeno moramo stvoriti dobre i korisne uređene škole. Škole uređene u pravom miroljubivom i naprednom duhu, uređene po načelima, kao što sam ih u ovoj raspravi nacrtao i kao što su ih već odavna umnici ovoga svijeta označili. Mi trebamo škole uređene u duhu najvećeg slavenskog pedagoga Jana Amosa Komensky-a.¹²⁰

Evo što kaže Komensky: „Mi smo dosta dugo zapustili naše škole, pa su nas uslijed toga drugi narodi, stojeći na višem stepenu naobrazbe, iskorišćivali, dapače su nas izsmjeicali, prezirali i tlačili. Mi nismo imali svojih ljudi, koji bi se pobrinuli za domaće potrebe, morali smo stoga dozivati tuđince, novce im sipati a ne bez naše škole. Oni su se kod nas udomili, pa su se više starali za sebe, nego za nas. A groza me hvata, kada se sjetim svega onoga, čim si je u slasti i lasti plemstvo, gradski i seoski narod dragocijeno vrijeme tratio. Sada je Gospod vihorom svojim rastjerao neprijatelje naše, a mi ostadosmo kao koliba u vinogradu, kao sjenica, kao opkoljen grad. Još nas tišti opustošenje.

Odkuda sve to? Jedino od tuda, što se nismo brinuli za pravi uzgoj mladeži, što si nismo uzgojili dosta valjanih ljudi. Ako nam još i sada ne bude najprvom zadaćom bolji uzgoj mladeži, nema nade, da se u naših kuća nastani mir i sloboda, a to ne samo za nas već i za naše potomke. Kako nam sv. pismo svjedoči ne temelji se opstanak crkve i države na ničem drugom, nego na dovoljnom broju razumnih i poštenih ljudi.”

Naša je dužnost brinuti se, da nam se naraštaj valjano odgoji i naobrazi. Uložimo svu snagu, sve svoje znanje na shodno preustrojenje škola i – uspjeti ćemo. Onda ćemo dobiti razumne, poštene i korisne ljude.

Dušom punom vjere u bolju budućnost; srcem punim ljubavi prema svome zvanju i svojoj domovini napisao sam ovu raspravu, predajem ju javnosti jedinom željom, da bude od koristi našoj djeci, narodu i domovini. Kod sastavljanja ove rasprave poslužio sam se ne samo svojim vlastitim znanjem i iskustvom, nego sam upotrijebio i iskustvo i opsežno znanje domaćih i stranih stručnjaka. Upotrijebio sam i usmeno priopćene mi primjetbe i savjete svojih prijatelja, koji su pročitali rukopis ove rasprave.

Predmjevam, da će se mnogima od štovanih čitatelja činiti, da ovdje istaknute misli o uzgoju i naobrazbi spadaju u carstvo naizvedivih fantastičnih problema. Ništa zato, mnogo je toga izvedeno i provedeno, što su dapače i učenjaci svjetskog glasa proglasili „Utopijama”. Mnoga je „Utopija” oživotvorena i služi danas na čast i korist čovječanstvu. Isto će se to, čvrsto se nadam, dogoditi i s ovom mojom idejom o reformi školstva. Ovu moju nadu potkrijepjuje i činjenica, da je baš današnje doba vrlo podesno za rješavanje problema u formi, kao što sam ju ja istaknuo. Današnji babilonski kaos po cijeloj Europi iziskuje neumoljivo što skoriju radikalnu preinaku naobrazbe i uzgoja u obitelji, školi i društvu. Nadu na oživotvorenje misli o uzgoju i naobrazbi, kao što sam ih razložio još god. 1908. u svojoj brošuri „Naša djeca,” a koje sam evo sada opširnije izradio i podjedno iznio i konkretne predloge, kako da uzmognu naše škole udovoljiti zahtjevu, koji se s potpunim pravom na njih stavlja; tu nadu na oživotvorenje potkrepljuje i ta činjenica, što se općenito uviđa, da mi trebamo bolje škole, škole za svakoga, škole koje će uzgajati i spremati za život.

Ako se naše školstvo uredi u smislu ovdje istaknutih nazora, tada se ne će moći na njih protegnuti riječi Zmaj-Jovana,¹²¹ koji veli :

“Smrvio bih sve nauke,
koje nose trule plode,
i čovjeka mrakom vode,
ne iz blata, ne iz vode,
već iz duha, iz života,
iz snažine, iz slobode.”

Obnova školstva

Opće je poznato, da školstvo sadašnjeg vremena ne odgovara potrebi. Većina se prigovora tiče srednje škole; osobito gimnazije. Ali ni škole drugih kategorija nisu baš posve dobro uređene. To priznaju i pristaše sadašnjeg uređenja školstva, jer i oni već dulje vremena pokušavaju uvesti razne preinake. Ali – velika većina svih preinaka je kopija stranih škola. A to nije dobro, jer mi imamo naše potrebe, stoga treba da su i škole udešene tako, da odgovaraju našim potrebama. Kršnjavi ima dakle pravo kad veli: „Želio bih, da ne klipšemo uvijek za drugima, nego da samostalno radimo.“ Nadošlo je doba, da i mi i prigodom obnove našega školstva, udarimo svojim putem. Držeći to na umu, ja sam još za vrijeme svjetskog rata izradio nacrt o obnovi našeg školstva; a ovo što ovdje priopćujem je samo kratak izvadak iz tog nacrtat.¹²²

Istina je nepobitna istina, da škola vrši samo onda svoju zadaću, ako uz opće moralne vrline odgaja državljansku svijest i ako usposobi narod, da svatko u životu može razumjeti svoje dužnosti i svoja prava, da može samosvjesno i uvidavno vršiti svoje dužnosti a čuvati svoja prava, te tako razumno utjecati na razvitak domovine. Stoga mora škola spremati za rad, za samostalno mišljenje; škola mora spremati za pametan život. To je zadaća svake škole bila ona elementarna, srednja ili visoka. Ovo načelo priznaju doduše svi, ali se znatno razilaze pogledom na opseg u kojem treba pružiti naobrazbu pojedinoj kategoriji. Istina ni najznamenitiji pedagozi ne izrazuju se o tom posve jasno. Rabelais zahtjeva, da čak uči sve i sva. Slično veli i Herbart. Nu Komensky je očito razabrao nemogućnost, da se uči sve, pa stoga zahtjeva, da se uči samo glavno i to ne samo iz različitih nauka, nego i iz zanata. Ali sada nastaje opet veliko pitanje i što je "glavno i bitno". To ne kaže ni Komensky. On doduše veli, neka svaki izuči najprije ono, što mi zovemo općom naobrazbom. - Kvantum odrediti, koji je neophodno potreban za opću naobrazbu to je glavno a i najteže. Taj kvantum određuju obično ljudi, koji su oduševljeni za svoje zvanje, a u prvom redu za svoj predmet. Njima je stoga i svaka sitnica važna, pa ju zahtjevaju i od svojih đaka bez obzira na to, da li učenik to može razumjeti i da li mu je zbilja to sve i potrebno. Oni u svojoj velikoj revnosti zaborave, da je i Isus rekao svojim učenicima: „Vi još niste za sve zreli, vi ćete to kasnije doznati.“ Nije dakle dobro, nego dapače i štetno, da se đacima naprti veliki broj učevnih predmeta. Tim se uništjuje duh i tijelo. A glede nekih predmeta, koji se u novije doba zahtjevaju veli Dittes, da za ove predmete ne treba i u osnovnoj školi uvrstiti posebne satove, nego neka se prigodice uzima koliko se može. Takovi su predmeti gospodarstvo, tehnologija, kućanstvo, higijena, dužnosti i prava građana itd. itd. Za opširnu i sistematičnu nauku

iz pomenutih predmeta nisu zrela djeca od 6 do 12 godina. O tom se može govoriti tek u produžnoj i građanskoj školi, te u slobodnim predavanjima za odrasliju mladež. Komensky također kaže, da se sva nauka mora razdijeliti prema shvatljivosti i prema dobi učenika. Ta načela priznaju doduše i današnji pedagoški birokrati, ali ih ne provodaju. Nasilje se čini na mladeži, kada se ona nuka na ono, zašto mu nije um dorašao. Tek ovaj grozni i dugotrajni rat prisilio je naše birokrate, da smanje učevno gradivo i broj učevnih sati. I – bilo je dobro; polučio se ipak dobar uspjeh.

Kad se dakle može za manje vremena, manje truda i sa manje troška polučiti sve ono što treba čemu onda, da trošimo više vremena nego što treba, čemu da ulažemo više muke i više troška, nego što treba? Čemu to sve? Ničemu. E – onda obnovimo sve naše školstvo. Uložimo svu snagu na shodno uređenje školstva. Mi smo se u veliko digli na suzbijanje nepismenosti. Ali to nije dosta, jer nam mnogo više škode beznačajnici, opaki, zlobni ljudi unatoč tome što su pismeni, nego svi analfabeti. Moramo dakle proti ovom našem najvećem neprijatelju oružati vojsku, ali ne vojsku ubojitim oružjem, nego vojsku snabdjevenu mudrošću i ljepotom, pa i snagom jakog duha; vojsku koja će širiti krijepost znanje i strpljivost. Treba dići na noge vojsku, koja će uz temeljito praktično znanje poticati na samostalno i razborito mišljenje, koristan rad i umjerenost. Vojsku koja će i sama širiti i njegovati bratsku ljubav i snosljivost, vojsku koja će jednako što-vati bibliju, koran i toru. Ukratko rečeno moramo stvoriti dobre i korisne škole. Škole uređene u duhu najvećeg pedagoga J. A. Komensky-a. Onda i samo onda ćemo dobiti razumne poštene i korisne ljude.

Kako dakle da preustrojimo, preuredimo, kako da obnovimo naše školstvo? – Kako? – Evo ovako:

Osnovna škola. Osnovnoj je školi udaren dobar temelj novim zakonom o osnovnim školama. Ona će moći na temelju toga zakona udovoljit ovdje istaknutim zahtjevima, ako budu svi oni koji su zvani i odabrani, da taj školski zakon provedu u život, dušom pune vjere u bolju budućnost; srcem punim ljubavi prema svome zvanju i svojoj domovini; pa ako budu htjeli, smjeli i mogli neumorno, složno i nesebično raditi u smislu ovdje navedenih načela.

Građanska škola. Građanska škola dobila je također zakon, koji nam pruža velike mogućnosti, da provedemo sve ono, što mi smatramo da je dobro i korisno. Zakon o građanskim školama, osobito članak 18. i članak 40. pružanam dobru mogućnost, da obnovimo naše školstvo u smislu ovdje istaknutih načela.

Članak 18. Zakona o građanskim školama glasi: Prva dva razreda svih građanskih škola imaju jednaki nastavni plan / Naučnu osnovu /. Budući da kod 10 - 12 godišnjeg djeteta ne može se odrediti da li dijete ima dara za nauk ili za praktičan rad, to je dobro što učenik može iz IV. razreda osnovne škole preći u I. razred građanske škole, ali treba

dozvoliti, da učenik može bez ikakvih poteškoća iz drugoga razreda građanske škole preći i u srednju školu. Na taj način prvi i drugi razred srednje škole bio bi izlišan. Ne treba ga. Prvi i drugi razred srednje škole nadomještava građanska škola. To je bolje i jeftinije. A izbor zvanja je olahkoćen.

Za srednju su školu dosta četiri razreda. Sadašnji III., IV., V. i VI. razred. Sadašnji VII. i VIII. razred srednje škole neka se uredi kao poseban zavod pod imenom „Akademija“.

Akademija bi spremala đake za više nauke /sveučilište/ a i za razna zvanja. Akademija bi pružala đaku temeljito znanje samo iz onih predmeta, koje će on naročito trebati u svome budućem zvanju, odnosno kod svojih, daljnjih studija. Prema tome bi Akademija imale više smjerova, kao npr. smjer učiteljski ili: Učiteljsku Akademiju; smjer činovnički ili Činovničku Akademiju; smjer apotekarski ili Apotekarsku Akademiju; smjer kiparski ili Kiparsku Akademiju; smjer slikarski ili Slikarsku Akademiju; smjer znanstveni ili Znanstvenu Akademiju itd.itd. Opširnije i podrobnije o ovom važnom zavodu ne mogu ovdje pisati, jer mi je ograničen prostor. Ja sam o svemu, što se tiče „Obnove školstva“ – kako si ju ja zamišljam – razložio u svojoj raspravi, koja bi obuhvatala oko 4 štampana arka. Ali do štampanja ne može doći jer nema novaca.¹²³

Ustrojenjem Akademija, primjerice Učiteljske Akademije otpala bi potreba učiteljske škole, na korist učiteljstva a i na korist državnih financija. Nestalo bi također i nekih drugih zavoda, a sve na korist omladine, naroda i državnih financija. Uopće bi se ovom Obnovom školstva mnogo prištedilo a sve na korist naroda. Vrijeme školovanja bi se skratilo, pa bi uslijed toga mladež lakše i ranije došla do vlastitog kruha, do samostalnosti i do svog vlastitog gnijezda. Mladež nebi morala kao sada do muževne dobi sjediti u školi, a pri tome kuburiti, oskudjevati, dapače i gladovati, da tek nakon mnogog i bezkorisnog bubanja dobije koricu kruha. Mladež nebi postala slabokrvna, nervozna i nezadovoljna, već bi s ljubavlju, zadovoljstvom i veseljem prionula uz knjigu s čvrstim pouzdanjem u sigurnu i dobru budućnost.

Obnovljene bi škole bile ne samo za nauk, nego još više za dobar uzgoj. Daka-ko, da bi morali i udžbenici biti tako udešeni, da potiču đaka na samostalno mišljenje i samostalan rad. Učenik mora u školi raditi, a mora radeći učiti. Kako da se udžbenici udese označio sam u svome predavanju na našem kongresu na Sušaku, samo mi je žao, što nisam mogao iscrpivo održati to predavanje i što nije bilo vremena za diskusiju, a žao mi je i to što spomenuto nije predavanje nije u cijelosti štampano. Ali me veseli, da je usvojeno moje mišljenje glede izdavanja udžbenika.

Osim ovdje istaknutih načela o Obnovi školstva moram još napose napomenuti nikako nije dobro, što se baš u novije doba grade školske zgrade za prevelik broj

đaka i odjeljenja. To znatno otežćava ne samo nadzor, nego uopće svako provođanje uzgojnih načela.

A sada pri koncu još samo nekoliko redaka ob onom, što je najvažnije.

Nepobitna je istina, da je učitelj – živa škola – o učitelju zavisi sve. To je sveta istina. Učiteljske bi prinadležnosti morale kao i kod drugih činovnika biti tako uređene, da pružaju mogućnost pristojnog života. Stoga treba odrediti jedan „axistane minimum“, koji se postepeno povisuje svake treće godine. Taj bi se „existenc minimum“ morao odmjeriti prema položaju činovnika, odnosno prema, godinama provedenim na školovanju. Nastavnici građanskih škola morali bi biti uvršteni u plaćevni razred između nastavnika osnovnih i srednjih škola kao u pogledu početne a tako isto i glede svake povišice plaće. Naimenovanje bi se moralo obavljati jedino za vrijeme velikih školskih praznika, a isto tako premještaj i umirovljenje, a svaka povišica beriva o Božiću i Uskrsu svake godine. I ovo sam poglavlje opširno obradio u prvospomenutoj mojoj raspravi, koja je još u rukopisu.

ZAKLJUČNE MISLI

Na temelju neobjavljene Autobiografije *Moji doživljaji* – hrvatskoga učitelja i pedagoga Vjekoslava Dominkovića (1852. – 1944.) autori sintetski prikazuju njegov životni put i pedagoški rad.

U ovoj su knjizi prikazani povijesni obzori u kojima je Dominković živio i radio. Politički i društveni odnosi imali su važan utjecaj na školstvo: djelovanje Austro-Ugarske i njezinih propisa na školstvo, zakonski školski propisi koji su vrijedili na području Vojne krajine do njezina ukidanja 1881., Hrvatsko-Ugarska nagodba iz 1868. prema kojoj je Hrvatska mogla autonomno uređivati svoje školstvo, Mažuranićevo banovanje (1873. – 1880.), utjecaj Narodne stranke te djelovanje političkih struja u sustavu crkvenog utjecaja na školstvo.

U takvim su uvjetima utvrđeni zakoni prema kojima je uređeno osnovno i srednje školstvo. Ban Ivan Mažuranić zaslužan je za uspostavu prvog hrvatskog zakona 1874. godine kad je uvedena obvezna niža pučka četverorazredna škola i opetovnica. Završetak te razine školovanja bio je uvjet za upis u građanske škole i više djevojačke škole, a nadzor rada škola i učitelja prepušten je školskim stručnjacima. Za vrijeme autokracije bana Khuena-Héderváryja uspostavljen je novi zakon 1888. godine koji je značio nadzovanje u usporedbi s prethodnim zakonom. Prema tome zakonu građanske škole i više djevojačke škole preustrojene su i preimenovane i više pučke škole s određenim gospodarskim usmjerenjima. Vjekoslav Dominković, s većinom učiteljstva, nije bio politički angažiran zbog režima Khuena-Héderváryja i posljedica koje bi mogao prouzročiti takav angažman (npr., gubitak radnog mjesta, premještaj i sl.).

Dominković je pridavao veliku pozornost svome školovanju i upoznavanju s idejama pedagoga iz drugih zemalja. Važan utjecaj na njega ostavilo je trogodišnje školovanje na bečkom *Pédagogiumu* (1872. – 1875.) i njezin upravitelj F. Dittes koji se zalagao,

između ostaloga, za slobodnu školu, nezavisno i znanstveno školovanje učitelja. Zastupao je svjetovni odgoj i obrazovanje te opravdanost djelovanja autonomne znanosti koja proučava odgoj. Bili su to Dominkoviću poticaji za uvjerenje u potreban i mogući napredak školstva.

Od mnogih tema o kojima je pisao izdvojili smo četiri. Svesrdno se zalagao za koncept građanskih škola koje se utemeljuju propisima iz 1871. godine u Vojnoj krajini. Njih zadržavaju zakoni 1874. i 1888. godine, ali tada s nazivom više pučke škole za potrebe praktičnog života s obzirom na obrt, trgovinu i industriju (gospodarstvo). *Zakonom o građanskim školama* iz 1931. dobivaju status nepotpune srednje škole. O važnosti građanskih škola Dominković piše u nekoliko članaka, a osobito u djelu *Gradani i škola* (1905.).

Uvidjevši da se sve do 70-ih godina 19. stoljeća nije dovoljno brinulo za odgoj i obrazovanje djevojaka, Dominkoviću to postaje jedna od važnih tema. Približio je neka strana iskustva domaćim autorima. S našega motrišta neke su zadaće odgoja i obrazovanja djevojaka zastarjele i neprihvatljive. Međutim, treba pozitivno valorizirati Dominkovićevo nastojanje da odgoj i obrazovanje djevojaka postane i ostane u središtu društvenog i prosvjetnog zanimanja.

Škola je u pedagoškom smislu Dominkoviću važna tema. Pisao je o školi s različitih motrišta. Uočio je još uvijek snažan utjecaj nasljeđa *stare škole* koji je djelovao na ustroj odgojno-obrazovnog procesa, a posebice Herbartov verbalizam i primjena šibe kao osnovnog odgojnog sredstva.

Sa školom su, što je i logično, povezani i drugi problemi te se Dominković zalaže za jedinstveno odgojno djelovanje škole i obitelji. Proučavao je uzroke neuspjeha u školi, a ključni uzrok pronalazi u lošim obiteljskim prilikama i lošim roditeljskim uzorima. Dobro je uvidio da je jedan od uzroka neuspjeha učenika u djelovanju obitelji, ali nije objasnio odgovornost škole i donekle učitelja.

Dominković je upućivao i na preopterećenost učenika. Prikazao je njemački model s nazivom „nerazdijeljeno školsko vrijeme“ kao jedan od mogućih problema preopterećenosti učenika. Prema tome modelu intelektualni (umni) rad učenika organizira se samo prijedodne kad su učenici sposobni baviti se nastavnim predmetima koji iziskuju takav rad. Zalagao se za tjelesni odgoj, očuvanje i unapređivanje zdravlja. Radni odgoj u njegovim pedagoškim načelima ima važno mjesto te stoga utemeljuje školski vrt i praktično prikazuje ostvarivanje svoje zamisli.

Uočavajući probleme školstva i škole zagovarao je reformu škole i skicirao ukupni odgojno-obrazovni sustav.

Analizirajući Dominkovićevo pedagoško djelovanje, izdvojili smo i temu *nadzor i uprava*. Temu nije uglavnom proučavao sa zakonskog motrišta, ali se više usredotočio na uočavanje ljudskih i stručnih osobina (pozitivnih i negativnih) onih koji su imenovani i radili kao školski nadzornici i ravnatelji škole.

Utemeljenje *Društva učitelja i učiteljica građanskih (viših pučkih) škola* 1912. godine bio je rezultat Dominkovićeve upornoga i prepoznatljiva rada radi okupljanja učitelja i razvijanja njihove staleške svijesti. Bio je prvi predsjednik *Društva*, a potom i doživotni počasni predsjednik. Proglašen je „bardom nastavnika građanskih škola“.

ABSTRACT

Based on the previously unpublished text *My Experiences: Autobiography of the Croatian teacher and pedagogue Vjekoslav Dominkovic (1852 – 1944)*, the authors write a synthetic overview of his life path and pedagogical work.

It presents political and social historical horizons in which Dominkovic lived and worked, with special reference to the activities of Austro-Hungary and its regulations on education. Dominkovic paid special attention to his own education and acquaintance with the ideas of foreign pedagogues, for example through the work of Friedrich Dittes in the Vienna Pédagogium, where he spent three years (1872 – 1875). In Vienna, Dominkovic gained a conviction of the necessary and possible progress of education.

He passionately advocated the concept of civic schools, the upbringing and education of girls, the unique action of school and family. He wrote about the weaknesses of the old school, outdated teaching methods and the dominance of verbalism, the overload of students, and the encouragement of students' intellectual work.

He also advocated for physical education, work education and the preservation and improvement of health. He pointed out the need for school reform and outlined the overall educational system in which school management and supervision of its work are important. He was a supporter of teachers' affiliations and the establishment of teachers' associations. He is credited with founding the Teachers of Civic (Higher Public) Schools Association in 1912. He was the first president of the Association, and a lifelong honorary president. He was declared „bard of civic school teachers.”

BILJEŠKE I ARHIVSKI IZVORI

Prvi dio

- ¹ O **Friedrichu Dittesu** vidjeti u: Dittes, Friedrich, *Neue Deutsche Biographie*, Band 4, Dunc-ker & Humblot, Berlin, 1959., S. 2 f., Dittes, Friedrich. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15476> (Pristupljeno: 17. VII. 2020.).
- ² O **Dittesovoj filozofiji** moderne pedagogije vidjeti njegovo djelo: Friedrich Dittes, *Schule der Pädagogik*, Klinkhardt, Leipzig, 1876.
- ³ **Cvetešić Klotilda**, <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=54862> (Pristupljeno 15. VII. 2020.).
- ⁴ Vidjeti u: **Mijat Stojanović**, *Sgode i nezgode moga života*, Hrvatski institut za povijest Slavonije, Srijema i Baranje – Hrvatski školski muzej, Slavonski Brod – Zagreb, 2015. <https://povijest.net/mijat-stojanovic/> (Pristupljeno: 2. VII. 2020.).
- ⁵ **Hrvatski Državni arhiv** (HR-HDA), fond 216, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II.), Dominković Vjekoslav, br. 1631., Opis službe V. Dominkovića, 14. I. 1916.
- ⁶ **HR-HDA**, fond 216, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II.), Dominković Vjekoslav, br. 1631., Prilozi za Dominkovićevo zaposlenje bez datuma; Slobodan Radovanović, *Petrovaradinski komunitet 1702.–1849.*, Petrovaradin, 2006., str. 280.
- ⁷ **Mollinary, Anton**, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41613>. (Pristupljeno: 3. VII. 2020.).
- ⁸ **Carl Vogt**, https://en.wikipedia.org/wiki/Carl_Vogt (Pristupljeno: 13. VII. 2020.).
- ⁹ Ovdje ima **ponešto nejasnoća**. U svojoj autobiografiji Dominković piše da je nakon tri godine u Mitrovici premješten u građansku školu u Petrovaradinu, što se dokumentima ne potvr-

đu je. Naime, u njima piše da je tek 1884. imenovan privremenim ravnateljem građanske škole u Petrovaradinu da bi sljedeće godine postao ravnateljem te škole. Znači, u Mitrovici je prema dokumentima bio učiteljem od 1. I. 1876. do 31. IX. 1884. HR-HDA, fond 216, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II.), Dominković Vjekoslav, br. 1631., Opis službe V. Dominkovića, 14. I. 1916. Također je u listu „Branislav“ napisano: „Krajiška zemaljska upravna oblast obnašala je građanske učitelje Matu Kosovića i Vjekoslava Dominkovića, dodeljene na službovanje kod nižjih realka u Petrinji i Mitrovici, premjestiti na građanske škole u Slunju odnosno Varadinu.“ Promjene u krajiškom školstvu, *Branislav*, br. 44, 9. X. 1878., str. 3.

- ¹⁰ **Riječ je o uzgoju i naobrazbi ženskoj**, *Obzor*, br. 79., 20. IX. 1880. Nacionalna i sveučilišna knjižnica (NSK), R 6345, Zbirka Vjekoslava Dominkovića (ZVD) (Izresci iz raznih novina i časopisa).
- ¹¹ **Detaljno o povijesti školstva** u Hrvatskoj i Habsburškoj Monarhiji (Austro-Ugarskoj) vidjeti: Ivana Horbec, Maja Matasović, Vlasta Švoger, *Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj*, knj. 1., Zakonodavni okvir, HIP, Zagreb, 2017., str. 7–49. Vidjeti također u istom djelu ključne dokumente i zakone o hrvatskom školstvu.
- ¹² **Hrvatski školski muzej** (HŠM), A 124, Spomenica Više i opće pučke djevojačke škole u Karlovcu. 1874.–1940. Knj. 1., Rudolf Strohal, *Grad Karlovac opisan i orisan*, Trošak piščev, Karlovac, 1906., str. 79–80, 259. Djelovanje Više djevojačke škole u Karlovcu prikazao je i Dominković u člancima Vjekoslav Dominković, Viša djevojačka škola, *Škola*, 1899., br. 7, str. 103–106., Promjene u ovogradskom učiteljstvu, *Svjetlo*, br. 39, 29. IX. 1889., str. 4.
- ¹³ **HŠM, A 124**, Spomenica Više i opće pučke djevojačke škole u Karlovcu. 1874.–1940. Knj. 1, 1889.
- ¹⁴ **HR-HDA**, fond 216, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II.), Dominković Vjekoslav, br. 1631., Sposobnik V. Dominkovića. 5. I. 1890.
- ¹⁵ **HR-HDA**, fond 216, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II.), Dominković Vjekoslav, br. 1631., Dominkovićeva molba Kr. Zemaljskoj vladi, 17. VIII. 1917.
- ¹⁶ **HŠM, A 124**, Spomenica Više i opće pučke djevojačke škole u Karlovcu, 1874.–1940. Knj. 1., 1889.
- ¹⁷ **HŠM, A 124**, Spomenica Više i opće pučke djevojačke škole u Karlovcu. 1874.–1940. Knj. 1., 1890. Biografiju Vjenceslava Turkovića vidjeti u: Strohal, *Grad Karlovac opisan i orisan*, Trošak piščev, Karlovac, 1906., str. 200–205.
- ¹⁸ **HŠM, A 124**, Spomenica Više i opće pučke djevojačke škole u Karlovcu. 1874.–1940. Knj. 1., 1890.
- ¹⁹ **HŠM, A 124**, Spomenica Više i opće pučke djevojačke škole u Karlovcu. 1874.–1940. Knj. 1, 1890.
- ²⁰ **HŠM, A 124**, Spomenica Više i opće pučke djevojačke škole u Karlovcu. 1874.–1940. Knj. 1, 1890.
- ²¹ **HŠM, A 124**, Spomenica Više i opće pučke djevojačke škole u Karlovcu. 1874.–1940. Knj. 1, 1890.

- ²² HŠM, A 124, Spomenica Više i opće pučke djevojačke škole u Karlovcu. 1874.–1940. Knj. 1, 1891.
- ²³ NSK, R 6341, Korespondencija Dominković, svezak I., K. Cvetešić Dominkoviću, 25. X. 1893.
- ²⁴ NSK, R 6341, Korespondencija Dominković: svezak I., Stjepan Širola Dominkoviću, 24. XII. 1903.
- ²⁵ NSK, R 6341, Korespondencija Dominković: svezak I., Jagoda Truhelka Dominkoviću, 28. X. 1909.
- ²⁶ NSK, R 6345, ZVD, (Izresci iz raznih novina i časopisa), Grga Paulić 1836.–1912.).
- ²⁷ NSK, R 6345, ZVD, (Izresci iz raznih novina i časopisa), Četrdesetgodisnjica Josipa Stipetića (Škola, 1897.).
- ²⁸ NSK, R 6345, ZVD, (Izresci iz raznih novina i časopisa), V. D. Krasopisna obuka, Škola, br. 11, str. 188–189.
- ²⁹ HR-HDA, fond 216, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II.), Dominković Vjekoslav, br. 1631., Očitovanje o obiteljskom doplatku, 21. IX. 1915., <https://www.grad-skagroblija.hr/trazilica-pokojnika/15>.
- ³⁰ HR-HDA, fond 216, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II.), Dominković Vjekoslav, br. 1631., Uredovna potvrda Kirurške klinike Zagreb, 20. VI. 1921.
- ³¹ HŠM, A 124, Spomenica Više i opće pučke djevojačke škole u Karlovcu. 1874.–1940. Knj. 1.
- ³² HR-HDA, fond 216, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II.), Dominković Vjekoslav, br. 1631., Dostavni list: Spomen-kolajna, 14. XI. 1900.
- ³³ NSK, R 6341, Korespondencija Dominković: svezak III., izjava Dominkovića o istupu iz mason-ske lože, bez datuma.
- ³⁴ HR-HDA, fond 216, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II), Dominković Vjekoslav, br. 1631., Odluka o premještanju, 2. XII. 1909.
- ³⁵ NSK, R 6341, Korespondencija Dominković: svezak I., Milan Rojc, 12. VI. 1915. Radno mjesto predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu Rojc je obnašao i od 1917. do 1920. godine. Detaljnije o političkom radu Milana Rojca vidjeti u: Željko Karaula, Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855.–1946.), *Cris*, br. 1, 2011., str. 319–337.
- ³⁶ HR-HDA, fond 216, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II.), Dominković Vjekoslav, br. 1631., K. Sveuč. biblioteka zemalj. vladi – molba za obustavom umirovljenja, 17. I. 1916.
- ³⁷ NSK, R 6345, Zbirka Vjekoslava Dominkovića (ZVD) (Izresci iz raznih novina i časopisa), *Večer*, 7. IX. 1921.
- ³⁸ HR-HDA, fond 216, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II.), Dominković Vjekoslav, br. 1631., Savska banovina, br. 27.965/1935.
- ³⁹ HR-HDA, fond 216, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II.), Dominković Vjekoslav, br. 1631., Trajno umirovljenje, 25. II. 1922.

- ⁴⁰ **NSK, R 6345**, ZVD, (Izresci iz raznih novina i časopisa), Moje misli o preustrojtstvu školstva.
- ⁴¹ http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_8759 (Pristupljeno: 2. VII. 2020.).
- ⁴² **Prosvjeta za ministra Stjepana Radića**, <https://povijest.net/stjepan-radic-kao-ministar-prosvjete-kraljevine-shs/> (Pristupljeno: 13. VII. 2020.).
- ⁴³ **NSK, R 6341**, Korespondencija Dominković, svezak IV., „Moj književni rad“.
- ⁴⁴ Vidjeti, npr., u: Vjekoslav Dominković, Kroatien-Slavonien: das oeffentliche Unterrichtswesen in Kroatien-Slavonien, *Ungarische Pädagogische Revue*, 1904., str. 113–144. Rad je tiskan i kao posebna knjižica. Vjekoslav Dominković, Lehrerversammlungen, *Ungarische Pädagogische Revue*, br. 1, 1907.
- ⁴⁵ **Npr., V. Dominković**, An unsere Lesser! *Ungarische Pädagogische Revue*, br. 1–2, Januar–Februar, 1905., str. 5–8.
- ⁴⁶ **NSK, R 6341**, Korespondencija Dominković, svezak IV., „Moj književni rad“.
- ⁴⁷ **NSK, R 6341**, Korespondencija Dominković, svezak IV., „Moj književni rad“.
- ⁴⁸ **HR-HDA, fond 216**, Ministarstvo narodne prosvjete NDH, personalni dosje (II.), Dominković Vjekoslav, br. 1631., Dominkovićeva molba Kr. Zemaljskoj vladi, 17. VIII. 1917.
- ⁴⁹ **NSK, R 6341**, Korespondencija Dominković, svezak I., Hrvatski pedagoško-književni zbor Dominkoviću, 15. III. 1901.
- ⁵⁰ **Interes za rad građanskih škola** pokazao se i u Dalmaciji sa svrhom da unesu narodni duh. Do 1879. nisu imale jedinstven nastavni plan i program, nego je svaka škola imala svoj. Nastavni jezik bio je hrvatski. Vidjeti u: Dragutin Franković (ur.), *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1958., str. 213–214.
- ⁵¹ **O obrazovanju djevojaka**, odnosno osnivanju ženskih škola nalaze se odredbe u zakonu *Ratio educationis* (1806.) i *Sustavu početnih učionica* (1845.) u kojem se predviđa osnivanje škola posebno za djevojčice, odvojene od dječaćkih, i to dva tipa s obzirom na učenje nastavnih predmeta: a) osim osnovnih nastavnih predmeta i ženskog ručnog rada djevojke uče domaćinstvo i tehnologiju, b) djevojčice bogatijih građana osim računstva uče zemljopis i povijest (D. Franković, 1958., str. 98). Vidjeti u: Marija Jambrišak, Viša školska naobrazba korisna je ženi, *Napredak*, 1883., 32, str. 502; Jagoda Tuhelka, Što da čitaju naše mlade djevojke, *Napredak*, 1893., 34, br. 11, str. 163–168.
- ⁵² **U prikazivanju zakona i propisa** u tome razdoblju treba uzimati u obzir činjenicu da je Hrvatska od sredine 18. stoljeća bila podijeljena na Građansku Hrvatsku (civilna Hrvatska), Vojnu krajinu (Granica) te Dalmaciju i Istru. Propise koje spominjemo odnose se na Građansku Hrvatsku i pojedini na Vojnu krajinu, dok se školstvo u Dalmaciji i Istri uređivalo prema posebnim propisima, ovisno o tadašnjim političkim prilikama, u Dalmaciji sve do 1918. godine, a u Istri do 1945. Vidjeti u: Ante Cukrov, Hrvatsko školstvo u Istri 1943.–1945. *Anali za povijest odgoja* (Zagreb), vol. 3, 2004., str. 113–145.
- ⁵³ **Opći školski i naučni sustav za ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene strane.**

- ⁵⁴ Prije donošenja zakona 1874. godine bilo je nekoliko prijedloga novih zakona, npr., *Osnova temeljnih pravilah javnoga obučavanja za Hèrvatsku i Slavoniu* (1849.), Školski sustav na narodne početne učione i učiteljišta u trojedinj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji (1861.), *Ustav pučke škole u trojedinj kraljevini* (1865.). Odbor koji je pripremio prijedlog dokumenta vodio je Ivan Filipović. Zastupnik Stjepan Vuković, kanonik, predložio je 1869. *Osnovu zakona za pučke učione* s istaknutim konfesionalnim obilježjima. Filipovićev *Ustav* i Vukovićeva *Osnova* bili su polazište zemaljskoj vladi da 1870. pripremi *Zakonsku osnovu o ustrojstvu narodnih škola* koju je podnijela Saboru. Međutim, novu zakonsku osnovu izradila je Mažuranićeva vlada koja je konačno postala prvi hrvatski školski zakon 1874.
- ⁵⁵ U Hrvatskoj se o reformi obveznog školstva osobito raspravljalo u *Hrvatskom pedagoško-književnom zboru* 1927. godine. U vrijeme mandata Stjepana Radića, ministra prosvjete, izrađen je projekt *Zakona o narodnim školama* koji je uz određene promjene prihvaćen 1929.
- ⁵⁶ Obveza o osmogodišnjem obveznom obrazovanju nije ostvarena.
- ⁵⁷ Među zakonima propisanim u Kraljevini Jugoslaviji spomenimo još *Zakon o srednjim školama* (1929.), *Zakon o učiteljskim školama* (1929.) i *Zakon o građanskim školama* (1931.), dok se školstvo u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata počelo stvarati temeljem *Zakona o obaveznom sedmogodišnjem školovanju* (1946.).
- ⁵⁸ Prema članku E. Klein-Friedberg: *Was zu einen guten Direktor gehört*, u tri sveska Dittesova Pädagogiuma od god. 1895.
- ⁵⁹ Josip Stipetić bio je tri godine na bečkom *Pädagogiumu*.
- ⁶⁰ Prema piščevu članku *Škola za domačice* u časopisu *Domaće ognjište*, Zagreb, siječnja, 1905.
- ⁶¹ U pučkoj je školi *bubanje* zaista posve suvišno. Napomena urednika časopisa.
- ⁶² „Takova šta ne traži nikakva, a kamoli znanstvena pedagogija. Gdje se tako radi, tamo to biva ili poradi udobnosti ili s nepoznavanja temeljnih načela pedagogije. Napomena urednika časopisa.“
- ⁶³ U tekstu piše „*talmi prospjeta*“, što možemo smatrati grafičkom pogreškom pa razumjeti da Dominković piše „*talmi prosvjeta*“, pri čemu izraz *talmi* znači nešto nesolidno, nedotjerano, krivo, tobožnje; patvorina, imitacije. Prema B. Klaić (1990.), *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 1323.

Drugi dio

- ¹ Selo Jaska bilo je u tadašnjoj Slavonsko-srijemskoj vojnoj krajini blizu Petrovaradina. Danas pripada općini Irig (Republika Srbija).
- ² Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: Od 31. prosinca 1851. do 20. listopada 1860.*, svezak IV., Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, Zagreb, 1910., str. 307.

- ³ **Stjepan Sabljak**, začasni kanonik i c. kr. savjetnik (Rakovica, 18. VIII. 1816.–Karlovac, 19. XI. 1896.). Kao profesor senjske gimnazije napisao je „Chronik des Gymn. zu Zengg“ (*Program senjske gimnazije*, 1853.). Stjepan Antoljak, *Hrvatska historiografija*, Matica hrvatska, Zagreb, 2004., str. 379.
- ⁴ **Baldo (Baltazar) Bogišić**, hrvatski pravnik i etnograf (Cavtat, 20. XII. 1834. – Rijeka, 24. IV. 1908.). Doktorat iz filozofije stekao je u Giessenu 1862., a doktorat prava i političkih znanosti u Beču 1864. Bio je knjižničar u slavenskom odjelu bečke Dvorske knjižnice (1863.–1868.), školski nadzornik u banatsko-srijemskoj Vojnoj krajini u Temišvaru i Petrovaradinu 1868. te profesor slavenskih prava na Novorosijskom sveučilištu u Odesi (1870.–1872.). Bogišić je živio uglavnom u Parizu. Obnašao je dužnost ministra pravde Crne Gore (1893.–1899.). Bio je pravi član JAZU (1867.), član Srpskoga učenog društva, Société de législation comparée, Institut international de sociologie i dr. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=8383> (Pristupljeno: 11. VII. 2020.).
- ⁵ **Državne (erarne) škole** s njemačkim nastavnim jezikom.
- ⁶ *Propis o nastavi u pučkim učionah vojne Krajine* (1871.)
- ⁷ „**Gradanske škole** (njem. *Bürgerschule*) osnivaju se u hrvatskim zemljama temeljem pokrajinskih školskih propisa proglašanih nakon austrijskog *Državnog školskog zakona* iz 1869. godine (u Dalmaciji i, nakon razvojačenja 1871., u Vojnoj granici, gdje su osnivane umjesto pukovnijskih škola) te temeljem Mažuranićeva školskog zakona iz 1874. godine (u Hrvatskoj i Slavoniji).“ Dubravka Miljković; Štefka Batinić, *Iz povijesti hrvatskoga srednjeg školstva* 1918.–1940., *Napredak*, 152, br. 3–4, 2011., str. 497.
- ⁸ **Živko Vukasović**, hrvatski pravnik i zoolog (Beravci, kraj Slavonskoga Broda, 23. X. 1829. – Zagreb, 10. VIII. 1874.). Studirao je pravo i biologiju u Beču i Grazu. Učitelj je biologije u vinkovačkoj Gimnaziji (1852.–1855.), a zatim u Osijeku, Križevcima i Rijeci. Bio je pisar Hrvatske dvorske kancelarije u Beču (1865.–1869.), potom u službi Graničarske komande u Zagrebu i školski nadzornik za graničarske škole (1871.–1874.). Za Gospodarsko-šumarsko učilište u Križevcima napisao je udžbenik *Naravoslovje domaće životinje sa osobitim obzirom na gospodarstvo* (1865.). Jedan je od prvih redovitih članova JAZU (1866.) i suradnik njezinih izdanja. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65622> (Pristupljeno: 11. VII. 2020.).
- ⁹ [V. D.] **Knežević** je apsolvirao bečki učiteljski pedagogij.
- ¹⁰ **Inspicirati** (lat.) – nadzirati, nagledati.
- ¹¹ **Antun Cuvaj**, *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: Od 2. ožujka 1835. do 31. prosinca 1851.*, sv. III., Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogošt. i nastavu, Zagreb, 1910.
- ¹² **Anton Mollinary**, austrijski general (Titel, Bačka, 8. ili 9. X. 1820. – Soave, kraj Coma, Lombardija, 26. X. 1904.). Za ratne zasluge dobio je titulu baruna od Monte Pastella. Od 1870. godine bio je zapovijedajući general u Zagrebu i glavar uprave hrvatsko-slavonske Vojne

krajine. Uspješno je proveo razvojačenje Vojne krajine i spriječio planove mađarske vlade o iskorištavanju hrvatskih šuma (1873.). Podnio je ostavku zbog sporova s mađarskom vladom oko financiranja izgradnje željeznica iz krajiških fondova (1877.). Zatim je služio kao general u Brnu (1877.) i Lembergu (Lavovu, 1878.). Nakon umirovljenja (1879.) napisao je memoare Četrdeset šest godina u austro-ugarskoj vojsci (*Sechszundvierzig Jahre im österreich-ungarischen Heere*, 1905.). Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41613> (Pristupljeno: 11. VII. 2020.).

¹³ **Matija Klement Uhlir** napisao je nekoliko knjiga iz matematičkih znanosti: *Skladnja (Combinationslehre) i nje uporaba kod množitbe i potentovanja sastavljenih algebraičkih izraza*. (Izveštaj zagrebačke real.; god. 1864. –1865.); *Goniometrija*, Zagreb, 1874; *Trigonometrija: ravna i sferička*, Zagreb, 1874; *Zanimivo pitanje iz političke aritmetike*, Zagreb, 1884.

¹⁴ **Isidor (Iso) Kršnjavi**, hrvatski povjesničar umjetnosti, slikar, kulturni i javni djelatnik (Našice, 22. IV. 1845. – Zagreb, 3. II. 1927.). Studirao je povijest umjetnosti i filozofiju u Beču (1866.–1870.), a slikarstvo na akademijama u Beču i Münchenu. Bio je prvi profesor povijesti umjetnosti na Sveučilištu u Zagrebu (1877.–1918.). Potaknuo je osnivanje *Društva umjetnosti* (1878.), Muzeja za umjetnost i obrt (1880.) i Obrtne škole (1882.). Bio je prvi ravnatelj Strossmayerove galerije starih majstora i urednik prvoga kataloga; reorganizirao je Arheološki muzej. God. 1887.–1891. studirao je pravo u Beču. Izabran je za predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu (1891.–1895.) i proveo više reformi u srednjoškolskoj i visokoškolskoj nastavi. Za njegove je uprave izgrađeno i obnovljeno mnogo školskih ustanova i crkava (gimnazije u Zagrebu i Sušaku, Glazbeni zavod, a dovršena je zgrada Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu). Obnavljao je kulturno-umjetničke spomenike (obnova zagrebačke Katedrale, grkokatoličke crkve u Križevcima). Izgradio je mnoge umjetničke atelijere i omogućio mnogobrojnim umjetnicima stipendije, što je dovelo do raskola u *Društvu umjetnosti* i 1897. do službenog početka hrvatske moderne. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34241>, (Pristupljeno: 2. VII. 2020.).

¹⁵ **Prostorija za odmor.**

¹⁶ **Vjekoslav Dominković**, *Gradjani i škola*, Knjigotiskara Dragutin Hauptfeld, Karlovac, 1905.

¹⁷ **Christian Weise** (30. IV. 1642. – 21. X. 1708.), poznat i pod pseudonimima Siegmund Gleichviel i dr., bio je njemački pisac, dramatičar, pjesnik, pedagog i knjižničar u razdoblju baroka.

¹⁸ **...u svom djelu „Tri najgore Ertzove budale“**: „Oh, kako bi se postolar ili krojač smijao kad bi liječnik htio reći, ovako moraš nategnuti kožu, ali svatko u školi može smetati onome tko ti malo zapovijeda.“

¹⁹ **Gabrijel Rodić**, austrougarski general (Vrginmost, 13. XII. 1812. – Beč, 21. V. 1890.). Školovao se u vojnom učilištu u Grazu. Priključen je 1848. stožeru hrvatskoga bana J. Jelačića, a 1849. imenovan je osobnim banovim pobočnikom te je s njim u Beču sudjelovao u izradi novog krajiškog ustava. Postao je tajnim savjetnikom i guvernerom Dalmacije od 1869. do 1881., kada je bio umirovljen. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53151> (Pristupljeno: 9. VII. 2020.).

- ²⁰ **Teodor Pejačević**, hrvatski političar (Našice, 24. IX. 1855. – Beč, 23. VII. 1928.). Studirao je pravo u Bonnu i Budimpešti, gdje je i doktorirao. Službovao je u Osijeku i Zagrebu. Bio je veliki župan Virovitičke županije (1886.–1901.), 1901. zastupnik u Hrvatskom saboru i poslanik u zajedničkom Hrvatsko-ugarskom saboru. Naslijedio je K. Khuena-Héderváryja na banskoj časti 1903. godine. Imenovan je ministrom za Hrvatsku u mađarskoj vladi I. Tisze 1913. (do raspada vlade 1917.). Bio je pravi tajni savjetnik kralja Franje Josipa I. Utemeljio je zakladu za školovanje glazbenika, slikara, kipara i liječnika (1907.). Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47329> (Pristupljeno: 10. VII. 2020.).
- ²¹ **Zakon od 31. listopada 1888. ob ustroju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji.**
- ²² U **Karlovcu** je tada na vlasti bila oporba.
- ²³ Iz rukopisa se ne može razabrati postavljeni matematički zadatak.
- ²⁴ Učeci učiti druge, učimo se sami. (lat.)
- ²⁵ Prva djevojačka škola s tri razreda utemeljena je u Karlovcu 1765. godine.
- ²⁶ **Stjepan Spevec**, hrvatski pravnik (Vukanci, kraj Zlatara, 14. VI. 1839. – Zagreb, 28. I. 1905.). Pravni fakultet završio je u Zagrebu, a doktorirao u Beču (1866.). U Zagrebu je na Pravo-slovnoj akademiji predavao rimsko pravo (1868.–1886.), bio je dekan Pravnoga fakulteta (1874.–1875.), rektor Sveučilišta (1875.–1876.), predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (1886.), predsjednik Stola sedmorice (1891.) te zastupnik u Hrvatskom saboru (1875.–1891.). Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57412> (Pristupljeno: 11. VII. 2020.).
- ²⁷ **Franjo Filipović**, austrijski general hrvatskoga podrijetla (Novi, kraj Gospića, 12. X. 1820. – Beč, 8. VI. 1903.). Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19569>, (Pristupljeno: 12. VII. 2020.).
- ²⁸ **Ervin pl. Cseh** (Čeh) de Szent Katolna, vlastelin u Čepinu i Erdutu, veliki župan srijemske županije (25. VI. 1886.–17. V. 1899.).
- ²⁹ **Nikanor Grujić**, srpski vladika i pjesnik (Lipova, Baranja, 13. XII. 1810. – Pakrac, 20. IV. 1887.). Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=23564> (Pristupljeno: 12. VII. 2020.).
- ³⁰ **Jedan od prijelomnih događaja** u povijesti Austro-Ugarske Monarhije u 19. stoljeću bez ikakve je sumnje okupacija Bosne i Hercegovine 1878. godine. Vidjeti u: László Bencze, *The Occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878*, Columbia University Press, New York, 2005.
- ³¹ **Velimir Deželić**, hrvatski književnik, leksikograf i knjižničar (Zagreb, 21. II. 1864. – Zagreb, 7. II. 1941.). Studirao je prirodne znanosti u Zagrebu i doktorirao 1896. godine. Od 1894. radio u Sveučilišnoj knjižnici, u kojoj je bio ravnatelj (1911.–1919.), a potom do 1924. u Zemaljskom arhivu u Zagrebu. U Knjižnici je stručno uredio zbirku inkunabula, temeljito ju je reorganizirao, opremio javnim katalogima te izradio raspored struka za prvi stručni katalog dostupan javnosti. Hrvatskom je knjižničarstvu najviše pridonio izradivši s Ru-

dolfom Lubynskim osnovu za ustroj i prostorno uređenje zgrade Sveučilišne knjižnice na Marulićevu trgu u Zagrebu, prve namjenski izgrađene knjižnice na slavonskom jugu. U njoj je njegovom zaslugom 1915. pohranjena Metropolitana. S Emilijem Laszowskim utemeljio je Družbu „Braća Hrvatskoga Zmaja“ (1905.), uređivao je knjižničarski mjesečnik *Hrvatski bibliofil* (1905.), a bio je prvi ravnatelj Gradske knjižnice u Zagrebu (1907). Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14924> (Pristupljeno: 12. VII. 2020.).

- ³² [V. D.] **Slično bi trebalo učiniti i u djelu „Znameniti i zaslužni Hrvati“** jer i ono obiluje raznim netočnostima i drugim manama. Tako, npr., nije istina da je Jos. Glaser bio učenik prof. Lindnera jer je Lindner službovao na češkom sveučilištu u Pragu, a prije toga, tj. god. 1871., bio je Lindner ravnatelj učiteljske škole u Kuttenu, dok je Jos. Glaser bio Dittesov učenik u Beču (Wien). To se moglo lako znati jer je Glaserov životopis izašao u časopisu „Škola“, uredništvo Stjepana Širole. Nije uopće dobro da se stvari trajne vrijednosti na brzu ruku pišu.
- ³³ [V. D.] **Original *Svjedodžbe*** kao i sve drugo nalazi se u Hrvatskom školskom muzeju.
- ³⁴ „Kad je Bog stvorio Ferdinanda, rekao je: Budi dobar, ali samo s dobrotom ne može se vladati.“
- ³⁵ **Friedrich Wichard Lange** (Kampf, 20. V. 1826. – Hamburg, 10. I. 1884.), njemački pedagog. Vidjeti njegove radove digitalizirane u Njemačkoj digitalnoj knjižnici. <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/person/gnd/119425262> (Pristupljeno: 2. VII. 2020.).
- ³⁶ **E. Klein**, *Aphorismen über Geschichtsunterricht*. (See Pädagogium. 1896., 18, str. 298.–307.) Reprinted from his *Kritische Gänge durch Schule und Welt*.
- ³⁷ **Ilija Okruglić**, hrvatski književnik (Srijemski Karlovci, 12. V. 1827. – Petrovaradin, 30. V. 1897.). Pisao je pjesme, novele, povijesne rasprave, a najbolja su mu književna ostvarenja pučki igrokazi, osobito farsično koncipirana četveročina prozna „vesela igra“ *Saćurica i šubara* (1864.).
- ³⁸ [V. D.] **Zaharija Gruić** položio je u Beču ispit za učitelja malih *realnih škola*.
- ³⁹ **Ne mnogo**, ali o mnogim stvarima. (lat.)
- ⁴⁰ **Dug je put po propisima**, kratak i učinkovit po primjerima. (lat.)
- ⁴¹ **Vjekoslav Bach**, hrvatski publicist i političar (Rujevac, 1845. – Klanac Ljupča, kraj Plaškog, 11. X. 1871.). Završio je studij prava u Zagrebu i bavio se novinarstvom; surađivao je 1868. u pravaškome glasilu *Hrvat*, a 1869. postao je urednikom lista *Hrvatska*. Kad je početkom 1871. *Hrvatska* obnovljena kao tjednik, Bach je ponovno bio urednik. Priključio se Eugenu Kvaterniku, Anti Rakijašu i drugima te otišao na Kordun, gdje je sudjelovao u pokušaju dizanja ustanka protiv Habsburške Monarhije radi uspostave slobodne Hrvatske. U privremenoj vladi proglašenoj 7. X. 1871. preuzeo je Ministarstvo financija. Na putu iz Plaškoga u Rakovicu, zajedno s Kvaternikom i Rakijašem, poginuo je u zasjedi koju im je postavio Miloš Kosanović. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5087> (Pristupljeno: 10. VII. 2020.).

- ⁴² **Joseph Peitl**, *Methodenbuch oder Anleitung zur zweckmässigen Führung des Lehramtes für Lehrer an Trivial – und Hauptschulen*, im Verlagsgewölbe des k. k. Schulbücher-Verschleißes bey St. Anna, 1820.
- ⁴³ **Mijat Stojanović**, hrvatski zapisivač usmene književnosti, pučki pisac i pedagog (Babina Greda, 26. IX. 1818. – Zagreb, 18. IX. 1881.). Bio je učitelj u Slavoniji i Srijemu, nastavnik preporandije i školski nadzornik u Karlovcu, Slunju, Ogulinu i Gospiću. Jedan je od osnivača *Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora* i njegov predsjednik (1878.–1881.). Za učiteljavanja zapisivao je usmene priče koje je, opširno ih stilizirajući, objavljivao u *Danici ilirskoj* i dr. Bibliografija radova Mijata Stojanovića sadržava 261 bibliografsku jedinicu. Vidjeti u: Mihajlo Ogrizović (1980.), *Likovi istaknutih pedagoga/II.*, Zagreb: Školske novine; Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, str. 85–141. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58213> (Pristupljeno: 13. VII. 2020.).
- ⁴⁴ **Alternacija** (kasnolat. *Alternatio* – izmjena, izmjenjivanje)
- ⁴⁵ **Mijat Stojanović**, Kroatisch-deutscher Volks-Briefsteller für alle Verhältnisse des bürgerlichen Lebens: eine praktische Anleitung. Leop. Hartmán's Buchhandlung, Agram, 1869.
- ⁴⁶ **Der Grenzbote** (Zemun, 1869.–1871.).
- ⁴⁷ [V. D.] **Laktaš** = štreber
- ⁴⁸ [V. D.] **Martinović**: Povjesne crtice, str. 17.
- ⁴⁹ **Josip Juraj Strossmayer**, đakovački biskup i hrvatski političar (Osijek, 4. II. 1815. Đakovo, 8. IV. 1905.).
- ⁵⁰ **Oršova**, grad u Rumunjskoj
- ⁵¹ **Miloš Radojčić**, liječnik, rođen u Irigu 1820. godine, završio je studij medicine u Beču. Bio je član Glavnog narodnog odbora, zastupnik Iriga, drugi sekretar Narodne skupštine, politički savjetnik i dr. Izabran je za zemunskog fizika 1850., a 1872. za gradskog zastupnika. Vidjeti u: Jasmina Milanović; Sanja Milenković, Kliničko bolnički centar Zemun kroz vekove – 19 vek, *Materia medica*, vol. 30., br. 1, 2014., str. 994–995., Dr. Miloš Radojčić, *Liječnički vjesnik*, br. 8, 1879., str. 126.
- ⁵² **Josip Jelačić**, hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ban i grof (Petrovaradin, danas dio Novoga Sada, 16. X. 1801. – Zagreb, 20. V. 1859.). Školovao se u Theresianumu 1810.–1819. godine. Kao časnik služio je u Galiciji 1819.–1824. i 1826.–1830. te u Krajini, 1831.–1835. godine. Boravio je u Italiji, a istaknuo se u okršaju s bosanskim Turcima kraj Velike Kladuše 17. X. 1835. godine. Pod utjecajem Lj. Gaja pristao je uz narodni pokret. Josipa Jelačića imenovao je kralj Ferdinand 23. III. banom bez znanja i pristanka mađarske vlade, a velika Narodna skupština u Zagrebu aklamacijom ga je 25. III. izabrala za bana. Dugo se Jelačić odupirao vladinu smjeru prema apsolutizmu. Spašavao je koliko je mogao: 1849. Strossmayer je, poglavito njegovim zauzimanjem, bio imenovan đakovačkim biskupom; 1851. pokrenuo je s uspjehom osnivanje hrvatskoga kazališta; 1852. ishodio je podizanje Zagrebačke biskupije na nadbiskupiju, neovisnu o ugarskom episkopatu, i do kraja se protivio uvođenju njemačkog jezika kao službenoga. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Lek-

- sikografski zavod *Miroslav Krleža*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28950> (Pristupljeno: 2. VII. 2020.).
- ⁵³ **Ban Josip Jelačić** jedno je vrijeme 1849. godine za vrijeme rata s Mađarima imao svoje vojno sjedište u Rumi. Anđelko Mijatović, *Ban Jelačić*. Zagreb: Mladost, 1990., str. 99.
- ⁵⁴ **Pavle Jovanović**, političar (Zemun, 9. II. 1849. – Zagreb, 3. VI. 1897.). Gimnaziju je polazio u Beogradu, Zagrebu i dovršio u Osijeku 1870., a studij na Filozofskom fakultetu u Zürichu upisao i prekinuo 1871. godine. Bio je nastavnik u Zemunu 1873.–1879., u Petrinji do 1881. i u Sarajevu do 1883. godine. Ondje je 1881. pokrenuo list *Trebević*. Početkom 1884. napustio je državnu službu, preselio se u Zagreb i bavio se politikom. Mato Artuković, Pavle Jovanović, <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8758> (Pristupljeno: 3. VII. 2020.).
- ⁵⁵ „**Preteča ovog Dominkovića**, Alois von Morović rođen u Carskoj i Kraljevskoj vojnoj krajini, rimokatoličke religije, pohađao je 1869. i 1870. dvogodišnju pedagošku nastavu za učitelja na carskom i kraljevskom glavnom fakultetu: Moralno ponašanje bilo je uzorno./ Pohađanje škole bilo je vrlo marljivo./ Upotreba je bila za pohvalu./ Izgovor je jasan.“
- ⁵⁶ *Viestnik*, Školski prijatelj, tečaj V., 1872., str. 445.
- ⁵⁷ **Klotilda Cvetišić-Kreneis**, hrvatska pedagoginja (Zagreb, 4. V. 1853. – Osijek, 1947.). Završila Učiteljsku školu u Zagrebu (1872.) i Visoku pedagošku školu u Beču (1876.). Službovala na Višoj djevojačkoj školi u Zagrebu (1876. – 1880.), a zatim u Sofiji, gdje je na poziv bugarske vlade pomagala pri osnivanju prve ženske gimnazije u kojoj je bila ravnateljica (1880.–1884.). Od 1885. bila je učiteljica i ravnateljica Više djevojačke škole u Osijeku, nadzornica ženskih stručnih škola u Hrvatskoj te prva žena profesorica u Hrvatskoj (u Muškoj učiteljskoj školi u Osijeku). Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13039> (Pristupljeno: 13. VII. 2020.).
- ⁵⁸ **Pazi dobro!** (lat.)
- ⁵⁹ **Pobornici i sljedbenici** učenja njemačkog pedagoga Friedricha Dittesa.
- ⁶⁰ [V. D.] **Anton Freiherr von Mollinary**, k. u. k. Feldzeugmeister, 46 Jahre in österr.-ung. Heare. I., 36.
- ⁶¹ **Friedrich Dittes** (Irfersgrün, 23. IX. 1829. – Pressbaum, kod Beča, 15. V. 1896.) njemački je pedagog i reformator austrijskog školskog sustava. Constantin von Wurzbach, Dittes, Friedrich, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, 24. dio. Carski kraljev dvor i državna tiskara, Beč, 1872., s. 390.
- ⁶² **Friedrich, J. Herbart**, njemački filozof i pedagog (Oldenburg, 4. V. 1776. – Göttingen, 14. VIII. 1841.). Filozofiju je studirao u Jeni (1797.–1801.), a doktorirao 1802. u Göttingenu, gdje je započeo sveučilišnu karijeru, a predavao je filozofiju i pedagogiju (1805.–1833.). Primjenjujući psihološke postavke u pedagogiji (utjecaj J. H. Pestalozzija), znatno je utjecao na njezin daljnji razvoj. Pedagogija je u Herbarta normativna znanost, a dijeli je na praktičnu i teorijsku. Teorijsku pedagogiju podijelio je na pedagoškijsku teleologiju i pedagoškijsku metodologiju (hodegetika i didaktika). Razvio je teoriju o odgojnoj nastavi te postavio četiri stupnja u ustroju nastave (jasnoća, asocijacija, sustav i metoda). Najviša je svrha odgoja

krepost, poklapanje volje s etičkim idejama u izgradnji moralne osobnosti. Glavna djela iz pedagogije: *Opća pedagogija izvedena iz svrhe odgoja* (*Allgemeine Pädagogik, aus dem Zweck der Erziehung abgeleitet*, 1806), *Nacrt pedagoških predavanja* (*Umriss pädagogischer Vorlesungen*, 1835). Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=25084> (Pristupljeno: 7. VII. 2020.).

⁶³ [V. D.] **Das Lehrer-Pedagogium** der Stadt Wien. Autentisch von dr. Friedrich Dittes.

⁶⁴ **Joseph Othmar von Rauscher** (Beč, 6. X. 1797. – Beč, 24. XI. 1875.) bio je kardinal i utjecajni učitelj habsburškog cara Franje Josipa, borac protiv liberalizma te za očuvanje katoličkog utjecaja u školstvu. <https://www.britannica.com/biography/Joseph-Othmar-von-Rauscher> (Pristupljeno: 8. VII. 2020.).

⁶⁵ **Bečki zavod za učiteljsko obrazovanje** (Pädagogium), otvoren je 12. listopada 1868. i dobio je pravnu osnovu Zakonom o osnovnoj školi Reicha od 1. ožujka 1869. godine. *Pädagogium* je izgrađen na Fichtegasse 3, a zamijenjen je 1925. godine Pedagoškim zavodom grada Beča koji je osposobljavao učitelje osnovne škole i za pojedine skupine srednjih škola. Detaljnije vidjeti u: Hermann Schnell, *100 Jahre Pädagogisches Institut der Stadt Wien*, Festschrift. Verlag Jugend und Volk, Wien, 1968.

⁶⁶ **Marija Jambrišak**, hrvatska pedagoginja i učiteljica (Karlovac, 5. IX. 1847. – Zagreb, 23. I. 1937.). Bila je ravnateljica građanske škole, prosvjetna i kulturna djelatnica, prva žena iz Hrvatske koja je studirala na *Pädagogiumu* u Beču. Njezinim nastojanjem otvoren je Ženski licej u Zagrebu 1892., na kojem je i predavala. Zauzimala se za prava žene u javnom životu. Glavna djela: *Znamenite žene iz priče i poviesti* (1885.), *O ženskom uzgoju* (1892.), *O pristojnom vladanju* (1895.). Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28637> (Pristupljeno: 7. VII. 2020.).

⁶⁷ **Ministar rata baron Franz Kuhn** von Kuhnendorf (1868.–1874.).

⁶⁸ **Franz Xaver Pönninger** (Beč, 29. XII. 1832. – 6. VIII. 1906.), austrijski kipar. Detaljnije o njegovu kiparskom radu vidjeti u: S. Krasa-Florian: Pönninger Franz. Österreichisches Biographisches Lexikon 1815.–1950. (ÖBL), Band 8., Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1983., S. 143 f.

⁶⁹ **Anton Dominik Fernkorn** austrijski kipar i lijevač (Erfurt, 17. III. 1813. – Beč, 15. XI. 1878.). Školovao se u Erfurtu i Münchenu. U svojoj bečkoj lijevaonici izrađivao je arhitekturnu, monumentalnu javnu i portretnu plastiku, plakete i medalje. Važna su mu bečka djela: *Sv. Juraj ubija zmaja*, 1853. (brončani odljev u Zagrebu na Trgu Republike Hrvatske) i konjanički spomenici nadvojvodi Karlu i princu Eugenu Savojskomu, 1860.–1865. U Zagrebu su njegovi radovi: *Bezgrješno začeo majke Božje* (danas na stupu ispred Katedrale) i spomenik banu J. Jelačiću – svečano otkriven 1866., demontiran 1947. i ponovno postavljen 1990. godine. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19333> (Pristupljeno: 2. VII. 2020.).

⁷⁰ **Prema Ivanu Srši iz Hrvatskoga restauratorskog zavoda:** „Postolje Jelačićeva spomenika klesao je bečki kipar Strešnjak (Strechank). Mjed za spomenik dobivena je taljenjem topova, a lijevanje je izvedeno u lijevaonici Antona Dominika Fernkorna, bečkoga kipara od

kojega je naručena izvedba spomenika. No, najznačajniji rezultat istraživanja jest podatak da je prvotna ideja o spomeniku bila bitno drukčija od svih kasnijih skica i poznatih modela, a posebice od one koja je naposljetku ostvarena. Uzimajući u obzir kasnije Fernkornovo odustajanje od te izrazito zahtjevne skice, te uspoređujući je s konačnim ostvarenjem, koje je od svih poznatih skica i modela najmanje složeno, postavljeno je pitanje njegova autorstva spomenika. Zaključeno je da autorstvo većim dijelom ipak pripada grupi njegovih bliskih suradnika, među kojima su kipari: Franz Pönninger, Theodor Friedl, Franz Braig i Joseph Weissman, dok je sam Anton Dominik Fernkorn radove nadzirao, onoliko koliko mu je to dopuštalo njegovo narušeno zdravlje.“ Detaljnije o tome u: Ivan Srša, Spomenik banu Josipu Jelačiću u Zagrebu (uz 150. obljetnicu podignuća spomenika i 215. obljetnicu Jelačićeva rođenja), *Kaj*, vol. 49, br. 3–4 (340–341), 2016., str. 117–138.

⁷¹ **Tko nas uvjeri**, treba biti u pravu. (njem.)

⁷² **Nikad ne slijedi** slijepca. (njem.)

⁷³ **Franjo Divić**, pedagog (Beravci, 1854. – Mali Lošinj, 16. V. 1893.). Filozofski fakultet pohađao je u Beču do 1876. godine kada postaje prvi gimnazijski učitelj. Zaposlio se u gimnaziji u Sremskoj Mitrovici. Nakon doktorata iz filozofije 1881. godine dobiva posao u vinkovačkoj gimnaziji. Znatno je unaprijedio kvalitetu nastave iz prirodnih predmeta. Divić je objavio više stručnih rasprava u stručno-pedagoškim časopisima. <https://povijest.net/franjo-divic/> (Pristupljeno: 4. VII. 2020.).

⁷⁴ **[V. D.] Dužnost nadučitelja** mitrovačke glavne škole bila je nadzor rada u svim školama petrovaradinske pukovnije osim škola u gradovima: Zemunu, Petrovaradinu i Sr. Karlovcima.

⁷⁵ **Franjo Sgurić**, učitelj, pedagog i pisac (1822.–1892.). Službovao je u više škola širom Hrvatske i Slavonije, bio je županijski kraljevski školski nadzornik i dugogodišnji ravnatelj građanske škole u Ogulinu. Umrovljen je 1891. godine. U *Zbirci rijetkosti* NSK Zagreb ostale su mu u rukopisu „Kitice pučkih pjesmah za rodoljube“ (1864.) i „Odbor pjesmah za učione u kraljevini Horvatskoj, Slavonskoj, Dalmatinskoj i vojničkoj krajini“ (1864.).

⁷⁶ **Može se primijetiti** da je čitateljski zbor bio pretplaćen na tadašnje važne hrvatske i njemačke pedagoške i obrazovne časopise.

⁷⁷ **Josef Hostinec**, *Die K. K. Militär-Grenze*, Kaiserlich-königliche Hof-und Staatsdruckerei, Wien, 1861.

⁷⁸ **[V. D.] Woska** je bio osposobljen za *male realke*.

⁷⁹ **Danas je grad Pula** u Hrvatskoj, a tada je bio u austrijskoj provinciji Istri.

⁸⁰ **Današnji grad Petrovaradin** nastao je na mjestu rimske pogranične utvrde *Cusuma* iz I. st., koju su u V. st. uništili Huni, a obnovio Bizant za vladavine cara Justinijana I. Velikoga s nazivom *Petrikon* između 535. i 555. godine. Od druge polovice VI. st. do druge polovice XII. st. Petrovaradin je bio naizmjenice pod avarsko-slavenskom, bizantskom, bugarskom i ugarskom vlašću, pod kojom je ostao kao dio Srijemske županije sve do pada pod osmansku vlast 1526. Srednjovjekovna utvrda i naselje prvi se put spominju u pisanim dokumentima 1237., kada ga je hrvatsko-ugarski kralj Bela IV. darovao francuskim cistercitima. Kada je Dominković živio u Petrovaradinu, većinsko stanovništvo bilo je hrvatsko, ali bilo

je i Nijemaca, Srba i Mađara. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47986> (Pristupljeno: 4. VII. 2020.). Detaljnije vidjeti u: Miloš Lukić, *Petrovaradin u prošlosti*, Istorijski muzej Vojvodine i institut za istoriju, Novi Sad, 1992., Zvonimir Vuković; Igor Novaković, *Petrovaradin juče, danas, sutra*, Ogled, Novi Sad, 2005.

⁸¹ **Zakon o pučkim školama** u Vojnoj krajini iz 1871. godine stvorio je pretpostavke za daljnji razvoj pučkog školstva na navedenom području u idućih dvadesetak godina, odnosno do reinkorporacije Vojne krajine (1881.) i donošenja novog zakona o pučkim školama iz 1888. godine.

⁸² **Josip Hanel** (1838.–1883.), liječnik i prvi gradonačelnik Petrovaradina.

⁸³ **Na licu mjesta.** (lat.)

⁸⁴ [V. D.] **Vidjeti u:** „Građanska škola” god. III. br. 6.

⁸⁵ „**Ustanova ga stoga pušta** sa sigurnom nadom da će on biti blagoslov u svakom pogledu kao školski čovjek koji je sposoban u svakom pogledu.”

⁸⁶ [V. D.] **Vidjeti u:** *Građanska škola*, III., 2.

⁸⁷ **Milan II. Obrenović**, srpski knez od 1868. i kralj od 1882. (Mărășești, Rumunjska, 10. VIII. 1854. – Beč, 29. I. 1901.). Proglašen je knezom nakon ubojstva rodaka Mihaila 1868. godine. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40814> (Pristupljeno: 23. VII. 2020.).

⁸⁸ **Ignjat Kršnjavi** bio je kasnije ravnatelj mnogih škola u Hrvatskoj, posebno na Banovini, u Glini i Petrinji. U Glini je bio prvim predsjednikom tamošnjeg *Učiteljskog društva* (1882.).

⁸⁹ **Ivan Vončina**, hrvatski političar (Novi Vinodolski, 23. X. 1827. – Zagreb, 1. XII. 1885.). Diplomirao je pravo u Zagrebu. Bio je načelnik u Karlovcu 1860., a 1861. imenovan je prvim podžupanom Riječke županije. Zbog sukoba s Mađžarima 1868. bio je umirovljen. Na području Vojne krajine u Sisku pokrenuo je tiskaru u kojoj je tiskao opozicijske listove *Zatočnik*, *Branik* i *Südslawische Zeitung*. Blisko je surađivao s Ivanom Mažuranićem. Bio je gradonačelnik Zagreba (1874.–1876.), a za njegova je mandata otvoreno Sveučilište u Zagrebu (1874.). Dolaskom L. Pejačevića za bana (1880.) pristupio je mađaronskoj Narodnoj stranci. Bio je potom predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu Kraljevske zemaljske vlade (1882.–1885.). Zaslužan je za osnutak Obrtne škole i Kemijskoga laboratorija u Zagrebu (1882.), za useljenje Sveučilišta u Zagrebu u današnju zgradu (1882.), za izgradnju nove zgrade Kraljevske nautičke škole u Bakru (1883.–1884.) i za osnutak Botaničkoga vrta u Zagrebu (1889.). Bio je i prvi predsjednik Zagrebačkoga tjelovježbenog društva *Hrvatski sokol*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65319> (Pristupljeno: 10. VII. 2020.).

⁹⁰ **Davorin Trstenjak**, hrvatski pedagog (Krčevina, Slovenija, 8. XI. 1848. – Zagreb, 10. II. 1921.). Školovao se u gimnaziji u Varaždinu i učiteljskoj školi u Zagrebu. Bio je učitelj u Karlovcu (od 1871.), gdje je bio i ravnatelj Opće pučke škole (od 1873.) te Više djevojačke škole (1874.–1889.), a zatim učitelj u Kostajnici i Gospiću. Plodan je pedagoški pisac. Priredio je i napisao više knjiga pedagoške i etnografske tematike te knjiga za djecu i mladež. Prvi je

predsjednik *Saveza hrvatskih učiteljskih društava* (1919.–1921.) te pravi i počasni član *Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora*. Djela: *Mladi učitelj* (1891.), *Život i rad Ivana Filipovića* (1897.), *Zreo učitelj* (1907.), *Slobodna škola* (1908.), *Etika* (1910.), *Ispod brda Djeda* (1911), *Nagrade i kazne* (1917.), *Darvinizam u uzgoju* (1918.), *Besjede na Djeđu* (1921.), *Izabrane priče i pripovijetke* (1953.) i dr. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62507> (Pristupljeno: 10. VII. 2020.).

⁹¹ U Dominkovićevim memoarima nedostaje jedna stranica.

⁹² Vjekoslav Dominković, *O ženskom uzgoju*, C. Albrecht (Maravić i Dečak), Zagreb, 1906.

⁹³ Vjekoslav Dominković, *Naša djeca*, Svjetlostiskarski zavod R. Mosinger, Zagreb, 1908.

⁹⁴ „Ne učimo za školu, već za život.– Ne mnogo, ali o mnogim stvarima. – Sve što je previše – škodi.“ (lat)

⁹⁵ Dragojla Lopašić, rođena Waldherr (Beč, 7. I. 1838. – Karlovac, 1925.) položila je 1855. ispit za učiteljicu glavnih škola u Beču. Do godine 1858. bila je privatna učiteljica u Beču te se preselila s roditeljima u Zagreb. Naučila je hrvatski te je 1860. položila ispit iz hrvatskog jezika na Muškoj učiteljskoj školi. Godine 1864. otvorila je u Zagrebu privatnu školu u kojoj je poučavala djevojke francuskom i njemačkom jeziku te ženskom ručnom radu. Godine 1872. dobila je mjesto učiteljice na novootvorenom razredu za ženski ručni rad u Karlovcu, iz kojega se postupno razvila Viša djevojačka škola. Na Višoj djevojačkoj školi djelovala je do 1895. godine. Djela: *Praktični način za brzo i lahko učenje francuskoga jezika, polag glasovitog načina Dr. Ahna*. Dio I., Zagreb, D. Albrecht, 1863. Prevela je godine 1882. s francuskog jezika pripovijetku za stariju mladež *Romain Kalbris* Hectora Malota, a 1884. *Maleni rječnik* (Vocabalaire francais) Karla Pidta. Njena kratka biografija nalazi se i u knjizi *Znameniti i zaslužni Hrvati* (1925.–1925.). https://archive.org/stream/gradkarlovacopi00strogoog/gradkarlovacopi00strogoog_djvu.txt (Pristupljeno: 12. VII. 2020.).

⁹⁶ Ivan Banjavčić, hrvatski političar (Barilović, kraj Karlovca, 29. V. 1843. – Heidelberg, 7. X. 1913.). Pravo je studirao u Zagrebu, a doktorirao u Grazu. U Karlovac je 1874. godine otvorio odvjetničku kancelariju. Bio je gradski zastupnik u Karlovcu (1876.–1908.), karlovački podnačelnik (1895.–1903.) i gradonačelnik (1903.–1908.) te zastupnik u Hrvatskom saboru (1887.–1906.). Kao gradonačelnik Karlovca poticao je izgradnju grada i urbane infrastrukture (električna centrala, vodovod, kanalizacijska mreža). Promicao je izgradnju pučkih škola u gradu i u okolici te aktivno sudjelovao u radu mnogobrojnih gradskih društava i nacionalnih kulturnih ustanova, koje je i materijalno pomagao. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=5775> (Pristupljeno: 12. VII. 2020.).

⁹⁷ [V. D.] Vidjeti u: „Građani i škola, odsjek Žena i škola“? *Domaće ognjište, Karlovački Glasnik, Svjetlo*, 1899.

⁹⁸ [V. D.] Dotičnik je zbog duševne nesposobnost umirovljen.

⁹⁹ „U Karlovcu je osnivanje društva za potporu siromašne djece pokrenuo pučki učitelj Janko Tomić. Zalaganjem učitelja i učiteljica djevojačke i dječjačke pučke škole u Karlovcu osno-

vano je *Društvo za potporu siromašne djece* 29. svibnja 1874. godine, a potom i *Gospojinski odbor*, koji je zapravo radio oko napretka i procvata ovoga društva. Predsjednice društva bile su Ivana Turković, grofica Salis-Sevis, Terezija barunica Vranyczany i Adela Vrbanić, a blagajnica Terezija Teiner. Gospojinsko društvo osnovano je 1875. godine sa svrhom da podupire „siromašne i valjane učenike i učenice karlovačke pučke škole“. Lucija Benyovsky, Dobrotvorna gospojinska društva u Hrvatskoj, *Časopis za suvremenu povijest*, 1998., br. 1, str. 88.

¹⁰⁰ [V. D.] To su bile prve školske svečanosti u Hrvatskoj.

¹⁰¹ Aleksandar Rakodczay, hrvatski ban (Bratislava, 25. IX. 1848. – Trenkovo, 10. IV. 1924.). Podrijetlom je iz mađarske obitelji s posjedima u Hrvatskom zagorju. Završio je studij prava u Mađarskoj, od 1873. bio je pripravnik u hrvatskom ministarstvu u Budimpešti, od 1874. sudac u Somboru, Baji i Velikoj Kikindi, a od 1884. pomoćni referent pri Kraljevskom stolu u Budimpešti. Na poziv hrvatskoga bana K. Khuena-Héderváryja došao je u Zagreb 1885. na mjesto glavnog državnog odvjetnika te je 1886. postao sudac *Stola sedmorice*. Od 1893. bio je predsjednik Sudbenoga stola, zatim potpredsjednik (od 1898.) i predsjednik Banškoga stola (od 1905.) u Zagrebu. Nakon povlačenja s mjesta bana 1908. bio je imenovan predsjednikom *Stola sedmorice* (do 1912.). Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51697> (Pristupljeno: 13. VII. 2020.).

¹⁰² U originalnim tekstu rečenica nije sasvim razumljiva te smo dodali riječ „povedem“.

¹⁰³ „Odlukom Odjela za bogoštovlje i nastavu Kraljevske hrvatske – slavonske – dalmatinske zemaljske vlade od 17. srpnja 1901. godine ustrojena je Zemaljska viša djevojačka škola u Zagrebu kao samostalan zavod. Do tog je razdoblja ta škola, od osnutka 1893. godine, bila spojena s Kraljevskom zemaljskom ženskom stručnom školom pod nazivom Viša djevojačka škola. Prvim ravnateljem novoustrojene škole proglašen je Josip Gall, a škola je smještena u prostorijama zgrade Kraljevske realne gimnazije u tadašnjoj Elizabetinoj ulici. Zavod je prve godine upisalo 348 učenica. Na početku 1909. godine dolazi do novog preustroja zavoda na Zemaljsku višu djevojačku škola smjera trgovačko industrijskog i Zemaljsku višu djevojačku škola smjera kućanskog. Ova škola nastavlja djelovanje kao Zemaljska viša djevojačka škola smjera trgovačko industrijskog i kao slijednik bivše Zemaljske više djevojačke škole u Zagrebu. Za ravnateljicu škole postavljena Melanija Vidak. Školske godine 1909./1910. dobiva škola nove prostorije u zgradi u Draškovićevoj ulici. Škola je bila organizirana kao četverogodišnja (V., VI., VII. i VIII. razred), a prve školske godine upisano je bilo 417 učenica.“ http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_6311 (Pristupljeno: 12. VII. 2020.).

¹⁰⁴ [V. D.] Vidjeti u: *Gradanska škola*, god. III., br., str. 5.

¹⁰⁵ U godini osnutka Obrtne škole 1882. otpočela je nastava na stolarskom i bravarskom odjelu, dvije godine kasnije osnovan je keramički odjel, a 1892. započinje rad i Graditeljska škola. Predmeti su se često izrađivali prema nacrtima arhitekta Hermana Bolléa, dugogodišnjeg ravnatelja škole. Detaljnije: *Hermann Bolle i Obrtna škola u Zagrebu: 1882.–2002.: izložba u povodu 120 godina Škole primijenjene umjetnosti i dizajna, Škola primijenjene umjetnosti – Hrvatski školski muzej, Zagreb, 2002.*

- ¹⁰⁶ **Herman Bollé**, hrvatski arhitekt njemačkoga podrijetla (Köln, 18. X. 1845. – Zagreb, 17. IV. 1926.). Nakon završene graditeljske obrtne škole (1864. – 1867.) radio je u ateljeu H. Wiet-hasea u Kölnu, a od 1872. za F. von Schmidta u Beču te studirao arhitekturu na bečkoj Akademiji. Za boravka u Italiji (1875./1876.) upoznao je biskupa J. J. Strossmayera i I. Kršnjavoga te 1876. preuzeo gradnju đakovačke katedrale i nadzor restauracije zagrebačke crkve sv. Marka prema Schmidtovim planovima. Zbog intenzivne arhitektonske djelatnosti koju je započeo u Hrvatskoj, 1878. nastanio se u Zagrebu. Bollé je u Hrvatskoj izgradio više objekata pa se smatra jednim od najplodnijih i najuglednijih hrvatskih arhitekata (izdvajaju se gimnazija u Osijeku, od 1880; Kemijski laboratorij na Strossmayerovu trgu, 1882.–1884.; Evangelička crkva i općina, 1882.–1887; zgrade Muzeja za umjetnost i obrt i Obrtne škole, 1882.–1892.; kompleks Mirogoja, 1883.–1914., sve u Zagrebu); u romantičnom duhu idealiziranja stila obnavlja i restaurira hodočasnički kompleks u Mariji Bistrici (1878.–1883.), katedralu i nadbiskupski dvor (1880.–1905.) te više kaptolskih kurija (nakon 1880.) u Zagrebu. Prema njegovim nacrtima izvedeni su detalji zagrebačke urbane opreme: meteorološki stup (1884.) i vodoskok na Zrinjercu (1891.–1893.), ograda i portal Botaničkog vrta te ograda zgrade Bogoštolja i nastave u Opatičkoj 10 (1894.). Jedan je od osnivača Muzeja za umjetnost i obrt te Obrtne škole (1882.; 1892. u njezinu okviru osniva i Graditeljsku školu) koju vodi do umirovljenja 1914. godine. S učenicima i nastavnicima sudjelovao je na velikim izložbama u svijetu (Trst, 1882; Budimpešta, 1885. i 1886; Pariz, 1900). Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=8551> (Pristupljeno: 13. VII. 2020.).
- ¹⁰⁷ **Stjepan Tropsch**, hrvatski germanist (Vinkovci, 25. VIII. 1871. – Zagreb, 11. XII. 1942.). Germanistiku je studirao u Beču i Grazu, gdje je 1895. doktorirao. Od 1899. na Zagrebačkom filozofskom fakultetu bio je izvanredni, a od 1902. prvi redoviti profesor njemačkoga jezika i književnosti. Bio je predstojnik za bogoštovlje i nastavu u Hrvatskoj zemaljskoj vladi (1913.–1917.), narodni zastupnik vinkovačkog izbornoga kotara u Hrvatskom saboru (1914.–1918.) i dopisni član JAZU. <https://povijest.net/stjepan-tropsch/> (Pristupljeno: 12. VII. 2020.).
- ¹⁰⁸ **Milan Amruš**, hrvatski liječnik i političar (Brod na Savi, 1. X. 1848. – Zagreb, 26. V. 1919.). Studij medicine završio 1872. u Beču, kao vojni liječnik radio je u Zagrebu, Beču i Sarajevu, gdje je utemeljio modernu zdravstvenu organizaciju u BiH te bio imenovan zdravstvenim savjetnikom i izvijestiteljem za zdravstvo i veterinarstvo Zemaljske vlade. God. 1883. napustio je vojnu službu, otišao u Beč i studirao pravo, a studij je završio 1890. godine. Tijekom studija radio je u tamošnjem Institutu za patologiju te istraživao morfologiju bacila tuberkuloze. Njegova rasprava o toj temi, tiskana 1886., bitno je ubrzala prihvaćanje Kochovih zaključaka. Godine 1887. vratio se u Zagreb i uključio u politički život. Od 1887. do 1901. bio je zastupnik u Hrvatskom saboru, a u dva je navrata obnašao i dužnost zagrebačkoga gradonačelnika (1890.–1892.; 1904.–1910.). Od 1910. do 1912. bio je predstojnik vladina Odjela za bogoštovlje i nastavu. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=2371> (Pristupljeno: 13. VII. 2020.).
- ¹⁰⁹ **Potres u Zagrebu 1880.**, poznat i kao Veliki potres u Zagrebu, bio je jačine 8 stupnjeva Mercallijeve ljestvice, odnosno 6,3 stupnja po Richteru, s epicentrom na području Medvednice.

Razorio je mnoge zagrebačke zgrade, mnoštvo stanovništva pobjeglo je ili se iselilo u Beč, Graz, Maribor, Celje, Ljubljani i Trst, dvoje ljudi je poginulo, a 29 ih je teško ozlijeđeno. Rudolf Horvat, *Prošlost grada Zagreba*. Zagreb: August Cesarec, 1992., str. 67–71.

¹¹⁰ **Mittweida je grad** u slobodnoj državi Saksonija, u Njemačkoj.

¹¹¹ **O tome društvu** u našoj historiografiji još nitko nije pisao.

¹¹² **Milan Rojc**, hrvatski pravnik i političar (Zagreb, 28. IX. 1855. – Zagreb, 1. VI. 1946.). Nakon studija prava u Zagrebu i Beču bio je odvjetnik u Bjelovaru (od 1879.), predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu (1906.–1907., 1917.–1920.), poslanik u zajedničkom hrvatsko-ugarskom saboru (1907.) i zastupnik u Hrvatskom saboru (1914.). Na dužnosti predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu zauzimao se za osnivanje mnogih visokoškolskih ustanova, među kojima i Pomorske akademije u Bakru, Više pedagoške škole i Tehničke visoke škole u Zagrebu, Etnografskog muzeja, Medicinskog fakulteta i Veterinarske visoke škole u Zagrebu. God. 1920. proglašen je počasnim doktorom Sveučilišta u Zagrebu. Više o M. Rojcu vidjeti u: Željko Karaula, Prilozi za biografiju Milana Rojca (1855.–1946.), *Cris*, br. 1, 2011., str. 319–337.

¹¹³ **Vidjeti detaljnije u:** Ivan Bulić: *Vojna cenzura u Trojednoj kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji za vrijeme Prvog svjetskog rata*, 2007., Filozofski fakultet Zagreb (magistarski rad).

¹¹⁴ **Godine 1913. Knjižnica** ponovno mijenja smještaj. Iz zgrade današnjeg Rektorata s približno 110 000 svezaka knjižnične građe seli se u impresivnu secesijsku zgradu, na Trg Marka Marulića 21, u prvu zgradu koja je podignuta samo za potrebe knjižnice. Projektirana za fond od 500 000 svezaka ubrzo je nadmašila svoje potrebe i postala pretijesnom za pohranu 2 500 000 svezaka – knjiga, časopisa, novina te posebno vrijednog fonda svojih zbiraka. <https://www.nsk.hr/povijesni-pregled/> (Pristupljeno: 13. VII. 2020.).

¹¹⁵ **Elza Kučera**, hrvatska psihologinja (Vinkovci, 22. X. 1883. – Zagreb, 22. VI. 1972.). Studirala je „specijalnu filozofiju i psihologiju“ u Beču te nastavila studij u Zagrebu i Zürichu, gdje je 1909., kao prva žena iz Hrvatske, doktorirala iz psihologije. Bila je i prva žena knjižničarka u Hrvatskoj: od 1909. do umirovljenja 1944. radila je u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, gdje je od 1920. do 1942. bila ravnateljeva zamjenica. Suosnivačica je *Društva bibliotekara Hrvatske* (1948). Vidjeti detaljnije u: Ivica Zvonar, Kratki osvrt na korespondenciju između Franje Fanceva i Elze Kučera, *Podravski zbornik*, br. 29, 2003., str. 113–124.

¹¹⁶ **Marcel Vidačić** (Križevci, 13. I. 1885. – Zagreb, 29. III. 1948.), hrvatski knjižničar i pisac.

¹¹⁷ **Misli na slom Austro-Ugarske** u Prvom svjetskom ratu i stvaranje nove države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u prosincu 1918. godine.

¹¹⁸ **Vestibul** (lat. *vestibulum* – predvorje, trijem, ulaz)

¹¹⁹ **Skice ovih radova krajiških** nastavnika nalaze se u Dominkovićevoj ostavštini u NSK Zagreb.

¹²⁰ **Jan Ámos Komenský**, češki pedagog, filozof i teolog (Nivnice, 28. III. 1592. – Amsterdam, 15. XI. 1670.). Teologiju i filozofiju završio je u Herbornu i Heidelbergu (1614.). Bio je učitelj, svećenik Češke braće, ravnatelj, rektor latinske škole te senior i biskup Češke braće (1648.). U izvornom udžbeniku latinskoga jezika *Otvorena vrata jezika* (*Janua linguarum*

reserata), *Didaktici* (*Didactica*) i *Velikoj didaktici* (*Didactica magna*) isticao je pansofijska mo- trišta pa se smatra osnivačem *Pansofijske škole*. U Amsterdamu je objavio sabrana pansofijsko-pedagoška djela na latinskome, *Sveopća didaktička djela* (*Opera didactica omnia*, 1656.–1670.). Komenský je potaknuo razvoj odgoja, školstva i novovjekovne pedagoške znanosti. Svoje zamisli o novom odgoju te o povezivanju vjere i znanosti izložio je u enciklopedijskom djelu u sedam dijelova, od kojih su tiskana dva, *Panegersia* i *Panaugia*. U *Velikoj didaktici* Komenský je sustavno prikazao ustroj odgoja, školstva i nastave te dao univerzalan oblik „laka, brza i temeljita obučavanja svih u svemu“. Uveo je načela zornosti, postupnosti, svjesnosti i sustavnosti, prema kojima su organizirani školski sustavi i nastava u školama širom svijeta. Zauzimao se za nastavu na materinskom jeziku. Proglašen je „učiteljem narodâ“. Komenský je utemeljitelj novovjekovnoga školskoga sustava i moderne pedagoške znanosti. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=32559> (Pristupljeno:12. VII. 2020.).

¹²¹ Zmaj Jovan Jovanović, srpski književnik (Novi Sad, 24. XI. 1833. – Srijemska Kamenica, 3. VI. 1904.).

¹²² [V. D.] Dr. Iso Kršnjavi, Primjetbe, 1919.

¹²³ Rukopis „Obnove školstva“ Vjekoslava Dominkovića nalazi se u njegovoj ostavštini u NSK Zagreb.

LITERATURA

- Bačić, Nikola (ur.) (1930.), *Zakon o narodnim školama u kraljevini Jugoslaviji od 5. decembra 1929. god. s objašnjenjem*. Zagreb: Tisak i naklada knjižare St. Kugli.
- Bajagić, Dušan (2006.), Stjepan Radić kao ministar prosvjete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, *Tokovi istorije*, vol. 4, str. 139-158.
- Cuvaj, Antun (1909., 1911., 1913.), *Grada za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije*. Zagreb: Trošak i naklada kr. hr.-slav.-dalm. zem. vlada, Odjela za bogoštovlje i nastavu, 1909., sv. III., str. 116-123, 141-152; 1911., sv. VI., str. 182; sv. VII., str. 19; 1913., sv. IX., str. 351; sv. XI., str. 315-320.
- Cuvaj, Antun (ur.) (1910.), Školski zakon od 31. listopada 1888. s provedbenim naredbama i načelnim rješidbama. Zagreb: Kr. hrv. slav.-dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu.
- Demarin, Josip (1954.), *Povijest i razvitak viših pedagoških škola u Hrvatskoj*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1954.
- Dobrić, V. (1906.), Književni rad naših učitelja. *Učiteljski glas*, 8, br. 1, str. 6-7; br. 7, str. 48-49.
- Dominković, Vjekoslav (1891.), Školski vrt više djevojačke i dječjačke škole u Karlovcu. *Školski vrt*, br. 9, str. 132.-135; br. 10, str. 158; br. 11, str. 170.-171; br. 12, str. 185-187.
- (D.V.-ć) Dominković, Vjekoslav (1896.), Uzrok današnjim neuspjehu uzgoja. *Škola* (Karlovac), VII., br. 5, str. 81-84.
- Dominković, Vjekoslav (1896.), Prvi sastanak austrijskih građanskih škola. *Škola* (Karlovac), VII., br. 10, str. 167-168.
- Dominković, Vjekoslav (1896.), Ravnatelj. *Škola* (Karlovac), VII., br. 7, str. 109-111; br. 8, str. 125-128; br. 9, str. 142-145; br. 10, str. 157--160.
- Dominković, Vjekoslav (1897.), Školski nadzornik. *Škola* (Karlovac), VIII., br. 7, str. 105-107.
- Dominković, Vjekoslav (1900.), Žena u budućnosti. *Škola* (Karlovac), XI., br. 12, str. 177-180.
- Dominković, Vjekoslav (1901.), Preustrojstvo viših djevojačkih škola. *Napredak*, br. 29, str. 465-484; br. 30, str. 484-485; br. 32, str. 521-523; br. 35, str. 569-572.
- Dominković, Vjekoslav (1902.), Julije Fras, *Napredak*, br. 46, str. 732-735; br. 47, 748-751; br. 48, str. 765-766.
- Dominković, Vjekoslav (1908.), *Naša djeca*. Zagreb: Tisak i naklada svjetlotiskarskog zavoda R. Mosinger.

- Dominković, Vjekoslav (1913.), Dragojla Lopašić 1838.-1913., *Škola*, br. 12, str. 177-180.
- Dominković, Vjekoslav (1919.), Za reformu naše škole. *Hrvatski učiteljski dom*, XII., br. 1-2, str. 5-6; br. 3-4, str. 19-20.
- Dominković, Vjekoslav (1923.-1924.), Kratak osvrt na razvitak građanskih škola u Hrvatskoj i Slavoniji. *Gradanska škola*, br. 1, str. 7, 10.
- Dominković, Vjekoslav (1925.), Važnost građanske škole, *Gradanska škola*, br. 2, str. 29-32
- Dominković, Vjekoslav (1928.-1929.), Smrt bivšeg ministra Stjepana Radića, *Gradanska škola*, br. 2, str. 50-51.
- Dominković, Vjekoslav (1929-1930.), Dr. Frierdich Dittes, *Gradanska škola*, br. 4, str. 97-98.
- Dominković, Vjekoslav (1932.), *Jubilarna spomenica Saveza udruženih nastavnika i nastavnica građanskih škola Kraljevine Jugoslavije 1921-1931.*, Novi Sad, str. 349-350.
- Dominković, Vjekoslav (1945.), *Hrvatska enciklopedija*, sv. V. Zagreb: Naklada hrvatskog izdavačkog zavoda, str. 191.
- Dominković, Vjekoslav (1993.), *Hrvatski biografski leksikon*, 3, Č – Đ. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, str. 500-501.
- Dominković, Vjekoslav (2001.), *Hrvatska enciklopedija*, 3, Da – Fo. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, str. 206.
- Dominković, Vjekoslav. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=15868> (Pristupljeno: 2. rujna 2020.).
- Društvo za poljepšavanje grada Karlovca, *Sloga*, br. 6, 15. II. 1914., str. 1.
- Fabijanić, Nenad (2010.), Između secesije, neoklasicizma i moderne, *Prostor*, 1[39], br. 18, str. 22.
- Franković, Dragutin (ur.) (1958.), *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Franković, Dragutin; Pregrad, Zlatko; Šimleša, Petar (1963.). *Enciklopedijski rječnik pedagogije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Franković, Dragutin; Ogrizović, Mihajlo; Pazman Dragutin (ur.) (1971.), *Sto godina Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj 1871. — 1971*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Franković, Dragutin (1978.), *Davorin Trstenjak – borac za slobodnu školu*, Školska knjiga, Zagreb, str. 37-40.
- Gaćina Škalamera, Sonja (2004.), Dinamika razvoja osnovnih i srednjih škola u Hrvatskoj od 1900. do 1940. *Anali za povijest odgoja*, vol. 3, str. 83-111.
- Glasonoša*, br. 21, 18. VI. 1905., str. 3.
- Glavna skupština, *Jutarnji list*, br. 132, 6. VIII. 1912., str. 3.
- Izveštaj o radu učiteljske skupštine okruga petrovaradinskog u Zemunu rujna 1881., *Školski list*, br. 22, 30. XI. 1881., str. 344.
- Knežević, Snježana (2013.), Sveučilišna biblioteka u Zagrebu: nastanak i mjesto, estetska i simbolička obilježja, *Zgrada Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu: 1913.-2013*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, str. 12.

- Krajačić, Ljudevit (1908.), Vj. Dominković. „Naša djeca“. *Narodni glas*, 3, br. 27.
- Lauš, Mirko; Munjiza, Emerik (2010.), *Pedagoška hrestomatija: Izbor tekstova hrvatskih pedagoga*. Osijek: Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayer u Osijeku; Filozofski fakultet.
- Lukić, Miloš (1992.), *Petrovaradin u prošlosti*. Novi Sad: Istorijski muzej Vojvodine – Opštinski SUBNOR, str. 75-78.
- Martinović, Ivan (1905.), Građani i škola. *Napredak*, 46, br. 32, str. 525-527; br. 33, str. 542-543.
- Miljković, Dubravka; Batinić, Štefka (2011.), Iz povijesti hrvatskoga srednjeg školstva u razdoblju od 1918. – 1940. *Napredak*, 152, br. 3-4, str. 495-519.
- Mollinary, Antun (1905.), Sechshundvierzig Jahre im österreich-ungarischen Heere, 1833. – 1879., Vol. I.-II., O. Füssli (46 godina u Austro-ugarskoj vojsci, 1833.-1879.)
- Munjiza, Emerik (2009.), *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku; HPKZ Ogranak Slavonski Brod.
- Mušanović, Marko; Lukaš, Mirko 2011. *Osnove pedagogije*. Rijeka: Hrvatsko futurološko društvo.
- Nagradjene škole na izložbi u Osijeku god. 1889. *Svjetlo*, br. 10, 9. III. 1890., str. 2.
- Narodne novine*, br. 146, 26. VI. 1884., str. 4.
- Naše pučko školstvo godine 1903.-1904. *Napredak*, br. 33, 1905., str. 524.
- Nečuvano bezdušje. *Svjetlo*, br. 39, 27. IX. 1891., str. 3.
- Pedesetogodišnjica Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora (1923.). Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, str. 198, 199, 209, 211.
- Pleše, Branko (1993.), Dominković Vjekoslav. *Hrvatski biografski leksikon*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=5159>
- Povodom premještenja urednika i izdavača „Škole“. *Banovac*, br. 36, 30. VIII. 1902., str. 3.
- Radovanović, Slobodan (2006.), *Petrovaradinski komunitet 1702.-1849.*, Petrovaradin, str. 280.
- Rukavina, Josip (1928.-1929.), Vjekoslav Dominković. *Gradanska škola*, 5, br. 10, str. 321-323.
- Rukavina, Josip (1944.), Vjekoslav Dominković. *Napredak*, 85, br. 1-2, str. 42-44.
- Ruzmaul, Ivan (2008.), *Spomenica Prve osnovne škole Petrinja*. Petrinja: Prva osnovna škola Petrinja.
- Slobodni vojni komunitet Petrovaradin (1702.-1918.)* (2013.), Novi Sad: Arhiv Vojvodine, str. 15-16.
- Strohal (1906.), *Grad Karlovac opisan i orisan*. Karlovac: Trošak piščev, str. 200-205.
- Strugar, Vladimir; Vrgoč, Hrvoje (2001.), *Doprinos pedagogiji i školskoj praksi: Sto četrdeset godina časopisa Napredak 1859. – 1999*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Strugar, Vladimir (2003.), Časopisi za odgoj i izobrazbu u Hrvatskoj u XX. stoljeću. *Anali za povijest odgoja*, br. 2, str. 225-240.
- Strugar, Vladimir (2019.), *Napredak 1910. – 1945.: Bibliografija*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Svečani završetak školske godine, *Svjetlo*, br. 27, 8. VII. 1900., str. 11.
- Svjetlo*, br. 23, 5. VI. 1892., str. 3.
- Svjetlo*, br. 38, 18. IX. 1898., str. 3.
- Szabo, Agneza, Gradska uprava i privredni razvoj Karlovca 1884.-1914. (1989.), *Historijski zbornik*, str. 183-210.

- Szabo, Agneza; Gross, Mirjana (1992.), *Prema hrvatskom građanskom društvu, društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus.
- Školske vijesti, *Narodne novine*, 3. X. 1885., str. 3.
- Viša djevojačka škola, *Glasonoša*, br. 50, 12. XII. 1909., str. 3.
- Voćarska udruga u Karlovcu, *Glasonoša*, 28. III. 1909., str. 3
- Vrbetić, Marija; Szabo, Agneza (1989.), *Karlovac na razmeđu stoljeća*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vukasović, Ante (2015.), *Likovi istaknutih hrvatskih pedagoga*. Zagreb: Školske novine, str. 21-42.
- Vukelić, Vilma (2003.), *Tragovi prošlosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Za reformu naše škole (1919.), *Hrvatski učiteljski dom*, br. 1-2, 20. I.; br. 3-4, 20. II. 1919.
- Zakon ob ustroju pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. U: Milan Matijević (ur.) (1994.), *Prilozi razvoju pluralizma u odgoju i školstvu*. Zagreb: Institut za pedagoška istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, str. 3-41.
- Zatezalo, Đuro (1970.), *Radovi i grada iz dalje i bliže prošlosti*. Karlovac: Historijski arhiv, str. 471.
- Žalac, Tomo (1983.), *Napredni pokreti i organizacije prosvjetnih radnika u Hrvatskoj 1865. – 1981*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, str. 88, 157, 158-160.
- Ženski uzgoj i obuka u kuhanju. *Karlovački glasnik*, br. 7, 12. XI. 1899., str. 1.
- Župan, Dinko (2013.), *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868-1918)*. Osijek – Slavonski Brod.

KAZALO POJMOVA

A

Akademija (učiteljska) 56
aktivna škola 22, 27-28, 33, 38-39, 61-62, 155
analfabet 66, 142, 156, 159
Austro-Ugarska Monarhija 175

B

bečki *Pädagogium* 10, 13-14, 17-18, 21, 35, 38, 42, 64, 171, 175, 178

C

Crkva 19-20, 58, 64, 66, 97, 104-105, 113, 116, 120, 127, 135, 146-147, 150, 156, 163, 173, 183

D

djelovanje škole i obitelji 6, 51, 63, 164
društvo-udruga:
 Društvo učitelja viših pučkih (građanskih) škola 31, 34, 41
 Društvo za poljepšanje grada Karlovca 28, 188
 Gospojinsko društvo sv. Vjekoslava 25, 47, 143, 147
 Hrvatski pedagoško-književni zbor 13, 19, 29, 39-41, 60, 67, 170-171, 176, 181, 188-189
 Savez hrvatskih učiteljskih društava 24, 31, 41, 61, 181
 Učiteljska zadruga – društvo za potporu učiteljske siročadi 40
 Učiteljsko društvo kotara karlovačkog i grada Karlovca 27

F

funkcionalni doplatak 95, 142

H

Herbartov verbalizam 6, 49-50, 52, 55, 135, 138, 164
Hrvatski školski muzej 11, 30, 67, 101, 167-168, 175, 182, 184
hrvatsko Sveučilište 25, 30, 173-176, 180, 184, 189
Hrvatsko-ugarska nagodba 19-20

I

instrukcije 113, 126, 131
intelektualni rad 6, 39, 53, 64, 164

K

katehete 20, 107-108, 147

konferencija županijskih školskih nadzornika 96

Kraljevina Hrvatska i Slavonija 20, 33

Kraljevina SHS 33-34

Kraljevska realna gimnazija 26, 33, 182

Kraljevska sveučilišna knjižnica 5, 32-33

Kraljevska zemaljska obrtna škola 21, 23, 31-32, 38, 42-43, 52, 55-56, 65-66, 74, 82-83, 135, 142, 148-152, 154-155, 164, 173, 180, 182-183

kućni red 45, 90, 105, 141

M

ministarstvo prosvjete 9, 33, 167-170

N

nastava

individualizirana nastava 39, 62

nastavne metode 13

nastavni jezik 24, 66, 127, 131

nastavni plan i program („naučna osnova”) 159

nova škola 5, 38-39, 46, 62

novine časopisi:

Domaće ognjište 40, 47, 70-71, 171, 181

Glasonoša 27-28, 188, 190

Gradanska škola 9, 34, 45, 71, 76, 131, 159, 180, 182, 188-189

Hrvatski učitelj 24, 33, 40-41, 45, 71, 188, 190

Hrvatski učiteljski dom 33, 40-41, 45, 71, 188, 190

Karlovački glasnik 190

Luč 40

Napredak 17, 30, 34, 40, 44, 67-70, 122, 125, 141, 170, 172, 187, 189-190

Narodne novine 22-23, 189-190

Narodni glas 14, 189

Nastavni vjesnik 40

Obća pučka škola 40

Obzor 22, 68, 141-142, 168

Preporod 40

Svjetlo 23, 27, 29, 141, 168, 181, 189-190

Škola 5-6, 24, 28, 35, 40-41, 44, 46-48, 53, 60, 68-71, 77, 93, 104, 128, 143, 150, 164, 168-169, 171, 175, 182, 187-188

Školski prijatelj 24, 40, 125, 177

Školski vrt 6, 40, 54-55, 67-68, 187

Tumač 40

Vijenac 112, 125

Zora 40

O

obitelj roditeljski dom:

odgoj u obitelji 80

odgoj u obitelji i darovitost 82

ocjenjivanje 48, 50, 132, 135

odgoj i obrazovanje djevojčica 46

odgojno-obrazovni sustav 64, 164

odgojno sredstvo 6, 50

Odjel za bogoštovlje i nastavu 20, 187

opetovnica 19, 66, 74, 163

P

pedagogija:

eksperimentalna pedagogija 62

kulturna pedagogija 39-40

pedagog 3, 9-11, 14, 16-17, 21, 24-25, 28, 30, 38-41, 44, 46, 48-49, 53, 59-60, 62, 67, 76, 78-79, 82, 104, 109, 115-123, 125, 128-129, 156, 159, 163, 165, 167, 170-173, 175-180, 184-185, 188-190

predstojnik za bogoštovlje i nastavu 32, 137, 183

preopterećenost 6, 13, 52-53, 63, 164

preparandija 13, 17, 49, 62, 65-66, 86, 94, 108-109, 111-113, 124, 176, 190

privatna trgovačka škola 110

R

radna škola 9-10, 13, 15, 17-32, 34-35, 37-53, 55, 57-62, 64-65, 71, 74, 76, 82, 84-88, 90-92, 95-102, 104-106, 108-109, 111-113, 115-116, 118, 120-121, 123-143, 146-150, 152, 155-160, 163-165, 168, 170-171, 173, 178-183, 188-189

radni odgoj 64

rad u skupinama 39

ravnatelj/ravnateljica:

privremeni ravnatelj 22

reforma škole 64, 164

roditeljski uzor 63, 164

ručni rad 23-24, 42, 65, 142, 181

S

samostalni rad 49, 57, 76, 79, 82, 108, 156, 158-160

samostalno mišljenje 57, 79, 82, 156, 158-160

sekularizacija školstva 15

slobodni duhovni rad 39

Sokolska čitaonica 14

stara škola 5, 9-11, 13-15, 17-22, 24-36, 38-53, 55-59, 61-67, 71, 73-74, 76, 78, 82-89, 91-92, 95-113, 115-143, 145-152, 154-161, 163-165, 168, 170-171, 173, 176-177, 180-185, 187-188

svjetovni odgoj i obrazovanje 14, 164

Š

škola:

glavna dječjačka škola 100, 140

građanska škola 5-7, 9-10, 13-14, 18-22, 24, 30-31, 33-38, 41-46, 50-52, 56, 61-62, 64-66, 71, 73-77, 83, 86-88, 92, 95, 98, 100, 102-103, 112, 115-117, 120, 122, 125-133, 135-138, 141-142, 147, 152, 158-159, 161, 163-165, 167-168, 170-172, 178-180, 182, 187-189

konfensionalna škola 66

muška učiteljska škola 14, 177, 181

osnovna škola 6, 11, 13-14, 18-19, 21, 23-25, 30, 33, 38-39, 43-45, 47, 51, 55-56, 58, 61, 64-67, 73-75, 77-79, 82-83, 95-96, 104, 106, 111-113, 120, 122, 128, 132, 141-143, 147, 149-150, 158-159, 161, 163, 170-171, 178, 182, 188-189

privatna škola 19, 25, 29, 48, 66, 108, 110-111, 116, 124, 150, 181

pučka škola 14, 17, 19, 21, 24-25, 30-34, 37, 40-43, 45-46, 61, 64-68, 87, 91, 117, 138, 147, 163-165, 168-169, 171, 176, 180-182, 189-190

slobodna škola 10, 14-15, 18-20, 39, 52, 76, 82, 164, 181, 188

srednja škola

srpska autonomna škola 20, 25

šegrtska škola 25, 140

škola za domaćice 5-6, 25, 45, 47, 66, 70, 77, 143-144, 171

učiteljska škola 13-15, 18-19, 22, 24-26, 28, 30-31, 33, 35, 39-43, 45, 51, 56-58, 60-62, 65-66, 76, 86-88, 91, 93, 103, 106, 111-112, 116-126, 129, 134-135, 137, 142, 147-148, 160, 171, 175, 177-178, 180-181, 190

viša djevojačka škola 5, 13, 19, 21, 23-27, 29-31, 33-34, 38, 42-43, 45-47, 50, 54, 62, 68-69, 77, 79, 98, 103, 129, 135, 140-142, 146-148, 163, 168-169, 177, 181-182, 187, 190

viša i niža djevojačka škola 31

viša pučka škola 19, 21, 24-25, 31, 33-34, 40-42, 45-46, 61, 64, 66, 91, 138, 147, 163-165, 168-169

školska disciplina 52

školska kuhinja 29, 47, 143

školski birokratizam 31, 83

školski vrt

botanički vrt 55, 138, 180, 183

školski zakoni 13

T

tjelesna kazna 149

tjelesni odgoj 164

tjelesni rad 82

U

učitelj

- građanski učitelj 71, 95, 116-117, 126
- nadučiteljski ispit 86, 125
- otac hrvatskog učiteljstva 39, 67
- podučitelj 17, 37, 40, 103, 105-106, 108, 111, 115, 119-120, 125-127
- privremeni pomoćni učitelj 142
- profesor građanske škole 112
- učiteljska skupština 22, 32, 39-41, 58, 60-62, 188
- vježbenik 17, 28, 37-38, 86, 101, 105, 113, 115, 124

učiteljsko udruživanje 13, 39, 41, 45, 61

uprava i nadzor

- kotarsko školsko vijeće 57
- mjesni školski nadzornik 17, 19, 26, 28, 31, 44, 57, 87, 93, 115, 131, 146-148
- mjesno školsko vijeće 57
- okružni školski nadzornik 110, 116, 132
- školski nadzornik 6, 13-14, 17, 19-20, 24, 26, 28-31, 44, 57-58, 65, 68, 85, 87-88, 90-93, 96-98, 101, 104, 110, 115-116, 120, 126, 130-132, 146-148, 151-152, 172, 176, 179, 187
- školski odbor 19, 26, 28, 34, 58, 61, 95, 100, 132, 140, 143, 146-147, 182
- školski savjetnik 85-86, 92, 120, 149-150, 154, 174
- školsko vijeće 28, 57, 73, 83, 100, 120, 132-133, 139
- zemaljski školski nadzornik 19, 28, 31, 87, 115-116, 126, 130, 148
- zemaljsko školsko vijeće 28, 57

uzroci neuspjeha 6, 52-53, 63, 164

V

verbalizam 6, 31, 49-50, 52, 55, 63, 118, 135, 138, 140, 164

Vojna krajina:

- razvojačenje 18, 20, 172-173
- ukidanje Vojne krajine 20
- Vojno ministarstvo 18, 122
- Vojno zapovjedništvo 18, 85, 87, 92, 115-116, 122, 125

Z

Zakon ob ustroju pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji (1874.) 65, 190

Zakon od 31. listopada 1888. o uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji (1888.) 66

Zakon o građanskim školama (1931.) 30, 42, 159, 164, 171

Zakon o narodnim školama (1929.) 42, 66, 171, 187

Zbirka zakona i naredbah za Vojnu krajinu (1871.)

Propis o nadzoru učionah u vojnoj Krajini 57

Propis o nastavi u pučkih učionah vojne Krajine 42, 172

Propis o obrazovanju učiteljah i učiteljicah za pučke učione u vojnoj Krajini 195

zdravlje 6, 53-54, 60, 64, 81, 134, 147, 164, 179

Zemaljska naklada školskih knjiga i tiskanica 19

znanstveno školovanje učiteljstva 164

KAZALO IMENA

A

Albrecht, K. 99
Amruš, M. 149
Arnold, Đ. 25

B

Bach, Gj. 26, 109
Bach, V. 26, 109
Bajagić, D. 35
Basariček, S. 10, 39-40, 62
Batiniš, Š. 2, 11, 42, 67
Beer, K. 106
Beer, V. 119-120
Begović, I. 147
Begović, N. 26, 146
Bezić, K. 10
Biljan, M. 79, 82, 86, 116
Binet, A. 38, 49, 107, 139
Blanch 134
Blažeković, V. 27-28
Bogišić, B. 85-86
Bollé, H. 149-150
Brida, M. 10
Brühl 21, 123-124

C

Claparède, E. 38
Clar 134, 165
Cousinet, R. 39
Cuvaj, A. 18, 24, 42, 58, 61, 87, 89, 91, 102, 115, 117-119, 121, 140, 151
Cuvaj, S. 24
Cvetišić, K. 14, 26, 116, 118
Cseh, E. 174

Č

Čivić, A. 111
Čop, M. 10

D

Defrančeski, A. 39
Demarin, J. 40
Demarin, M. 39
Deželić, V. 33, 102, 153-154
Dimić, T. 116
Dittes, F. 5, 13-15, 21, 41-42, 53, 55, 64, 68, 82, 117-122, 124, 130, 138, 158, 163, 165
Divić, F. 124, 130
Dominković, Lj. 26, 30, 32
Dottrens, R. 39
Dubravčić, F. 116
Dumbović, I. 10
Dürer, D. 26
Dürr, F. 101, 124
Dürr, K. 101, 106

F

Fabijanić, N. 33
Fabković, M. 10, 40
Fabković, S. 10, 24, 40
Ferdinand, car 103
Ferković, I. 125
Fernkorn, A. D. 122
Ferrière, A. 39
Ficker, P. 39
Filipović, general 99
Filipović, I. 10, 19, 24, 39-40, 61-62, 67
Finack, I. 26
Franković, D. 10, 20, 24-25, 46, 67
Fras, J. 29, 70

G

Gaćina Škalmera, S. 42
 Gaj, Lj. 7, 14, 35, 39, 43, 48, 50, 52, 57, 64,
 74, 77, 79-80, 82, 105-106, 110, 119-120,
 157-158
 Gall, J. 148
 Gaudig, H. 39
 Gjoić, F. 106
 Golik, J. 152-153
 Grois 113
 Gross, M. 20
 Gruić, Z. 100, 105-106, 108, 124

H

Hadžić, N. 69
 Hanel, J. 127-128
 Herbart, J. F. 6, 39, 50, 52-53, 55, 118-119,
 135-136, 138, 158, 164
 Herout, V. (ako bude recenzent) 2, 11
 Herrman 134
 Higý-Mandić, F. 39-40, 62
 Hoić 117
 Homer 93
 Horbec, I. 67
 Horvat, B. 10
 Horvat, Gj. 139, 143
 Hostinek, J. 125

J

Jagrović, M. 33
 Jambrišak, M. 10, 116, 121
 Jelačić, J. 112, 122
 Jindra, R. 10
 Jovanović, Paja 113
 Jozefović, J. 26

K

Karaula, Ž. 3, 5, 10
 Karavelova, Lj. 18
 Kaschel 90
 Kerschensteiner, G. 39
 Key, E. 38
 Khuen-Héderváry, D. 163
 Kirin, J. 67, 117

Klaić, F. 19, 107
 Klein, E. 104, 133
 Knežević, A. 87
 Knežević, S. 32-33, 87
 Knirr, J. 86
 Koller, A. 101, 106
 Komenský, J. A. 53
 Koščević, V. 10, 39, 62
 Kotva, J. 111-112
 Krajačić, Lj. 31
 Kršnjavi, I. 46, 58-59, 91-92, 100, 103, 135,
 141, 150, 158
 Ksaver Leubner, F. 131
 Kučera, E. 98, 153
 Kujundžić, N. 10
 Kvaternik, E. 109

L

Lange, F. W. 104
 Locke, J. 53
 Lopašić, D. 24, 26-27, 142
 Lubynski, R. 33
 Luger, P. 111
 Lukaš, M. 25
 Lukić, M. 18
 Ljubunčić, S. 10, 39, 62

M

Majcan, F. 69
 Marjanović, I. 10
 Markovac, J. 10
 Markovac, M. 10, 39
 Martinović, I. 31, 45
 Matičević, S. 10, 39-40, 62
 Matković 111
 Matoš, A. G. 18
 Mažuranić, I. 19-20, 66-67, 163
 Meumann, E. 38
 Mikaević, A. 111
 Mikaević, F. 111
 Miljković, D. 42
 Minichreiter, A. 30
 Modéc, Lj. 10, 39-40
 Mohr, J. 113, 116
 Mollinary, A. 18, 55, 87, 92, 99, 115, 117-
 118, 122-123, 125, 127-128, 138

Montessori, M. 39
 Morović, A. 17, 37, 113
 Müller, A. 112
 Munjiza, E. 19-20, 67
 Mušanović, M. 25

O

Ogrizović, M. 10, 67
 Okrugić, I. 105
 Orešković, P. 116

P

Pacel, Lj. 26, 32
 Pašić 24, 26-27, 35, 142
 Pataki, S. 10, 39-40, 62
 Paulić, G. 29, 71
 Pejačević, L. 95
 Pestalozzi, J. H. 53, 55, 138
 Petkovšek, I. 128-129
 Petz, V. 40
 Piaget, J. 38
 Pinter, I. 70
 Pivac, J. 10, 53, 99, 160
 Pogačić, M. 10
 Polić, M. 10
 Pollak 85
 Popović, C. 85, 104-105
 Popović, J. 105, 116
 Posilović 99
 Pregrad, Z. 10, 46
 Previšić, V. 10
 Puževski, V. 10

R

Rabelais, F. 158
 Radej, I. 110-111
 Radić, S. 35, 71
 Radočaj, F. 111
 Radojčić, M. 112-113
 Radosavljević, P. 39, 84
 Rakovski, G. 18
 Robotić, M. 10
 Rodić, G. 93
 Rojc, M. 33, 70, 152
 Rosić, V. 10
 Rukavina, J. 17, 32, 36
 Ruzmaul, I. 34

S

Sabljak, S. 85, 92
 Salvator, L. 99
 Schreibner, O. 39
 Sgurić, F. 88, 102-103, 115, 125-127
 Simić 93
 Simonović 111
 Soljanović, M. 111
 Spillaner 115
 Staničić, S. 10
 Steiner, R. 39
 Sten, W. 10, 24-25, 39, 44, 52, 62, 93, 109, 139, 145, 147, 155, 161
 Stipetić, J. 14, 29, 68, 116-117, 148
 Stipić, B. 125-126, 128
 Stojanović, M. 10, 17, 40, 62, 67, 109-111, 113-114, 119-120
 Strehl 109
 Strohal, R. 26
 Strossmayer, J. J. 18, 24, 58, 96, 99, 111
 Strugar, V. 3, 5, 10
 Sunkunda, Z. 93
 Szabo, A. 20, 23

Š

Šimleša, P. 10, 46
 Šimunović, I. 24
 Širola, S. 28-29
 Šljivarić, M. 111
 Šomek 144
 Švoger, V. 67

T

Teiner, T. 39
 Thorndike, E. 38
 Tkalčić, M. 10
 Tomašević, P. 111
 Tomić, J. 26, 145
 Tomić, P. 103
 Tropsch, S. 149
 Trstenjak, D. 10, 24-25, 39, 62, 139, 145, 147
 Truhelka, J. 10, 29
 Trunk 85, 101

Turić, J. 39, 62

Turković, I. 26

U

Uhlir (Uhlür), M. K. 88-90, 92, 131

Unterweger, F. 85

V

Vavroh, A. 116-117

Vidačić, M. 153

Vlaisavljević, I. 116

Vogt, C. 21, 123

Vončina, I. 137

Vraz, S. 149

Vrbanić, J. 140, 143

Vrbetić, M. 23

Vrgoč, H. 10

Vukasović, A. 10, 87-88, 92, 115, 126

Vukasović, Ž. 88

Vukičević, L. 111

Vuk-Pavlović, P. 10, 39-40, 62

Vurdelja, D. 125-126

W

Weiss, Ch. 128

Welko, J. 119

Woska, I. 115-116, 125-126, 128

Z

Zatezalo, Đ. 29

Ž

Žalac, T. 62

Žažinac, N. 144

Železny, A. 17, 101, 111

O AUTORIMA

Vladimir Strugar (Bjelovar, 1946.), izvanredni je profesor, pedagog, član suradnik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, upravitelj Zavoda za znanstveno-istraživački i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Bjelovaru te od 2000. do 2003. ministar prosvjete i sporta. Bibliografija obuhvaća oko 500 bibliografskih jedinica. Samostalni je autor 13 knjiga, suautor 23 i urednik 43 knjige. Objavio je oko dvije stotine članaka u zbornicima i pedagoškim časopisima. Sudjelovao je na 68 znanstvenih i znanstveno-stručnih domaćih i međunarodnih

skupova. Objavljivao je članke iz različitih pedagoških područja, primjerice didaktike, povijesti pedagogije i školstva, profesionalnog razvoja učitelja, odgoja i obrazovanja darovitih učenika, obrazovanja odraslih, obrazovne politike i dr. Bio je vanjski suradnik Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Učiteljskog fakulteta u Zagrebu i njegova Odsjeka u Čakovcu. Dobitnik je Nagrade *Ivan Filipović* za životno djelo u području znanstvenog rada (2013.).

Izvod iz bibliografije

Samostalne knjige: *Nadareni učenici u procesu obrazovanja* (1988.); *Biti učitelj* (1993.); *Bibliografija bjelovarskog školstva 1876.-1993.* (1994.); *Bjelovarsko-bilogorska županija* (1996.); *Teorijski, metodološki i društveni aspekti pojave darovitosti: bibliografija* (1997.); *Promjene odgojno-obrazovnog sustava: izabrana bibliografija* (2006.); *Zatvorena vrata budućnosti: rano napuštanje srednjoškolskog obrazovanja* (2011.); *Znanje, obrazovni standardi, kurikulum: Teorijsko-kritički pristup obrazovnoj politici u Hrvatskoj* (2012.); *Pedagoški rad/ Napredak: Bibliografija 1976.-2010.: Temelj znanstvenoistraživačkom radu i prinos proučavanju povijesti pedagoške periodike u Hrvatskoj* (2014.); *Učitelj između stvarnosti i nade* (2014.); *Napredak 1910.-1945.: Bibliografija* (2019.)

Knjige u suautorstvu: *Odgajanje do profesionalne zrelosti* (2016.); *Tebi, učitelju* (2016.); *Akademijin Zavod u Bjelovaru 2005.-2015.: prilozi za povijest* (2016.); *Kronologija povijesti gradova Bjelovarsko-bilogorske županije* (2020.); *Ante Vukasović: životni put i djelo* (2020.); *Vrijeme u čovjeku – životno djelo Ilije Pejića* (2021.).

Željko Karaula (Bjelovar, 1973.) je povjesničar i znanstveni suradnik. U središtu istraživačkog interesa novija je hrvatska i jugoslavenska povijest. U Bjelovaru je završio Ekonomsku školu, a studij povijesti i filozofije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Nakon završenog studija bio je jedno vrijeme profesor povijesti u Osnovnoj školi Veliko Trojstvo, pokraj Bjelovara. Nakon toga imenovan je direktorom poduzeća za marketing, usluge i ugostiteljstvo ALCA d.d. Bjelovar. Završio je poslijediplomski studij povijesti 2015. godine na Hrvatskim studijima

Sveučilišta u Zagrebu s doktorskom disertacijom *Hrvatska seljačka zaštita* u Kraljevini Jugoslaviji. Dobitnik je nekoliko stipendija za istraživanje u Srbiji, Crnoj Gori i Njemačkoj. Aktivni je suradnik Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Bjelovaru, Zavoda HAZU u Križevcima te Dukljanske akademije znanosti i umjetnosti (DANU) iz Podgorice. Glavni je urednik časopisa *Zbornik Janković*, Ogranka Matice hrvatske u Daruvaru i član Uredništva časopisa *Radovi* Zavoda HAZU u Bjelovaru. Sudionik je mnogih međunarodnih i domaćih znanstvenih skupova. Dobitnik je nagrade za znanost *Pečat Grada Bjelovara* (2018.), a Crnogorski fakultet za književnost i jezik na Cetinju dodijelio mu je nagradu za znanstveni doprinos njegovanju hrvatsko-crnogorskih znanstvenih veza. Objavio je 10 znanstvenih monografija i 12 uredničkih knjiga. Bibliografija Željka Karaule obuhvaća više od 350 znanstvenih i stručnih članaka te prikaza.

Izvod iz bibliografije

Samostalne knjige: *HANAO – Hrvatska nacionalna omladina* (2011.), *Studije iz povijesti Bjelovara (1848-1991)* (2011.), *Veliki župani bjelovarski (1872-1925./1941-1945.)*. *Katalog izložbe* (2011.), *Moderna povijest Bjelovara 1871-2010. Od razvojačenja Varaždinske krajine do suvremenog Bjelovara* (2012.), *Bjelovarski ustanak od 7. do 10. travnja 1941. u povijesnim izvorima – Dokumenti* (2012.), *Mačekova vojska: Hrvatska seljačka zaštita u Kraljevini Jugoslaviji* (2015.), *Rudolf Bičanić – intelektualac, ideolog, antifašist, ekonomist* (2018.), *Povijest Grubišnog Polja* (2019.), *Ratni put 105. bjelovarske brigade HV* (2020.), *Političke prilike i Domovinski rat u Daruvaru (1990.-1995.)* (2020.), *Daruvar u srednjem vijeku* (2021.).

Suautorstvo i uredničke knjige: *„Oko mene“. Milan Rojc i Bjelovar (1879-1906)*, (2011.-2013.), *Budislav Budisavljević-Prijedorski, Memoari - Pomenci iz moga života* (2012.), *Povijest Grada Bjelovara* (2013.), *Hinko Krizman, Dnevnik (1937.-1941.) Život u politici* (2014.), *Manfred Paštović, Generacija dvaju ratova* (2018.), *Dnevnik Milana Grlovića, sv. I-III.* (2018.-2021.), *Dnevnički zapisi Alojzija Stepinca 1934.-1945. u arhivu UDBA-e* (2020.), *Kronologija povijesti gradova Bjelovarsko-bilogorske županije* (2020.),

Nakladnik

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Trg Nikole Šubića Zrinskog 11, HR – 10 000 Zagreb

Za nakladnika

Akademik Dario Vretenar, glavni tajnik

Grafičko oblikovanje

Krešimir Ivanček

Izvor fotografija

Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb
Hrvatski školski muzej, Zagreb

Tisak

Stega tisak, Zagreb

Naklada

300 primjeraka

ISBN 978-953-347-426-7

Izdanja Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru u ediciji *Posebna izdanja*

- Vladimir Strugar: *Zatvorena vrata budućnosti: rano napuštanje srednjoškolskog obrazovanja u Bjelovarsko-bilogorskoj županiji*, 2011., 1. knjiga
- Mira Kolar-Dimitrijević: *Tragovi vremena u djelima Mate Lovraka*, 2012., 2. knjiga
- Hrvoje Petrić, Željko Holjevac, Željko Karaula: *Povijest Bjelovara: naseljavanje, vojna uprava, slobodni grad*, 2013., 3. knjiga
- Ilija Pejić: *Čitaonice u Grubišnom Polju: kulturni život G. Polja od razvojačenja 1871. do kraja Drugog svjetskog rata 1945.*, 2014., 4. knjiga
- Dubravko Habek: *Iz povijesti zdravstva Bjelovara*, 2015., 5. knjiga
- Zorka Renić, Tina Gatalica: *Pregled bjelovarskog tiskarstva do 1940.: Bibliografija*, 2016., 6. knjiga
- Slobodan Kaštela, Vladimir Strugar: *Akademijin Zavod u Bjelovaru 2005. - 2015.: Prilozi za povijest*, 2016., 7. knjiga
- Željko Karaula: *Rudolf Bičanić: intelektualac, ideolog, antifašist, ekonomist. Prilozi za biografiju*, 2018., 8. knjiga
- Željko Karaula: *Povijest Grubišnog Polja: srednjovjekovno trgovište, vojna općina, slobodni grad*, 2019., 9. knjiga
- Ilija Pejić: *Svitanje nad gradom – kulturni život Daruvara 90-ih godina 20. stoljeća. Predavanje povodom 70-te godišnjice Pučke knjižnice i čitaonice Daruvar*, 2020., 10. knjiga
- Grupa autora: *Školovanje od kuće i nastava na daljinu u vrijeme HR – COVID-19*, 2020., 11. knjiga
- Vladimir Strugar, Željko Karaula, Hrvoje Petrić, Vjekoslav Herout: *Kronologija povijesti gradova Bjelovarsko-bilogorske županije*, 2020., 12. knjiga

Dostupno:

Digitalna zbirka Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
<http://dizbi.hazu.hr>

Izvodi iz recenzija

Pedagoška djelatnost Vjekoslava Dominkovića razdoblje je intenzivnih aktivnosti hrvatskoga učiteljstva. To se ponajprije odnosi na posljednja tri desetljeća 19. stoljeća kada se uspostavljaju temelji za razvoj modernog školstva i pedagogije u Hrvatskoj i kada se učiteljstvo nameće i afirmira kao relevantan stalež koji svojim stručnim radom podupire takav razvoj. Dominković je, kao i mnogi ambiciozniji krajiški učitelji, stekao referencu Dittesova učenika. Taj je austrijski liberalni pedagog, voditelj Zavoda za daljnje obrazovanje i stručno usavršavanje učitelja u Beču, utjecao na Dominikovićev pedagoški razvoj koji nije bio u skladu s tada dominantnom pedagogijom u Hrvatskoj koju je promicao herbartovac Stjepan Basariček.

Autori ove knjige Vladimir Strugar i Željko Karaula postavljaju Dominkovićev školski rad i pedagoško djelovanje u odgovarajući povijesni i pedagoški kontekst, što je nužno za razumijevanje „doživljaja“ o kojima pišu. Hrvatska pedagoška historiografija oskudijeva sličnim izvorima pa je objavljivanje integralnog autobiografskog teksta Vjekoslava Dominkovića „Moji doživljaji“ iznimno važno i korisno za sve istraživače povijesti pedagogije i školstva u Hrvatskoj, a također i za studente nastavnčkih fakulteta. Ova će knjiga nedvojbeno pridonijeti boljem razumijevanju procesa i odnosa među hrvatskim učiteljstvom u drugoj polovini 19. i na početku 20. stoljeća, ali će ujedno i revalorizaciji učiteljski i stručni rad Vjekoslava Dominkovića u povijesti hrvatske pedagogije i školstva.

Dr. sc. Štefka Batinić

Ova knjiga o životu i radu Vjekoslava Dominkovića pripada onim radovima za koje se može reći da je šteta što nije objavljena ranije jer su u njoj sadržaji koji ne pripadaju samo Dominkoviću nego i školskim, pedagoškim i političkim prilikama zadnjih desetljeća 19. stoljeća i velikom dijelu prve polovine 20. stoljeća.

Autori informiraju čitatelje o pedagoškim i psihološkim idejama koje su se pojavile nakon 1870. godine u Europi. Potpm spominju i neke istaknute ličnosti iz toga područja, navode mnoge pedagoške časopise u Hrvatskoj, učiteljska društva, obilježja tadašnjeg školskog sustava, problem preopterećenosti učenika, važnost tjelesnoga i radnog odgoja, učiteljske metode rada i njihovu ulogu u nastavnom procesu. Iako su Dominkovićeve ideje o mnogim problemima o ulozi školstva i učitelja vremenski udaljeni, ipak su mnogi aktualni i danas.

Posebna je vrijednost ove knjige izvorni tekst *Moji doživljaji: Autobiografija* s pomoću kojega čitatelji mogu upoznati Dominkovićev životni put i političke prilike njegova vremena. Autobiografija je dodatno obogaćena mnogim bilješkama, poput onih o njegovu životopisu i životopisima nekih značajnih osoba, ali i događaja iz druge polovine 19. stoljeća i nekih desetljeća 20. stoljeća. Iako je to memoarski rad, on je velik doprinos za razumijevanje prilika u nekadašnjem školstvu i pedagoškoj znanosti.

Čitav tekst ove knjige kvalitetan je i zadovoljava sve potrebne uvjete za objavu - znanstveni i metodološki pristup te originalnost.

Dr. sc. Vjenceslav Herout

ISBN 978-953-347-426-7

Cijena 150,00 kuna